

ਮੇਰੇ ਰਸਮਾਂ

ਨਾਮ-੧

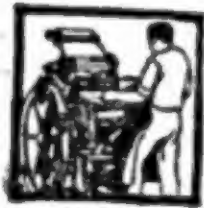
મેર જવાંમદો.

ભાગ ૧ લો.

આવૃત્તિ ૧ થી

—હેતુ દળનાં ઇલેક્ટ્રીક મશીનો ધરાવતું—
ધી હાથીવાલા આદિ ઇલેક્ટ્રીક પ્રિન્ટિંગ વર્કસ,
પોરબંદર.

સંવત ૧૯૯૨

દેવો નાં કીસિકં ઓર લૈઓ પર અર્થ લુંટ,
 કેતેં નૃપ આજ ઐસે કર્મકે અભ્યાસી હૈ.
 તામેં પોરખંદરકા રાનાકોં હજારો ધન્ય,
 જાંકી દાનકીર્તિ ત્રિલોનમેં પ્રકાશી હૈ.
 વંશજ વિલોકી નિજ શોચત હૈ સૂર્યચંદ્ર,
 રામ, કૃષ્ણ, મનુ નૃપ નાંખત નિસાસા હૈ.
 સકલ ઉદાસી વિશ્વુચાવતીકે વાસી ફક્ત,
 એક હનુમાનજીકે મુખપે હુલાસી હૈ.

ભાવાર્થ:-કોઈને કાંઈ દેવું નહિ અને પારકું મળે તો લુંટી લેવું, આજકાલ કેટલાક રાજાઓ એવા કર્મના અભ્યાસી છે. તેવા સમયમાં પોરખંદરના રાણા (સર નટવરસિંહજી જેઠવા) ના જીવનને હજારો ધન્ય છે; કે જેની કીર્તિ ત્રણે ભુવનમાં પ્રકાશી રહી છે.

સૂર્ય, ચંદ્ર, મનુરાજ, રામ, કૃષ્ણ આદિ પોતાના વંશજોને જોઈ નિસાસા નાખે છે. (દાન, વીરતા, લક્ષ્મિ આદિ, સત્કર્મ કરીને સ્વર્ગ પામેલા) દેવલોક નિવાસી મહાપુરુષો ઉદાસ રહ્યા કરે છે. તેમાં ફક્ત હનુમાનજીના મુખ ઉપરજ આનંદ છે.

—કવિ શંકરદાસ જેઠાભાઈ,
 લીંબડી.

જેઠવાવંશ દિવાકર, માર્તમણિ, ગૌઆહણ પ્રતિપાળ,
મહારાજ મહારાણા શ્રી સર નટવરસિંહજી ખડાદુર
કે. સી. એસ આઇ. પોરબંદર.

Hatdiwala Press.

બળતા હૃદયના એ બોલ.

ઠહાલા મહેર ભાઈઓ ! આપણી મહેર જ્ઞાતિમાં અનેક શૂર-
વીર પુરૂષો, ભક્ત પુરૂષો તેમજ દાતાર પુરૂષો થઈ ગયા છે. શ્રી
લીરબાઈ માતા, શ્રી રામ માતા, સતિ સોદી, સતિ રૂપી જેવી
સતિઓ પણ આપણીજ જ્ઞાતિમાં થઈ ગઈ છે. એમાંથી થોડાંકનાં
શૌર્ય, સાહસ, મરદાનગી, ભક્તિ, સ્વમાન અને વટને ખાતર અપ્રા-
એલાં દેહનાં અલિદાન, જેના રોમેરોમે નેકી અને ટેકીનાં વૃત ઉછળી
રહ્યાં છે, એવાંઓની સત્ય કથાઓ આ નાનકડા પુસ્તકદ્વારા તમારી
પાસે રજૂ કરે છું.

આપણા આપદાઓ પોતાના બાહુબળથી ન્યાય અને નીતિથી
સ્વધર્મનું પાલન કરી પોતાનાં નામ અમર કરી ગયા છે.

ભાઈઓ ! આપણા આપદાઓના એ મદાન ગુણોનો જે
કાંઈ થોડો વારસો મળ્યો છે, એ થોડાક ગુણોનો પણ દિવસે દિવસે
આપણામાંથી નાશ થતો જાય છે.

ઠહાલા ભાઈઓ ! આપણે તો આપણું સ્વરૂપ ભૂલ્યા. ધર્મ
ભૂલ્યા. કર્મ ભૂલ્યા અને માર્ગ પણ ભૂલ્યા અને તેને લીધે આપણે
ન સંમજી શકીએ તેવી રીતે દિવસે દિવસે નીચે અને નીચે પગથીએ
ઉતરતા જઈએ છીએ અને આપદાઓએ મેળવેલી ઉન્નવળ કાર્તિને
ઝાંખપ લાગે તેવાં ન કરવાનાં અવળાં કામો કરી આપણું જીવન
પુરું કરીએ છીએ.

મહેરોએ કેવી રીતે જીવવું અને કેવી રીતે મરવું એ પાઠ
આપણા વડવાઓએ અમલમાં મુકીને આપણને શીખવ્યો; પણ

મને છે ! ભાઈઓ, હવે હવે થાય છે. માટે જાઓ ! જાઓ ! બહાણી
વીરાઓ, હવે જાઓ ! ! !

ભાઈઓ ! આ પુસ્તક છપાવવાનો દેવ પશુ એક જ છે અને
તે એ કે, આપણા ભાઈઓ આ પુસ્તક વાંચે. અભણ દોષ તે બીજા
પાસે વંચાવે અને બાપદાદાઓ જે મહાન કાર્યો કરી ગયા છે, તેમને
પ્રમત્તે ચાલી, તેમનું અનુકરણ કરી, આપણે આપણા સ્વરૂપને
જાળખી, અંદર અંદરના ક્ષેત્ર, કંઠાસ અને કુસંપને દુર કરી અને
સમાંસપથી તેમજ શાંતિ પ્રત્યેની દૃઢ જાગૃત્તવા ભાગ્યશાળી બનીએ.
એજ હૃદયની વિશદ ભાવના.

આ પુસ્તકમાં—શ્રી વીંઝાત ભગત, વીર હરભગ રાતડીયો,
નાથો મોહવાડીયો, શ્રી હીરબાઈ માતાજી, વિગેરેની કથાઓ કેશવારા
મહેરના બારોડ ગોવિંદભાઈ તરફથી મળેલી છે અને એ સિવાય હુદા,
હંદ, કવિત વિગેરે પણ તેમના તરફથી મળ્યાં છે. આ બાબતમાં
ગોવિંદ બારોડનો હું ઉપકાર માનું છું.

આ સિવાય વીર જોતમાલની કથા તથા એ સિવાયના હંદ,
કવિત વિગેરે જે જે બારોડે આપ્યાં છે, તે સર્વનો હું ઉપકાર
માનું છું.

રા. રા. શ્રીયુત જયેન્દ્ર પાઠક તથા રા. રા. રતિલાલ જાયાએ
મહેર શાંતિના મહાન પુરોનોનાં જીવન ચરિત્રની ટુંકી કથાઓ શારદામાં
તથા નવભારતમાં પ્રસિદ્ધ કરીને એ વીર પુરોનોનાં ટંકાયેલો ઇતિહાસ
પ્રસિદ્ધિમાં મુક્યો, તે ખાતર સમસ્ત મહેર શાંતિ વતી તેઓ બંનેનો
હું અંતઃકરણપૂર્વક ઉપકાર માનું છું.

આ પુસ્તકના અગાઉથી આદક બનીને જે જે સંબંધનોએ
સહાનુભૂતિ અને આપણું લાગણી દર્શાવી છે, તેઓનો પણ હું
આભાર માનું છું.

તા. ૨-૧૦-૩૬

મહેર શાંતિ સેવક,
માલદેવ રાણા.
ધારબંદર.

આ પુસ્તકના અગાઉથી ગ્રાહક થનારા
સન્મનોની નામાવલી.

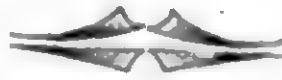
પુસ્તક નંબર	નામ	પોરબંદર
૨૫	રાજવરત્ન શ્રીમાન શેઠ મંચેરસા હીરજીભાઈ વાડીયા	...
૫	શેઠ ભાજીજી લવજી	...
૫	શ્રીમાન શેઠ લક્ષ્મીદાસ પિતાંબર	...
૫	જોવિંદજી શ્રીજીભાઈ	...
૫	અમોચંદ ગીરધર, હા. ભીમજીભાઈ	...
૫	વલ્લભદાસ જ્વરાજ	...
૪	નયુભાઈ મુલજી	...
૪	કુરજી વસનજી	...
૪	અમરશી ગોકલદાસ	...
૨	સા. રા. મંગળપ્રસાદ દેસાઈ	...
૨	ડોક્ટર મુળચંદ્રભાઈ	...
૧	મંજારામભાઈ	...
૧	વી. એ. કોટક	...
૧	શેઠ ગોપાલદાસ કાળાભાઈ	...
૧	દામોદર અમીચંદ	...
૧	જેઠા એપિવજી	...
૧	પોપટલાલ રાવજી	...
૧	મગનલાલ અમરશી	...
૧	જેઠા દવન	...
૧	રતીલાલ મુંદરજી	...

૨	વકીલ શ્યામજી સવજી (રાજ્યમંત્રી)	...
૧	આણંદલાલ ગોવિંદજી	...
૧	પ્રભુદાસ સુંદરજી	...
૧	હરજીવન સુંદરજી	...
૧	પુરુષોત્તમ લખમશી	...
૧	રા. રા. ગુલાબદાસભાઈ સ્ટેટ ફોટોગ્રાફર	...
૧	માસ્તર હરજી દેવજી	...
૧	પેન્ટર ગોહેલ	...
૧	મઢવી	...
૧	વીંળ કાના	...
૧	દરજી પરસોતમ	...
૧	સોની કરસનજી દામજી	...
૧	મુળજી ચત્રલુજી	...
૧	ગાંધી પરસોતમ ઘેશભાઈ	...
૧	ધંધરલાલભાઈ (મહારાણા મીલ)	...
૧	નારણભાઈ ખેર	...
૧	સ્વ. માસ્તર હરીલાલ માડ	...
૧	ધીરજલાલભાઈ	...
૧	વજેશંકરભાઈ	...
૧	ત્રંબકલાલભાઈ	...
૧	જી. ડગલ્યુ ખેનગમીન	...
૧	રા. રા. માસ્તર જયેન્દ્ર પાઠક	...
૧	શીવરામભાઈ	...
૧	મણીભાઈ	...
૧	રતીભાઈ	...
૧	લક્ષ્મીદાસભાઈ	...
૧	ગોવિંદજીભાઈ	...
૧	સુનીલાલભાઈ	...

૧	૨સીકમાલભાઈ	...
૧	કુતનરાવભાઈ	...
૧	વાલજી દાના	...
૧	લાખા પુલ	...
૧	ચેક ગીણા છવા	...
૧૫	પૂનવરણ સ્વામીજી મી આતમપ્રકાશજી	નખરલા.
૨૦	ભાઈ પરબત કરભમ	રાતડી
૭	માલદેવ રાણા	પોરનંદર
૨	વીરમભાઈ ફોજદાર	...
૨	છવાભાઈ વડીલ	...
૧	રણમલ ઉકા	...
૧	સાંમલ દાના	...
૨	લાખા મેર	...
૧	મલા નયુ	...
૨	ગુણી રીણા	...
૧	કરભમ રામ	...
૧	સ્વંમત ભખમલ	...
૧	જેઠાભાઈ વીતરાસવાળા	...
૫	બીમા રામ	નખરલા.
૨	અરબન નયુ	"
૧	ટેના મીયા	"
૧	કાર રણમલ	"
૧	સાંમલ મીમા	"
૧	બીમા જેઠા	"
૫	૨૧. ભાઈ જુરા છવા	મોહવાડા
૨	પટેલ મોખા છવા	"
૧	ભમત રામ જેઠા	"
૧	અરબન જુરા માલાણી	"

૫	રા. રા. વક્રીલ લાખણશી લખમણ	બગવદર
૨	„ કેશવભાઈ ટપેદાર	„
૨	ભાઈ જેઠા સાંમત	„
૩	રા. રા. જમાદાર સુરા પુન	નામકા
૨	„ ટપેદાર જીવા હરભમ	ફટાણા
૧	ભાઈ નાગાજી વીક્રમશી	„
૧	„ માલદેવજી મંડલીકજી	„
૧	„ નાગાજી ગીગાજી	„
૧	„ પરખતજી નાગાજી	„
૨	રા. રા. ટપેદાર સુરા વજશી	વીતરાસા
૨	પટેલ મુર અરજન	„
૨	રા. રા. ટપેદાર ગીગા વજશી	„
૧	ભાઈ સાંમતભાઈ મોઢા	કોટકા
૧	પટેલ એલલ રણમલ	ઠોયાણા
૧	ભાઈ એલલ કેશવારા	„
૧	„ માલદે કીસા	એરડા
૧	„ ઠોયા જીવા	„
૧	પટેલ અરશીભાઈ	વીસાવાડા
૧	ભાઈ રામભાઈ ગરાસીયા	„
૧	„ જેઠા માલદે	„
૧	„ દેવા સીદી	„
૧	„ અરસી સવદાસ	સોઢાણા
૧	„ કારા દુદા	„
૧	„ મેણુંદ સાંગણ	„
૧	„ રાણા આલા	બોખીરા
૧	„ હાદા કરા	„
૧	„ દેવસી સવા	„
૧	„ લાખા રામ	„

૧	માલદે સગ	..
૧	મીના ધના	..
૧	મેલુંદ નેમા	..
૧	સવલસ સામરા	નવાગામ
૧	પટેલ દેવા સરમણ	મરેજ
૧	દરદાસ મલરી	..
૧	ભાઈ મુળભાઈ મોહરવાળા	દાદર
૧	રામસીભાઈ	માલ
૧	પટેલ નેમા નેદા	મહીવારી
૧	ઉમીર મેસુર	ધમુસર
૧	ભાખાભાઈ	..
૧	શીશુા ભડુ	સાતડી
૧	કારાભાઈ	મોસાશુા
૧	ભાઈ કાંડા ભગત	ખાંભોદર
૧	પટેલ દાવીયા રણુમલ	જાનરાવા
૧	ગાંધી વજરી	દેરાદર
૨	વના ગામ	કાંસાખડ
૨	જીવ સવા	..
૨	રામા જવા	..

શ્રી મહેર વિદ્યાર્થીભવન તરફ આપાણુ બાગણી રાખનાર.
રાજરત્ન, દાનવીરસ્વરૂપ, શ્રીમાન શેઠ નાનજી કાલીદાસ મહેતા.

Maidulala Press.

અર્પણ.

જેના શેમેશમમાં આર્ષ સંતાનોનાં કલ્યાણની ભાવના બાપી રહેલ
 છે, બુદ્ધિબળથી લક્ષ્મી મેળવી, પરોપકારથી એ લક્ષ્મીનો સહબ્ય
 કરી રહ્યા છે, ભારતનાં બાળકો સંસ્કારી અને આદર્શરૂપ બને
 એવી ભાવના અને લામણી નિરંતર દર્શાવી રહ્યા છે,
 એવા, હિંદના શીરપુરુષ, રાજ્યપરના, જ્ઞાનવીર,
 શેઠ મી નાનજી કાલીદાસ મહેતાને
 આ નાનકડું પુસ્તક—જે જેમાં જીવન પ્રતિભા
 રજુબેરી છે—જેમાં સ્વસ્વરૂપને ઓળખવાનો
 પાઠ્ય છે જેમાં જીવનના અપકારના પાઠ્ય
 ચીરી નાખવાની ઉત્કૃષ્ટ ભાવના છે,
 એવી, આ મહેર-કથા અતિ
 પ્રેમભાવે અર્પણ.

સંવત ૧૯૯૨
 મહાત્માજીની
 જન્મજયંતિ.

મહેર જ્ઞાતિ સેવક,
 માલદેવ રાણા
 ના નમસ્તે.

પરિચય

સવૃષ્ટાં જલપારખાં મૂલવતી સોરઠ જોમઠા ભારત દેસે જન્મ
 અને બધાનક છે : અદ્ભુત છે. એના પત્થરમાંના પુરાણોના, એના
 મૂંગી મૂર્તિમાંના જીવનમંત્રોના, એના પત્થરખામાંના સંસ્કાર યત્રોના
 ઇતિહાસવાદી પ્રભુદર્શનથી આંખોનાં પોપચાં ખૂલે છે. એના વેરાન
 પાથર્થાં ખડેરા, એના પાથર-ઉભા પાળીઆ, એના સીમાડાના
 રમરજુરતૂપો, એની ખેતર-મટી ખાંભીઓના એકાદ શેલકબુની પથ્થુ
 વાચા ઉઠેલાય તો એ ઇતિહાસ ઉચ્ચસ્તી કવેતાઈ લિપી પડ છે.
 એકદા કવના કે કવિતા તો કંખવાઈ જાય. યરના રમરમ ધખતા
 રૂપિરરયા રજાંમણની, ખુદ ખુદાનેયે ખડે પડે કાજર ધવાનું ફર-
 માવતા ભવની ભાવદ બાંમતા ભક્તજનોની, ગિરિ ગોદર મળવતા
 મોરખ સમ સાધુ તપસીઓની, વનકુંજે કોકિલ ફૂળતી કો' રસ-
 રસિયેણુ યકુન્તલા કે ગિયેટ્રિસ સમી ગામડાંની મોરાદેની શીલમાયા
 કે જડશું ચેતનમાં આલતા રસવિદોલ પ્રિયપત્નિ રધવાયા વક્ષરાજ
 સમા રજરાજની પ્રેમવાર્તાની, રનેહ-સેવાની અજળ ધૂને આલમના
 મોર-દોર મૂંઝતા મનુ-ખાલની પ્રચંડકાષ સૌરાષ્ટ્ર પરણી જન્મે
 અને સંસ્કારે પ્રેરણાદાત્રી છે. એનો વીરત્વ નીતરતો ઇતિહાસદ્રંકો
 નથી. નવો નથી; પરંતુ અવનવીન છે. સોરઠની કાળવહીની કથા
 પ્રાચીનમાં પ્રાચીન છે, એનું Romance Most Romantic
 છે. કાળસિન્ધુને તીરે ઉભાં સુદામાપુરી ને સોમનાથ, ગિરિનગર ને
 દારિકા આજનાં કો' મહાપુર સમાં પૃથ્વિને પાટમે સોહતાં હતાં.
 એ પ્રાચીન પડે ખૂસ્તર જેવાં વિનિધવર્ણાં અને ખૂસ્તર જેટલાં
 ઇન્દ્રવર્ણાં છે.

જીવનકામ : દક્ષિનારાયણ ઋષિ સુદામાની પદ્મલી પડેલી વનવન ઘેરી જ્યાંતેરસે જગદની યુગયુગી શી પરણી ગીતાના માનાર મહારાજના જન્મથી પવિત્ર પુરાણ છે. શ્રીરૂપનાં એવેન્સ ને, રોમ, ડેમોસ ને દ્રોણ આ ભોમકા પાસે રમતાં રમણતાં કેવળ જીવકાં હતાં. રોમ ૨૭૦૦ વર્ષ પૂર્વે, એવેન્સ ૪૫૦૦ વર્ષ પૂર્વે, પણ કુરુક્ષેત્રના રણવિધાતા સમયે મુજબ મોપાલ આગ્રી તો પાંચ હજાર વર્ષ પૂર્વેનો. ત્યારથી સુદામાપુરી અને સોરઠ કાળકથા ઉડેલતાં ઉડેલાં છે અને સાચેજ એનાં ઘમોપિલી સમાં ધૂમલીનાં ખડેર બળ્ય છે, એનો મેરેલોનના તડ સમયે મહાકાળની જેમ નિરંતર ધૂમવતો આમરતડ બવાનક છે. જગદની પરવાડે યુગયુગ કંખતાં આલપણ ને ધૂમલી, મિલાણી ને માધવપુર, માનમર ને ખંવાગડ, નિસાવાગ્ર ને મોહવાગ્ર : એ સોની ઇતિહાસકથામાં કાળના સંજ્ઞાએલા આંકડા બોલે છે. એને ઉડેલવા સાધન અને સંપત્તિ બન્ને જોઈએ. જગદમાં વિચરતા સૌ વિચારે તો સાધન અને સંપત્તિનો સમન્વય દુર્લભ નથી. પણ એ ક્યારે ? વાર, કયો જોયો એ તિથિ પંચાંગમાંથી વાંચશે ?

એકલા આ જગદની ધરામાં ફેરપીઅન કઠેથી મધ્ય એશિયામાંથી ઉતરી સિન્ધુકઠેથી મધ્ય સૌરાષ્ટ્રમાં થઈ સોરઠની સાગરસીમમાં મૂળ ભોમનાં આખરી સંભારણું સમાં ધારીલાં અને જરાવદાર સરીર, જલદ અને જુરસાદાર પ્રકૃતિ, બળ બાકુમાંથી જરાછી ઉછળતી મહાનગી અને તાક્યાં તીરથ અફળ ન નીવડે એવા વેધક નેપુણ્યનો ઉત્તમવળ વારસો લઈ એક પ્રાણુવાન પ્રજાએ સંચાર કર્યો. આ જાતિ તે એર પ્રજા. એની પ્રાચીનતા અને મૂળ ભોમ ખોળવા ખૂબ જર અને જહેમત ઇતિહાસ નવેશોએ ખર્ચ્યાં છે. દલિયટ અને કાઉસનની કેન્દ્રિય આરે વસતી આ જાતિને કારસી વિદ્વાન ઇસુના જન્મ પૂર્વે છ સેકા પહેલાંની અને કેન્દ્ર વિદ્વાન મો. રોહનિદ મુખ્યત્વે મોટા પ્રમાણમાં દોરો રાખવાનો ને ઉછેરવાનો પંથો સ્વિકારતી હોયી ઇસુ જન્મ પૂર્વે જોયી ચાર સેકા સુધીમાં ચલાવું મલ્લે છે. મનુનીદિમાલ્ય અને વિન્ધ્ય પ્રદેશરસી પૂલતંદિતાની આ મેરુક

ભતિ મહાભારતમાં સિન્ધુ કાઠિ વસતી પાંડવ વિરોધી કૌરવ મિત્ર
 સરીકે ઉદ્દ્યોધાયેલ છે. ગુજરાતના મેરઠંડ સમા રેવતામળની હાથ-
 માંના રકંડગુમના સિલ્લાબેખમાં અને વલ્લભીના તામ્રપત્રમાં સૂર્યપૂજક
 મિહિર નો પર્વાય શબ્દ મિત્ર નો ઉલ્લેખ છે રકંડગુમ પછી નિર્વાય
 અને નિર્માલ્ય શુદ્ધગુમની સત્તા રૂપાવી સિન્ધુમાંથી ઉતરી મન્મથકાંડે
 સોરાષ્ટ્રમાં આ પ્રગળે વસવાટ સર કર્યો. ઇસુના ૭૫૦ સેકામાં ધૂમલી-
 ભૂમસ્ત્રિકામાં રક્ષા બાદ વલ્લભી વિનાશ પછી મે'ર પ્રગળ જેઠવા
 રાણાની જ્વળ હાથમાં બરડા પ્રાન્તરથ થઈ અને તેમાંનો જેઠોક
 ભાગ મોલિલયાડ તરફ વળ્યો. ચિની પરિત્રાજક સંયુત, કર્નલ ટોડ,
 બાર્ટન, બહોન વિલ્સન, કેપ્ટન વિલ્મર ફોર્સ, બેન્ડ, કર્નલ વૉટસન,
 હમોવન, શ્રી. વિશ્વનાથ વેલ, શ્રી. નારાયણ દેકુર, શ્રી. મોરિંદભાઈ
 દેસાઈ, સ્વ. ભગવાનલાલ સપ્તરામ અને ઉવટે સાહિત્ય પરિષદના
 અગિયારમા અધિવેશનમાં આલખનાર સૌએ નિજ નિજના અભ્યાસ-
 શીલનથી આ પ્રાચીન થર ઉવેખ્યા છે; પણ આ પ્રગળનાં પડો તે
 ભરતરનાં પડો ઉખેડવાં જેટલાં કપરાં અને ખેડવાં જેટલાં અધરાં છે.

પણ આ તો ૯૭ કાળનો એક વાચકો આવે અને ઓસરે
 ત્યારની, ૯૭ મઈ કાલનીજ કથા છે. રપાર્ટ-સ, રામન્સ કે પાર્થી-
 અન્સ સમી જમતની શૌર્યધેરી પ્રગળ કો'ક દસે. વીર પ્રગળના જીવન
 ઉત્સવમાંયે પ્રથંડ અને પ્રભાવવંત પાણી ઉઠશે છે. મે'ર પ્રગળના
 જીવન ઉત્સવો ન પાકેનેયે પાણી પાય એવા હોય છે, માયકાંગલા
 મુવાલીનેયે પુરુષાતનની પ્રેરણાથી જમાડે છે. એના ભીમ અમીયારસના,
 સિવરાત્રિના, કુતાસનીના, જન્માષ્ટીના, રામનવમીના, માધવપુરના
 કે વીસાવાડાના મેળાના, લગ્નના, એવા અકેક જીવન ઉત્સવામાં
 રપાર્ટના ગેરબન્ધ રુમા જળભીના કો'સ કે પત્યર ફેંકવા દંદયુદ્ધમાં
 કે એવી એની અન્ય પ્રકારની ઉત્સવકીડમાં વીરથી ઝરે છે.

ગીરનાં વન દિલસનાં હોય તો સોરઠની ધરા વીરત્વસુની હોય.
 મે'ર એટલેજ જ્યાંમહી. ૯૭ થે રલાસલા શૌર્યના અવરોધ એને

અંમંઅંમં ફરકે છે. અકેકે મે'ર જવાન એટલે વીરહાકથી પરણી
 બાલ્યપણવા એકલપન્થી સિંહરાજની કથા. આજે જે એની મુજબ
 મરેલ અને વળાંક, એની કાળી ભમરમાંથી ઉડતું ઉડતું પોર
 આંખોને ખડીબર આંછ નાંખે. આજનો એ સાંતી હાંકતો, એક
 એટો મે'ર આંકડિઆળા કેસ ગૂચો રાજપૂત તેજનાં આશપતાં
 કિરણો ફેંકતો મહાનમીની માનવ-મૂર્તિ છે. પગલે પગલે સાકસને
 નેહાતરતી, નોક કાળે શિર સાટે નેજાટ્ટીની વતપારી મે'ર પ્રભના
 પિંડમાં ને પ્રાણમાં સોઈ છે. મીતાબેટાળા વદ મે'રની નિત્યચર્ચા
 પડિતમી વેદાન્તની છે. એ કોમના ઘર ઉડેલવા એટલે એક જવ-
 લાંત અને છત્તી જગતી સૌર્યકથાની ઇતિહાસવાજાએ પરવરતું.
 મેક જેવા ને સિવા રાણા, હલામણ ને જેતમાલ, વિકમશી ને
 બાણુ જેઠા, લીરખાલ ને રામખાલ, વિઝાત ભગત ને વાહર દાદા,
 કંધિલજ ને કાળુજ, કાથીઆ ને રીણા, આલ જનસલ ને મૂળ,
 કંધિલાલ ને દુહા ભગત, હરભમ ને નાથો, મોવા ને વીલાલાંમણ,
 ભડદાસ ને નાકરો, વિઝાત દેવા ને મેણુંદ, વીઝો ને વેળે, જનજર-
 મલ ને કંથ મસરી સમી માનવ-મૂર્તિઓના ઇતિહાસ દર્શનમાં
 વેમકિતક વાઈ અને વર્ચસ્વ વસેલાં છે. આમાંના કેટલાંક દર્શન આ
 પુસ્તકમાં મળી આવશે.

સાગરકાંઠાની આ શરવીર જાતિના પહેરવેસ ને રીતિરિવાજને,
 આંગણાં અને ઓરણનાં કલા ને શણગારને, ધરધરનાં સોઈર્ષ અને
 ભાવવ્યવસ્થાને, સુખ અને દુઃખને, મુલ્ય અને અવમુલ્યને સમાજવિજ્ઞાનની
 દૃષ્ટિએ અભ્યાસનાં જોઈએ.

પણ આજે એ પ્રભ ક્યાં ? રજતી, રસજતી, અમદાતી
 આજે ચૂંધાઈ છે. એ સાચું છે કે એ પ્રચંડ અને પાણીદાર કોમનાં
 ખમીર આજે ઓસર્યાં છે. એવું વીરત્વ આપસઆપસના કલહની
 ખૂનરેણ કે હત્યાકાંડ રૂપે પરિણમેલ છે.

આ અને આવાની ગુપ્તરણા કાળે, ગૌરવ ન વધુસે એ કાળે
 માનવીઓએ કાવદા પડ્યા; પણ કાવદા પડતાં કાવદાખાલેએ કાવદા-
 દેશે માનસશાસ્ત્રનાં અભ્યાસ-તાત્પર્ય સૌમ્ય સત્યોને દેશવટો દીધા.
 કાવદાશાસ્ત્રીઓ રૂપીઆની ઘેર ભેળ, જાપ જોડી વિસરી ગયા.
 માનવી આને આગળ વળ્યો છે. એણે પોતાના વિજ્ઞાનને આપારે
 માનવીનાં મુખ સીમાગ્ર કાળે જડને પણ ચેતન થું ગણી ચેતન
 બણી વાળ્યાં. આને તો નિરર્થક અને નિરૂપયોગી ન નીવડે એ
 કાળે અણધારી જળની નહેરો ને નીકા નંધાય છે, ખેતરો સીંચાય
 છે, ખાનપાનની સમૃદ્ધિ બક્ષાય છે. રુઝણું જળનાં સખરસ જીવન-
 રસને પ્રાપ્ત દે છે, આને એમાંથી દૂર દૂર દેશે સદેશ જોડાય છે;
 પણ માનવી જેવા માનવીની સાહજિક શક્તિ વાળવા સામે આંખ-
 મીચામણું કેમ સેવાતાં હશે ! બગડેલ દૂધના દદિમાંથી જે નવનીત
 નિર્મલ છે; એ આપણા સંસારગણા વ્યવહાર કુશળ બેઠવારીઆથી
 ક્યાં અગત્યનું છે ? કાવદામાં શક્તિના કે થમ નિયમના વિરોધ ન
 પડે. હરમીના દુરૂપયોગ ગરીબો નિકાળે છે, સત્તાના દુરૂપયોગ સેવકો
 રદબળે છે. વિદ્યાના દુરૂપયોગ ઇતિહાસ ગોંધે છે. આ તો શક્તિના
 દુરૂપયોગ છે. એ વધુસાડે નહિ પણ વિકસાવે ફક્ત, ફાલે અને ફળે.
 કાવદા એ દષ્ટિ અપનાવે તો ? તો આપણો દેશ સ્વાધિન હશેવ.વ.

)) એ કાલ કાળને ન સમજું. સમજું એક કાંઠાળા આધેડ વયના
 પુરુષાતન સાથે રમત ખેલતા પડછદ આદમીને. એની આંખોમાં
 કલાબરી રસિકતા છે, આંખે ઉત્સાહ ઉછળે છે. પોતાના જાતબાઈની
 મમજવાર હાલત અને ખાખ ચર્ચ જતી જાન અને માલની રિયાસત
 દેખી એની રમેરમમાં બેઠા રૂપિરમાં અજબ ઉમ્મા આવી અને
 કાળજી ક'પું. એણે એના ઉદાર કાળે મન લીધું : મેખ લીધા.
 એના પિંડમાં ને પ્રાણમાં એકજ પૂન છે—મે'ર પ્રજાની સરિતક
 પ્રમતિ-પ્રવૃત્તિની, સંસ્કારની. એકલાંડી એ બેખધરીએ 'સ્યસ્ત્રેન
 મુઝીયા : ' સ.પું. મહેરાના બહા માટે મહેરાના મામેમામે અને
 મલીએમલીએ ભિક્ષુક બની એકત્રો બટક્યો અને બટકે છે.

એણે જાણતે દેવે સૌને જમાડ્યા. આવતી કાલની પ્રભ
સંસારચોકમાં નિરપણે ઉભી સહે એ કાળે બાંધીકડીનું
જાવાલય રચાવું અને બાળે એજ સેવાની કંથા ખરેલ પોતાની.
કામનાં પ્રાચીન ખમીરનાં દર્શન કરાવવા આ પુસ્તક પ્રગટ કરે છે.
એ બેખધારી તે પોરખંદરના જૂતપૂર્વ કલાકાર, રનેકશાલિતા આ
પુસ્તકના સંપાદક શ્રી. માલદેવભાઈ. ૧)

આ પુસ્તક કાંઈ સાક્ષરે વિદ્યારથી નથી સજ્જાયું, કાંઈ
કવિએ કવ્યના પિછાથી નથી રંખું, કાંઈ ઇતિહાસ કે પુરાણી કથા
આળી આળીને નથી ચૂંથી; પણ આ પુસ્તક એક બાલુકું છે.
ભક્તિબીના દેવે પોતે ભવ્યું, શાંભવ્યું ને જ્યેષ્ઠું તે બધ્યું. આ તો
પ્રાચીનની પ્રેક્ષા છે, પૂર્વના પાયા છે. આજં ને અધૂરું તો જે
અરિષ સિંચન છે. પ્રાચીનતા પૂર્ણ છે, અપ્રાચીનતા અધુર્યની
ફેડી છે. સૌએ એ ફેડી ખેડવાની છે; પણ એ માં જુલાલ કે પિતૃ-
ઓને પૂજે તે પુત્રનાં પૂજન પામે. અને આદ્ય પર્વણીઓ છે. શ્રી.
માલદેવ રાણા પિતૃઓનાં આદ્ય સાર છે, પિતૃઓનાં પૂજન કરે છે.
ભાવિ પ્રજાનાં પૂજન અર્ચનાં અવશ્ય પામશે.

અને આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના બખવાનું કહેવામાં આવ્યું ને
મેં નકાવું. એ કાવ્ય તો પોરખંદરમાં વસતા વિદ્વાન કે સાક્ષર, કવિ
કે ઇતિહાસકના હાથને શોભે. હું તો એ કામનો એક અરનો
અભ્યાસક અને Admirer છું. ૬૬ વર્ષ ૧૯૨૨ થી સૌરાષ્ટ્રની
ભતિનો અભ્યાસક સાર કરવાનું સુચન લોકસાહિત્યના આદ્ય અભ્યાસી
સારદા તંત્રી શ્રી. મોહનભાઈ રામચુરાએ કર્યું અને એના પરિજ્ઞાએ
રજારી, આચર, મહીઆ, હારી, મેર, મહારાણી, વાધેર, હારીના
અભ્યાસ અને અનુશીલન આદર્શો. આજવાને જોઈતાં સુધન અને
સંપતિના અભાવે તારવેલી મોંઘા ૬૭ આવી, એવી પડી છે. રજારી
અને મેરનાં અભ્યાસશીલન તો આજં અધૂરું તો જે ગુજરાત પાસે
મૂકાઈ મયાં છે સંપતિ ચારી આપે તો પ્રાચીન વસાવાય અને સેવેલાં
સ્વપ્નં શાચં દરે.

શ્રી. માલદેવભાઈ આ પુસ્તક લખી પ્રગટ કરી મારા પારેલ
કાપને દળવું કરે છે; એટલે મને આ પુસ્તક પ્રકાશન સાથે હર્ષ
ભાવ છે. એમનો હું આભારી છું. કેટલાકનાં ભાવ્યમાં સ્વપ્નાં સર્જ-
વાનું લખાયેલ છે. જીવનમાં ઉતરે ન ઉતરે ત્યાં, દેખાય ન દેખાય
ત્યાં એ સ્વપ્નાંની પિચ્છ ક્લામ વિખરાઈ જાય.

વર્તમાનના કાલગંધાને કાઢી દિની ભવ્ય ભૂતકાળની પ્રેરણા
મીલી, ભાવિજીવનમાં મે'ર પ્રભ સેવાગ સીંચે તો શ્રી. માલદેવ-
ભાઈની તપશ્ચર્યા ફળી લેખાય. એ કાપ મે'રનો બહુકે જવાન ને
૧૬ બાદથી સ્કમજી આવરી લે, એજ આશા.

ચૌરબન્દર.

રેડીયા નામ, જયેન્દ્ર પાઠક.
૧૯૬૨.

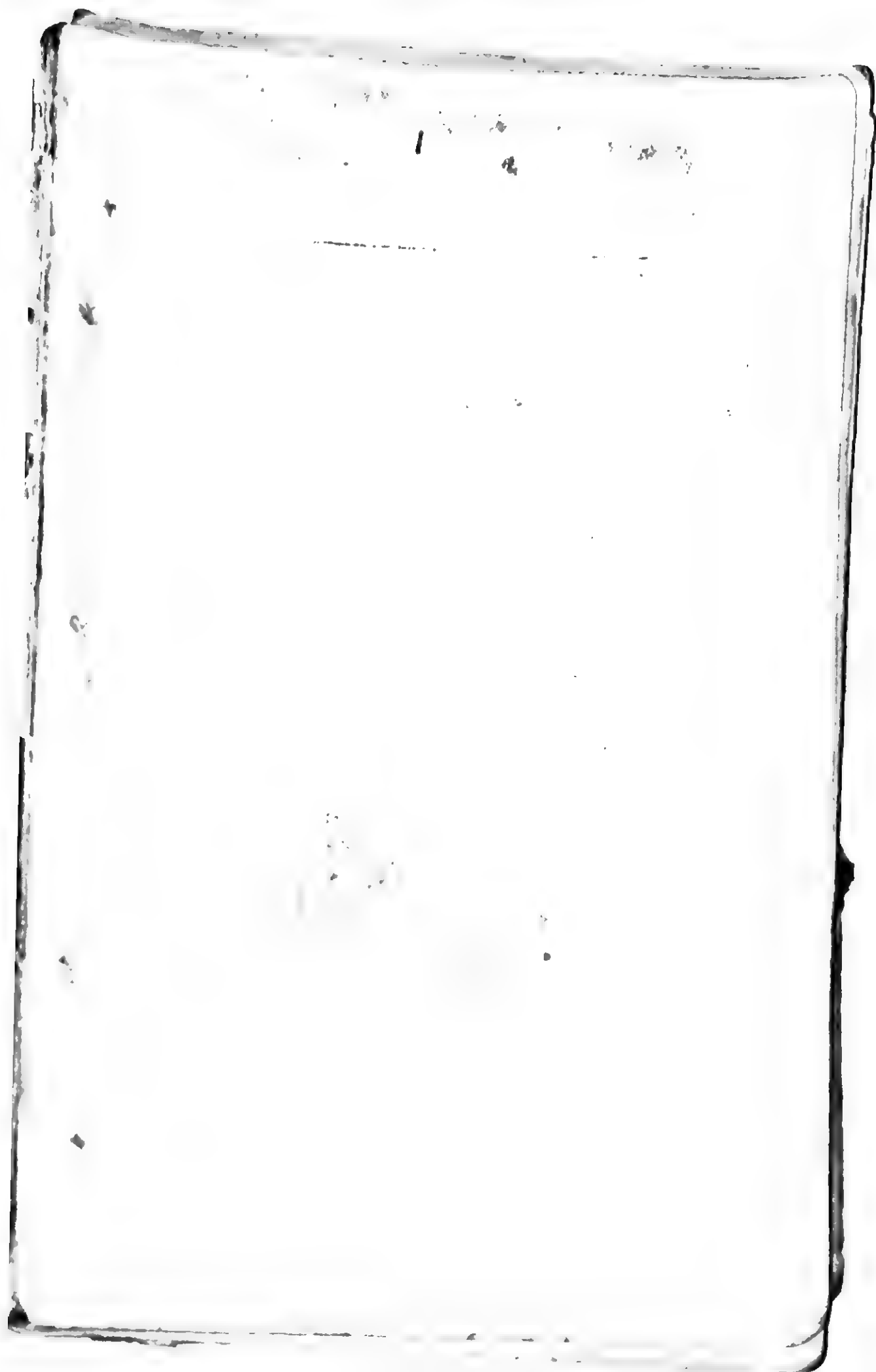

— અનુક્રમણીકા —

				૫૪
૧	ચીંઝાત ભગત	૩
૨	ભડવીર હરભમ કેશવારા	૧૧
૩	વીર હરભમ સોઢાણાવાળા	૩૨
૪	વીર કાંબો ઓડેદરો	૩૬
૫	શ્રી લીરખાધ માતાજી	૫૪
૬	ભડવીર નાથો મોઢવાડીયો	૬૨
૭	જવાંમદ રાણો ફેજદાર	૧૦૨
૮	ભડવીર જતમાલ	૧૧૧
૯	ટેકીસો લાધવો મહેર	૧૨૫
૧૦	કાંધલજી મહેર	૧૪૦
૧૧	કાંધલજી મહીયારીવાળો	૧૪૯

શ્રી વીજાલ અગતે વીમાવાડામાં ગ્રંથાવેલાં મંદિરને શોડે ભાગ.

Hattivola Press.

શ્રી વીંઝાત ભગત

પોરબંદર રાજ્યની હદમાં પોરબંદરથી સાત ગાઉ મહેર જ્ઞાતિમાં કેશવારા મહેરાનું નિવાસ સ્થાન વીસાવાડા ગામ છે. આ ગામમાં અનેક શુરવીર, ભક્ત અને દાતા પુરુષો મહેર જ્ઞાતિમાં થઈ ગયા છે. તેમાંના એક ભક્ત પુરુષ શ્રી વીંઝાત ભગતની આ કથા છે. વીસાવાડા ગામે દેશ પરદેશથી અનેક ભાવિક ભક્તો યાત્રા માટે આવે છે. વીસાવાડા એ મુળ દ્વારદાના નામથી ઓળખાય છે. એવી શી મોહીની છે કે આ ધામ ભક્તજનોને આકર્ષી રહ્યું છે? આ ગામ મુળ દ્વારદાના નામથી શા કારણથી ઓળખાય છે? આવા પ્રશ્નો આવનારા ભક્તજનોના હૃદયમાંથી ઊઠતા હશે; પણ તે બાબતની વિશેષ હકિકત જાણવાની કોઈને મતલબ નથી. જ્ઞાનવાવમાં નાહી ભગવાનનાં દર્શન કરી ચાલ્યા જાય છે. એનો મુળ ઇતિહાસ જાણવામાં બેઠરકાર રહે છે.

આજની આ કથા એ સર્વ પ્રશ્નોનો જવાબ આપશે.

આજની કથાની સત્ય હકિકતને એટલે ઇતિહાસના શુદ્ધ આત્માને તો લોક કલ્પનાએ ઢાંકી દીધો છે; પણ સત્ય હકિકત ઢાંકી ઢંકાતી નથી, પણ સ્વભાવિક બહાર આવી જાય છે.

કેશવારા કુટુંબમાં જન્મ લીધેલ આ પવિત્ર આત્મા જગતમાં વીંઝાત ભગતના નામથી ઓળખાતા હતા. વીંઝાત ભગત અભણ હતા. ધાર્મિક શાસ્ત્રોનો બહુ અભ્યાસ કરેલો નહોતો.

વાસ્તવિક રીતે તો પ્રભુપદ પામવા માટે અથવા આત્માના ઉદ્ધાર માટે માત્ર ઝાઝાં ધર્મશાસ્ત્રો વાંચવા અને ગોખણપટ્ટી કરવી તે કરતાં જેટલું સમજે તેટલું પોતાના જીવનમાં જે આચરણમાં મુકે તો ઘણો લાભ મેળવી શકે. અભણ માણસ પણ જે સમજણપૂર્વક આશા અને તૃષ્ણાના કાંસલા કાપતો જાય તોજ માયાના પ્રદેશમાંથી નીકળી શકે. સંસારની રાગદ્વેષની બેડીઓમાં બંધાએલો માણસ શાસ્ત્રોની મોટી મોટી વાતો કરે, મોટા મોટા લેખ લખે, વિદ્વતા ભરેલાં ભાષણ આપે; પણ જે તે માંહેલું કંઈ પણ આચરણમાં મુકવાનું તેનામાં જળ ન હોય તો શુષ્ક જ્ઞાનથી આત્માનો ઉદ્ધાર થઈ શકે નહિ. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ ઇત્યાદી શત્રુઓને જેમણે જીત્યા છે; પોતે જ્યાં જ્યાં નજર કરે છે ત્યાં ત્યાં તેને પરમાત્માનુંજ સ્વરૂપ જોવામાં આવે છે; જેની નજરમાં કોઈ મિત્ર નથી તેમ કોઈ શત્રુ નથી અને જેના હૃદયમાં સમભાવના પ્રગટ થયેલ છે તેવા મહાન પુરુષોજ પરમ પદને પામી શકે છે. એ નિયમ અનુસાર વીંઝાત ભગત પણ ભણેલા નહિ હતા. શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન નહિ હતું પણ સંત પુરુષોની સેવા કરી તે દ્વારા આત્મ ઉન્નતિનો અનુભવ ઘણો મેળવ્યો હતો અને એ અનુભવને લીધે પોતાના મનના મેઝને ધોઈ, આત્માને ઉજવળ બનાવ્યો હતો. નીતિને રસ્તે ચાલી પોતાનું જીવન વ્યતિત કરતા હતા. ઘેર આવેલ અતિથીઓનો પ્રેમથી સત્કાર કરતા, યાત્રાએ આવેલા સાધુ સંતને પોતાને ઘેર તેડી જઈ જમાડતા. કોઈ દુઃખી માણસોનાં દુઃખ જોઈ તેનું હૃદય દુઃખી થતું અને તેનાં દુઃખો દુર કરવા બનતો પ્રયત્ન કરતા. અભણ હતા પણ ઈશ્વર પ્રત્યે તેમની અડગ ભક્તિ હતી. શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ નહિ છતાં અધ્યાત્મ સંશોધનનું તેનામાં અપાર કૈવલ હતું. માયાના પ્રદેશમાં રહ્યા છતાં પણ માયાના શુભામ બન્યા નહોતા. વિશુદ્ધ જ્ઞાનની જ્યોતી જગાવે તેવી તેની વિશુદ્ધ ભક્તિ હતી; વિશુદ્ધ ભાવના હતી. અને એને લઈને સંસારની અસારતા તેમના જાણવામાં આવી હતી અને પોતે પ્રભુમય જીવન વીતાવતા હતા.

વીંઝાત લગત માટે એમ કહેવાય છે કે દ્વારકાનાથજીના મંદિરની ધ્વજનાં દર્શન કર્યા બાદ દરરોજ જમવાનો નિયમ હતો. ગમે તેવા મુશ્કેલી ભરેલા સંજોગોમાં પણ એ નિયમ તેણે કદી તોડ્યો ન હતો. હંમેશાં કોઈ પણ નિયમ કે ટેક લેવી જોઈતી સહેલી છે તેટલી તે પાળવી મુશ્કેલ છે. ભક્તની કસોટી કરવા ને તેનો તાગ લાવવા માટે ભક્ત આધિન ભગવાન છેવટ સુધી તેની કસોટી કરે છે. જ્યારે ખીજ બાજુ ભક્તની લાજ રાખવા માટે પણ કટોકટીના પ્રસંગે પણ ભગવાન હાજરાહજુર ઉભો રહે છે.

વીંઝાત લગત વીસાવાડેથી રોજ ઘોડી ઉપર બેસી શ્રી દ્વારકાનાથજીના મંદિરની ધ્વજનાં દર્શન કરવા જતા અને દર્શન કરી આવીને દરરોજ જમતા.

એક દિવસ વીંઝાત લગત તેમની ઘોડી ઉપર બેસીને રવાના થાય છે. સુર્યનારાયણનો કીરણ પુટતાં આવે છે. ઉગમણી બાજુના અંધારાને દુર કરનારાં સુર્યનારાયણનાં કીરણો ચારે બાજુ પ્રસરી રહેલાં છે. વનરાયની અંદર આખી રાત્રી મુગાં બની બેસી રહેલાં પક્ષીઓ કીસકીલાટ કરી જાણ રહ્યાં છે. આ દ્રશ્ય જોતા જોતા વીંઝાત લગત પ્રસન્નતાથી આગળ ચાલ્યા જાય છે.

રસ્તામાં એક બ્રાહ્મણ આડો ફરી તેની ઘોડીની લગામ ઝાલી રોકે છે અને કહે છે કે : “વીંઝાત લગત, મારી એક વાત માનો અને તમે આંહીથી પાછા ધેર જાઓ.”

વીંઝાત લગત બોલ્યા : “મા'રાજ મારાથી ભગવાનના મંદિરની ધ્વજનાં દર્શન કર્યા વિના પાછું ફરાય તેમ નથી.”

બ્રાહ્મણ બોલ્યા : “વીંઝાત લગત, તમે ઈતમારી ખોટી હઠ મુકી દીયો અને મંદિરબાની કરીને પાછા વળો. હું આ તમારા

લાલની વાત કરું છું. તમને લુંટવા માટે અને તમારી આ તેજદાર ઘોડી પડવી લેવા માટે કાળાઓની ટોળી ઓડો બાંધીને બેઠી છે. તો તમે જશો તો લુંટાઈ જશો અને આ તમારી ઘોડી તમે ખોઈ બેસશો.”

વીંઝાત ભગત બોલ્યા : “મા’રાજ તમે મારા લાલની વાત કરી ઈ સાચી; પણ માઈ જે નીમ છે ઇ કેમ મુકાય. તમે સમજો નહિને ઠાલી ધડ કરો ઇ શું કામ આવે. લુંટાવાની બીકે હું માઈ નીમ તોડી નાખું? મા’રાજ, જી થાવું હોય ઈ ભણે થાય; બાકી પાછો તો નહિજ કરું.”

બ્રાહ્મણ બોલ્યા : “વીંઝાત ભગત, ઈ નીમ ને ઇ ટેક ને ઇ બાંધાં આપણા શરીર પછી છે. શરીરનું રક્ષણ થતું હોય તો પછી નીમને મુકી દેવામાં શું વાંધો?”

વીંઝાત ભગત બોલ્યા : “મા’રાજ, તમે ભામણ મધ આવી અવળી સલાહ આપવા ક્યાંથી આવ્યા? મારો ધર્મ મુકાબવાની શીખામણ દેવી હોય કે ધર્મને ખાતર મરી શીટવાની શીખામણ દેવી હોય? મા’રાજ, મને મોટો ઘોષો તો ઇ થાય છે કે ભામણમાંથી પણ સત અને ધરમ ગયાં કે શું? મા’રાજ, આ કાયા તો પડી જવાની છે. તો ઈ માંસના લોચા અને હાડકાંના ભારા સાથે હું મારો ધરમ મુકી દઉં? હું મારી ટેક મુકી દઉં એમ? એવી ખડ ખાવાની વાત મારી પાસે ન હોય. મારી ટેક રાખવા સાથે માઈ મોત થાવું હોય તો ભલેને થાય. આ કાયા એક વાર પડવાની જ છે ના? કાયાનો મને મોહ નથી. તેમ મા’રાજ, મને મરવાનો ડર નથી. માટે ઘોડીની લગામ મુકી દીઓ, મારે મોડું થાય છે. ઇ તમારી શીખામણ

મારે જોતી નથી. જે મરવાથી બીએ છે એ પ્રભુપદ પામવાને
લાયક જ ન ગણાય. મા'રાજ, અંહિ તો એકજ વાત છે:—

“ભક્તિ છે શુરવીરની સાચી,
લીલા પછી ન મેલે પાછી.”

દરેક પ્રકારનો ભોગ આપવા જે ભક્ત તૈયાર હોય, તેજ
પ્રભુના સ્વરૂપમાં ભળી શકે છે. મટે મા'રાજ એવી ગાત્રાવેલી વાત
કરવી મુકી દીઓ. તમારો ઇ ઉપદેશ મારે સાંભળવો નથી. છતાં
ઠીક છે. તી મારા નાથની મારા ઉપર અપાર દયા છે, તી મારું તાં
મન ફેરે એમ નથી; બાકી કાયાપોચાને તો તમે ફેરવી નાખતાં વાર
ન લગાડો. મહારાજ, તમે તો અમારાં તરવાનાં તુંબડાં છો. તમે
પોતે આવી ખુડવાની વાત કરો તો તો તમે બીજાને શું તારી શકો ?
માટે હવે તમે તમારે રસ્તે ને હું મારે રસ્તે. જે તમારે કંઈ દક્ષિણ
જોતી હોય તો આપું; બાકી મારે હવે તમારી વાંત સાંભળવી નથી.”

અદ્વિણ બોલ્યા : “વીંઝાત ભગત, તમે તો ભગવાનની
ભક્તિમાં તમારું સાવ ભાન ભુલ્યા. તમે એમ તો વિચાર કરો કે
તમે જાતના મહેર : અને મહેરને કાંઈ લુટે તો પછી
દુનિયામાં હાલવા જેવું રહે ? વળી તમે એકલા છો અને
છ તો પાંચ સાત જણા હથીયારખંધ છે. માટે તમારી બહાદુરી પણ
ત્યાં કામ આવે તેમ નથી; એનો તો તમે વિચાર કરો ? હું તો
કહું છું કે તમે આજ શુકન વાડે કરો. જે તમે તમારી આખર
જાળવવા માગતા હો તો પાછા ફરો. વળી કોણ જોવા એકું છે
કે વીંઝાત ભગતે ધમનનાં દર્શન કર્યાં છે કે નથી કર્યાં ? તમે તમારે
કેજોને કે દર્શન કરી આવ્યો.”

વીંઝાત ભગત બોલ્યા : “અરર, મા’રાજ ! તમારી ભુદ્ધિમાં કંઈ ફેર પડ્યો છે કે શું ? તમને અટલીએ ખબર નથી, અટલોય ભગવાન પર વિશ્વાસ નથી કે ભગવાનના ખરા ભક્તોની લાજ ન્યય નહિ. તમારી વાતુ જોતાં તો હવે હળાહળ કરજી આગ્યો એમ લાગે છે. નકલુ ભામણના મોઢામાં આવી વાતુ હોય ? તમને ભગવાનમાં વિશ્વાસ નથી તો તો તમારી માળા ને પુજા ને જપ ને તપ ને ઈ બધું જે કંઈ કયું ઈ તમારું બધું નકામું થીયું મારાજ ! મા’રાજ, દુઃખ લગાડજોમાં હો; પણ સાચું કહું છું કે તમારા ઈ માળા ને ઈ પુજા દુનિયા ને જોળા માણસ પાસે દેખાડી પાકા સીધા પડાવવા સારજોને ? મા’રાજ, તમે તો ભામણ છો; અમારા દેવ છો. હું હવે વધારે કહું તો પાપનો ભાગીદાર થાઉં; પણ હવે જવા યદને આવી શીખામણો કાઢને દેજોમાં. બાપલા, તમારી શીખામણ તો એવી હોય કે જે ધર્મને ખાતર મરી જાણે. તમારી શીખામણ તો એવી હોય કે પ્રભુના નામે પોતાની પ્યારામાં પ્યારી વસ્તુની કુરખાની કરે. તમારી શીખામણ તો એવી હોય કે સંસારની મોહજાળને તોડી છીન બીન કરી માયાના પ્રદેશમાંથી મોકળો થઈ આત્માનો ઉદ્ધાર કરી શકે. એક કાયર માણસના મોઢામાંથી જે બોલીયું નીકળે એવી શીખામણો તમારી હોય ?” વીંઝાત ભગત ધોડીને ચલાવવા પગની એડી મારે છે અને કહે છે કે : “મા’રાજ, જ્યો હવે પમે લાગું છું; બોલ્યું ચાલ્યું માફ કરજો.”

પ્રાણીય બોલ્યા : “વીંઝાત ભગત, એમ જવાશે તે કેમ ? હવે તો તમે મને મુકશો પણ હું તમને મુકીશ નહિ.” એમ કહી ભગવાને પોતાનું મુગ સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું.

વીંઝાત ભગત ભગવાનને જોઈ ધોડી ઉપરથી કૂદી પડ્યા. ભગવાનના પગમાં સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરી ભગવાનના પગને

વળગી રહ્યા. લગવાન પ્રત્યેના પ્રેમના આવેશમાં તેનું હૃદય ભરાઇ આવ્યું. પ્રેમાશ્રુથી લગવાનના પગ ભીંજ્યા. લગવાને તેના હાથ પકડી ઉભા કર્યા. છાતી સાથે ચાંપી લગવાન બોલ્યા : “લક્ષ્મી વીંઝાત, તમારી લક્ષ્મી હું પ્રસન્ન થયો છું. આ કળીયુગમાં તમારા જેવા ટેકી પુરૂષો બહુ ઘોડા નીકળે છે. લક્ષ્મી વીંઝાત માગી લ્યો, તમારી શું ઇચ્છા છે ? તમારી ઇચ્છા હું પુર્ણ કરીશ.”

વીંઝાત ભગત બોલ્યા : “મારા પ્રભુ ! મારા નાથ ! મને સંસારની કોઇ પણ વસ્તુમાં પ્રિતી નથી. મારા પર જે આપની દયા હોય તો મને સદાને માટે આપના ચરણમાં રાખો એજ મારી છેવટની માગણી છે.”

લગવાન બોલ્યા : વીંઝાત, તમારી ત્યાગવૃત્તિ અને મારા તરફની અનન્ય લક્ષ્મી હું તમને વચન આપું છું કે તમારી ભાવના સિદ્ધ થશે; પણ આ તમારો દેહ જ્યાં સુધી સંસારમાં રહેવા માટે નિર્માણ થયેલ છે ત્યાં સુધી સંસારમાં રહી જીવન પુરું કરો. તમારું ચિત્ત મારામાંજ છે એટલે સંસાર તમને બંધનકારક થશે નહિ.”

વીંઝાત ભગત બોલ્યા : “લગવાન, આ રંક સેવક પર તમારી પારાવાર દયા થઇ. તમે તો અધમ ઉધારણ છો. મારામાં તો કંઈ જ્ઞાનમણ, યોગમણ કે તપમણ નથી. હું તો કાલીઘેલી વાતોમાં ગુણ ગાયા કરીશ; અને પ્રભુ ! આપના રોજ દર્શન કરી શકું તે માટે આપની પ્રતિમા પધરાવીશ, મંદિર બંધાવીશ અને તમારી પુજા કરીશ. ખીજ તો મારામાં કંઈ આવડત નથી.”

વીંઝાત ભગતે વીસાવાડે સુંદર દહેરાં ચણાવ્યાં, લગવાનની પ્રતિમા પધરાવી અને વિશુદ્ધ ભાવથી દરરોજ તેમની પુજા કરી પોતાનું જીવન ગુમરવા લાગ્યા. વીંઝાત ભગત જીવ્યા ત્યાં સુધી એક-

નિષ્ઠાથી ભગવાનની ભક્તિ કરી કૃતાર્થ થયા. મરણુ બાદ તેમનાં
અંધાવેલાં દહેરાંની યાદી માટે ભક્ત જનોએ વીંઝાત ભગતની પ્રતિમા
પથ્થરમાં કોતરાવીને ભગવાનની મૂર્તિની પાછળની મંદિરની દીવાલમાં
રખાવી. વીંઝાત ભગતે આસપાસ ખીજાં ન્હાનાં મંદિરો પણ અંધાવ્યાં
છે. આ મંદિરની આજુમાં જ્ઞાનવવા છે, તેમાં ભાવિક ભક્તો નાહી
ભગવાનનાં તથા ભગવાનના અનન્ય ભક્ત વીંઝાતનાં દર્શન કરી
ચાલ્યા જાય છે. આ મંદિરમાં એક શીલાલેખ છે અને તેમાં
૭૦૦ વરસ પહેલાં વીંઝાત ભગતે દહેરાં અંધાવ્યાનું કોતરેલ
છે. આ શીલાલેખમાં સંવત સિવાય ખીજો લેખ વાંચી શકાતો
નથી. આ મંદિરો અંધાવ્યાં તેને ૭૦૦ વરસ થયાં.

હજી પણ વીંઝાત ભગતના ગુણગાનની નીચે આપેલી પ્રભાતી
અનેક પ્રેમીજનો ગાઈને વીંઝાત ભગતના જીવનના અર્થ પ્રસંગને
અમર બનાવે છે અને તેની સાથે શ્રોતાઓના હૃદયની મલીનતાને
દૂર કરી પાવન બનાવે છે.

એક ઈમાની વીંઝાત ભગત નીત જ્ઞાન નાતા,
ઠાકોર આગળ ભોગ ધરી પછી પરસાદ પાતા.
બ્રાહ્મણ રૂપે ભગવાન મળ્યા ભક્તવળો હવે પાછા,
આગળ તમારે જોડા અંધાણા લુંટી જશે કાખા.
લુંટવાવાળા મનને લુંટે પગ ન ભરૂં પાછા,
રાખણહારો રાખશે તો તો શું કરશે એ કાખા.
શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ ધરી દર્શન દીધાં દાતા,
વીંઝાત તારે વીસલ પર આવું બોલે દડું સાચા.
ડેરાં ચણાવી કારકાં કીધી ફળી તમારી વાચા,
કરજોડીને બોલે પરમાણુદ શબ્દના છા સાચા.

ભડવીર હરભમ કેશવારા.

પોરબંદર તાળે મોઢવાડા ગામના રહેવાસી મોઢવાડીયા (સીસોદીયા) મ્હેર નાથા મોઢાને હરભમ ભાણેજ થાય.

નાથા ભગત જ્યારે બહારવટે હતો ત્યારે તેને પકડવા માટે ધણા પ્રયાસ કર્યા, પણ એ બધા પ્રયાસ જ્યારે નકામા ગયા, ત્યારે ખીસ્તીનો એક મ્હેર ખૂટ્યો અને નાથા મોઢાને દગાથી મારવાનું નક્કી કર્યું.

હાથલા ગામ (જામનગર તાળે) માં એક બ્રાહ્મણ બાપને નાથા ભગતે બ્હેન માની હતી અને તેની પસલી પણ લેતો હતો. ઇનામની લાલચમાં આ બ્રાહ્મણી બાપનો ધણી પોતાનો ધર્મ ભૂલ્યો અને દિશ્વાસુ નાથા મોઢાને તુરત મરણ પામે તેવું ઝેર, ખાવાની વસ્તુમાં આપ્યું. ઝેરની અસર તુરત થવા લાગી. પોતે સમજી ગયો કે દગો થયો છે. પોતાનાં હથીઆર લઈ ચાલતો થયો. ગામને પાદર પહોંચ્યો ત્યાંજ બેથુંક થઈ પડ્યો. પોતાની માનેલી બ્હેનને આ કાવત્રાની ખબર નહોતી. પોતાના ભાઈની આ હાલત જોઈ બહુ કલ્પાંત કરવા લાગી. પોતાના ધણીને શીટકાર દેવા લાંગી અને કહ્યું કે: "પૈસાની લાલચમાં આવા ભડવીર મ્હેરને દગાથી માર્યો? પૈસો તો હાથનો મેલ છે. આજે છે અને કાલે નથી. તમે મારા પતિ છો;

હું વધારે શું કહું? તમે જીવનભરનું કાળું કાઢક લીધું. આવા વીર પુરુષને દગાથી મારવાની કુબુદ્ધિ તમેને કેમ સુઝી?”

નાથો મોઢો આગળ ચાલવા માટે ઉભો થાય છે અને પડી જાય છે. દગાથી પોતાનું મરણ થયું એમ તે સમજી ગયો; પણ બીજો ત્યાં ઉપાય નહોતો. તેની મદદ બતાવવાનો સમય નહોતો. પલટનના માણસો આવી મને પકડશે, એ બીકથી મ્યાનમાંથી તત્વાર ખંડાર ખેંચે છે. તત્વાર થેડી ખંડાર નીકળી બાકીની મ્યાનમાં રહે છે અને બેશુદ્ધ થઈ જમીન પર પડે છે. દેશોદેશના ફાંકડા જીવાનોને પણ ધ્રુમવનારો વીર નાથો ભાંગ્યા તુર્યા શબ્દોમાં બોલ્યો : “જેના બોળામાં માથું મુક્યું, તેણેજ દ...ગો...ક...ર્યો” હે, રામ! કહી નાથા મોઢાનો આત્મા દેહથી જીદો પડ્યો.

ખીસ્તીના એક મહેર પુંજનો આ દગાખાજવાળા કાવત્રામાં લાગ છે, એમ ખીસ્તી ગામના મહેર ભાઈઓને ખબર પડતાં સહુએ પુંજવાને શીટકાર આપ્યો અને કહેવા લાગ્યા કે પૈસાની લાલચમાં લલચાઈ જીવનભરનું કાઢક જોરી લીધું? તારા જેવા હીચકારા અને બાયલાના આ કાળા કામાથી જીંદગીમર અમારે દુનિયાનાં મેણાં સાંભળવાં પડશે. તારા એકને ભુંડે અમે સર્વે ભુંડા કહેવાશું. પુંજવા, તેં તો ભારે ભુંડી કરી! તારું મોઢું જેવા અમે ખુશી નથી.

નાથા ભગતની ખેંચને જ્યારે ખબર પડે છે ત્યારે તેને વેરનો બદલો લેવાની જવાબા ભલુડી ઉડી અને એજ વખતે પ્રતિજ્ઞા કરી કે : “મારા ભાઈને દગાથી મરાવવામાં જેનો હાથ હોય તેનો બદલો ન લઉં ત્યાં સુધી આ રંગીત લુગડાં મુકીને ધોરાં લુગડાં પેરીશ અને દુનિયાને તેમજ દુશ્મનોને પણ બતાવી આપીશ કે એક સ્ત્રી જાત વેરની વસુલાત કેવી રીતે લઈ શકે છે!”

નાથા મોઢાની ખંદેને જ્યારે આ વેર લેવાની ધુનમાં પ્રતિજ્ઞા લીધી, ત્યારે તેનો પુત્ર હરભમ નાની ઉમરનો હતો. ત્યારે પોતાની માતાજીનાં બધાં કપડાં સફેદ જોઈને એક વખત કહ્યું કે : “માતાજી, આપણી નાતમાં તો ધોરાં લુગડાં પેરાતાં નથી છતાં તેં આ ધોરાં લુગડાં કેમ પહેર્યાં છ? એનું કાઉં કારણુ છે? હ જો મને કેવામાં વાધો ન હોય તો જલ્દી કહે.”

માતા : “દીકરા હરભમ, આ ધોરાં લુગડાં પેરાવાનું કારણુ ઉંડું છે.”

હરભમ : “મા એવું કાઉં છે? મને જલ્દી કહે. શું તારું કોઈએ અપમાન કર્યું” છ કે કંઈ નીમ લીધું” છ? જે કારણુ હોય તે મને તું જલ્દી કહે તો તેનો ઉપાય થાય.”

મા : “દીકરા હરભમ, નાથા મોઢવાડીયાનું નામ તેં કોઈ દી’ સાંભળ્યું છે? એ નાથો મારો ભાઈ થાય, તારો મામો થાય. એ તારા મામાને ખીચીના મહેરે દગાથી મરાવ્યો. હાથલા ગામના બ્રાહ્મણને ખુટવીને ઝેર દઈને મારી નાંખાવ્યો છ, પણ હ ખટકો મારા હૃદયમાં રહી ગયો છ. હ વાત યાદ કરું છ તાં મારું હૃદય બળી જાય છે.” (હરભમની માને જોલતાં જોલતાં આંખમાં ઝળ-ઝળીયાં આવી આવી ગયાં અને જોલણોના છેડાથી આંસુ લુંછ્યાં.) દીકરા હરભમ, તારા જેવા જવાંમદની હું મા થઈ અને તારા મામાના વેરીને ધુળ ચાટતો ન કરું ત્યાં સુધી હું અનાજ ખાઉં છ એ ધુળ ખાધા ધરાધર માનું છ. આ મારાં નીમ લઈને પેરાલાં ધોરાં લુગડાં તાંસુધી ઉતરે તેમ પણ નથી.” (માના શબ્દો સાંભળતાં હરભમના હૃદયમાં વેર લેવાની આગ ભભૂકી હરભમનું હૃદય વેર લેવાની ધુનમાં ધગકવા લાગ્યું.)

હરભમ : “માડી, એમાં તું અટલી વ્યાધી કાઢીં કરવા કર્યા કરે છે. માડી, તું જરણાં રાખ. થોડા ગણ્યા ગાંઠ્યા દી’માંજ એને ભોં ભેગા કરી નાખું, તોજ માફ નામ હરભમ નકર મારી માને પેટ હું પાણી જનમ્યો એમ સમજજો. એના ખૂતથી મારી આ તદ્વારને નવરાવું નહિ તો તો મારી જનેતા લાજે ને !”

હરભમની મા બોલી : “દીકરા, તારા વચનમાં મને પુરેપુરો વિશ્વાસ છે. મારો દીકરો બોલ્યો ફરે નહિ, એ હું બરાબર જાણું છું; પણ એ વાતને આજને આજ અમલમાં મુકવાની ઉતાવળ નથી.”

હરભમ : “માતાજી, હવે તો ઈ વેરનો બદલો ન લઉં, ત્યાં-સુધી મને અનાજ નહિ ભાવે; ઉંધ નહિ આવે. શ્રીરામના સમ ખાધને કહું છ કે જ્યાંસુધી એ પાપીનું માથું ધડથી નોખું ન કરે, ત્યાંસુધી આ ગામનું પાણી પીવું હરામ છે.” (હરભમે આવેશમાં આવીને મ્યાનમાંથી તદ્વાર બહાર ખેંચીને માતાજીનો આશિર્વાદ લેવા માતાજીના પગમાં પડ્યો.)

શુરવીર માતાએ બદલું કે મારો હરભમ હવે વેર લીધા વિના સુખે બેસે તેવો નથી. તેમ પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવી છે, તે માટે હરભમનાં ઓવારણાં લીધાં. કપાળે ચાંદલો કર્યો. હૃદયના ઉડાણમાંથી ઉદ્દગારો નીકળ્યા : “જા, દીકરા, તારી ફત્તેહ થશે. તારી ટેક પાળવાનું પ્રભુ તને બળ આપશે.”

હરભમ, માતાને પગે લાગી આશિર્વાદ મેળવી ચાલતો થયો. આ વાતની ખબર નાથા મોઢાના દીકરા માલદેવને પડી, ત્યારે પિતાનું વેર લેવાની ઘણા વખતથી અભિલાષા હતી તે પૂરી કરવાનો મોકો મળ્યો. હરભમ અને માલદેવ વેર લેવાની ધૂનમાં બહાર પડ્યા.

જાલજીવન (૧૫મું ક્રમ)

પોરબંદરથી છ ગાઉ વીસાવાડા ગામે, દર સાલ સાંતમ આઠમ (જન્મખાંડી) ને દિવસે મોટા મેળો ભરાય છે. તેમાં મહેર જાતિના પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ વધારે આવે છે. આ વીસાવાડા ગામ મુળ દારકાંના નામથી ઓળખાય છે; જાત્રાનું સ્થળ છે. અનેક દેશના યાત્રાળુઓ ભગવાનનાં દર્શન કરી કૃતાર્થ થાય છે.

આજે મેળામાં માનવમેદની સમાતી નથી. અનેક સ્ત્રી-પુરુષો આવળવ કરે છે. કોઈ ભગવાનનાં દર્શન કરવામાં મગ્ન બન્યાં છે. કોઈ જ્ઞાનવાવમાં નાહી પાપનું નિષ્કારણ કરે છે. કોઈ મહેર જાતિના મુવાનોની ટાળીઓ આનંદથી ફુલાઓ લલકારી રહી છે અને અરસ-પરસ પ્રત્યુત્તર આપી રહ્યા છે. એમ દરેક સ્ત્રીઓ અને પુરુષોના મુખાર્વિંદ ઉપર આનંદ અને ઉલ્લાસની છાંયા છવાઈ રહી છે. આ મેળામાં વીર હરભમ તથા માલદેવ આવે છે. છેવટનાં ભગવાનનાં દર્શન કરવાની અભિલાષા છે. જ્ઞાનવાવમાં નાહીને ભગવાનનાં દર્શન કરે છે અને કહે છે કે: “હે, ત્રિલોકના નાથ! અમે આજથી અમારું કુટુંબ, ઘરખાર તજ્યું છે. અમારાં સગાંસખંધીતો સ્નેહ તજ્યો છે. હે પ્રભુ, હવે સાચો સગો તુંજ છે. તારુંજ શરણુ છે. હે નાથ! અમારી પત રાખજો. હરભમ અને માલદેવ દર્શન કરી મંદિર બહાર નીકળે છે. ઓળખાણવાળા મહેર ભાઈઓ સાથે રામરામી કરતા જાય છે અને મેળામાં આગળ ચાલ્યા જાય છે. ત્યાં ખીસ્ટ્રી ગામનો રહીશ મહેર પંચો તથા તેના સોબતીઓ મેળાની મોજ માણવા આવ્યા છે. યુવાતીના મદમાં છકી ગયેલો તેમજ તેના સોબતીઓનું બળ પણ પુરેપુરું છે એમ ધારીને, હરભમ, કે જેની ઉંમર હજી નાની છે, મુછનો દોરો પુટતો આવે છે, એવા યુવાનને જોઈને પંચાએ પડકારો કર્યો: “ઓહ્યા, તારી મા તો ધોરાં પહેરીને રીએ છ અને તું મેળાની મોજ માણવા આવ્યો? આ મેળામાં તારું કાઈ કામ છે? મેળામાં આંટા દેવા એ તો મદ બચ્ચાનાં કામ છે. તારા જેવા નમાલા મહેર આંટા દીએ એમાં મેળો લગ્ય છે.”

હરભ અને માલદેવને તો આ માર્મિક વચન સાંભળતાં પગથી માથા સુધી ઝાળ થઇ. હરભને પડકારો કર્યો : “દીકરા પગડા, થા ભાઇડો ! મારી માને આજ દી’ સુધી ઘણાં મેણાં ટાણાં સંભળાવ્યાં. હું આજ એનો બદલો લેવા માટેજ આવ્યો છ.”

પપ્પો બોલ્યો : “તારે જીવવું હોય તો મેળામાંથી હાલ્યો જ. નકર તારી મા વાટ જોશે. તું પાણીપારીનો છે ઇ મને ખબર છે.

હરભ : “આલ્યા એય, પગડીના, તું હવે ઝાઝી વાત કરવાનું રે’વા દે. આજ મારે તારી માટીઆઇ જોવી છે. થા તૈયાર ! વળી કે’તો નહિ કે મને છેતરીને માર્યો. મારી માના અપમાનની વસુલાત કેવી રીતે લઉં છું, તેની હમણાંજ તને ખાત્રી કરી આપું છું.” હરભને માલદેવ તરફ ઇસારો કર્યો અને કહ્યું કે : “ખબરદાર, અમારા જેની વચમાં તું કુદી પડતો નહિ; નકર ઇ બાઇલો કે’શે કે બે જણાએ મરતે માર્યો. આજ તો વડીએ વડીઆની રમત છે. તારે જોયા કરવાનું છે. તારી મદાઇ જોવાનો વખત પણ વહો આવે છે. ઉતાવળો થાને માં.”

પપ્પાના ખંભા ઉપર નવો ધાબરો ફેર બંધાવેલ પુમકાવાળો પડ્યો હતો, તેનો એક તરફ ધા કરી દીધો અને મ્યાનમાંથી તલ્વાર ખેંચીને હરભની સામે દોડ્યો. હરભ ઉપર તલવારનો ધા કરવા જાય છે, તે પહેલાં તો હરભની બંદુકની ગોળી છુટી અને પપ્પાના પેટમાં થઇ સડેડાટ સોંસરવી ગઇ. પપ્પો જમીનપર પડ્યો. પોતે ગામમાંથી ભાત જમીને આવ્યો હશે તેથી પેટમાંથી પાલી એક ભાત નીકળી પડ્યો. હરભ તેની પાસે ગયો અને પોતાની તલ્વારને પપ્પાના લોહીનું બળીદાન આપ્યું અને કહ્યું કે : “પગડા, મારી માએ જે ધોરાં લુગડાં પરેયાં હતાં તે હવે આજથી બદલાય છે અને મારી અને મારી માની પ્રતિજ્ઞા પુરી થાય છે.

પડકારી પમાને માર્યો મેળામાંય કંપવા લાગ્યા કંઈક,
તારી હાંકત સાંભળી હરભમા.
ખુની ખાનતણા જામથી જરવાણા નહિ,
રાખ્યા રાતડીયા દેશ છતા તેં કાખમાં.

—ચંદ્રાવર—

રાતડીએ રમત માંડી વેચાતાં લીધાં વેર,
લીસાવાડાના થોકમાં માર્યો પખડા મ્હુર.
માર્યો પખડા મ્હુર તી કેવો,
કનૈયા લાલની મુરત જેવો.
મુવો મ્હુર ને અસી રાંડી
રાતડીએ તો રમતડી માંડી.

પખડાના જુવાન જોધા જેવા સોમતીઓ કળીયાળી ડાંગો
લપ્પને પાસે ઊભા હતા, તેમને કોઈને હરભમની પડખે ચડવાની હિંમત
ચાલી નહિ. અસંખ્ય માનવ મેદનીમાંથી લડવીર હરભમ તથા માલદેવ
જે ચાર અંદુકોના અવાજ કરી નીડરપણે ચાલ્યા જાય છે. એને
પકડવાની હિંમત કોઈની રહી નહિ. મરણીયા બનેલા માલદેવ તથા
હરભમ ત્યાંથી બહારવટે નીકળે છે અને તેમની માતાજીને સંદેશો
કહેવડાવે છે : “તારી ટેક પુરી થાય છે, માટે ધોરાં લુગડાં કાઢીને
આપણી નાતના રિવાજ મુજબનાં કપડાં ધારણ કરજો અને હવે
મારી આશા રાખીશ નહિ. ભેળા થવાનું જો સરખાયેલું હશે તોજ
ભેળાં થશું. તું એક શુરવીર પુત્રની માતા છે. તારા જેવી માતાને
પેટે મેં જન્મ લીધો તે મારાં અહોભાગ્ય છે. અમે હવે અમારાં મોત
અમારી હથેળીમાં લઈ ફરીએ છીએ. અમારું ખાપણ અમારી
ભેડમાં રાખેલ છે. હવે અમને એક ઈશ્વર સિવાય કોઈની પરવા નથી.

હું માફ જ્ઞાપવડું નીતિથી ખેડીશ અને જમતને ખાત્રી કરી આપીશ કે એક મહેર બચ્ચો કેવી રીતે જીવી જાણું છે અને કેવી રીતે મરી જાણું છે. હવે મને જીવવાનો મોહ નથી તેમ મરવાનો ખેદ નથી. માતા! હવે વાણીદ્વારા મારા તને છેલ્લાં પ્રણામ છે.”

આ પ્રમાણે હરભમ તથા માલદેવ તેમની માતાને સંદેશો કહેવડાવી રવાના થયા. તેમણે દશ વરસ સુધી જ્ઞાદુરી ભરેલું જ્ઞાપવડું કયું. તેનું જ્ઞાપવડું નીતિનું હતું. હરભમ જનને લુંટતો નહિ, સ્ત્રીઓને લુંટતો નહિ તેમજ બ્રાહ્મણો અને સાધુ સંતોને દાન આપતો. ગામમાં જઈ નિર્ભયપણે બ્રહ્મપુરી જમાડતો અને બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપતો.

હરભમ અને માલદેવ પાસે સારામાં સારી ઘોડીઓ હતી અને તેઓ પોતાની પાસે ખરે વખતે માર્થા આપે તેવા વીર પુરુષોની એક ટોળી હતી. તેઓ પણ ઘોડાં રાખતા અને કોઈ ગામ લુંટવું હોય ત્યારે બધા ઘોડાંથીજ જતા અને ગામ ભાંગીને સેંકડો માધવ દુરથી પાછા પોતાને રહેઠાણે આવતા. ખરડા કુંગરમાં ‘માલક’ નામના કુંગરના પેટાળમાં રહેવાનું તેમનું સ્થળ હતું અને જાહેર રીતે ત્યાં રહેતા હતા.

ગેંડા ઢાલુ ગળગળે, માલક પેટા માંય,
તેં લગાડી લાય, હનુમંત વારી હરભમા.

હરભમનું શરીર કદાવર તેમજ રકૃતિવાળું હતું. દોડવા કુદવામાં તે વખતમાં તેની ખરાખરીમાં કોઈ ઉભે તેમ નહોતું. માલદેવનું શરીર વજનદાર હતું. કોઈ સ્થળે દોડવાનું કુદવાનું આવે ત્યારે હરભમને માલદેવની વાટ જોઈને ઉભું રહેવું પડતું. હરભમ ત્રણ ચાર ગાઉ સુધી તો પુર જોશમાં દોડતો પણ થાકતો નહિ.

शुर्वीर हरभम रांड़ीयो.

Hativala Press.

હરભમ અને માલદેવને પકડવા માટે પોલીસદર, જામનગર. બુનામદ અને ગોંડા રાજ્યની પોલીસ પાર્ટી દ્વારા કરતી હતી અને તેમને પકડી લાવવા માટે મોટી છનામની રકમ આપવાનું જાહેર થતું હતું.

એક વખત માલદેવ તથા હરભમ અને તેના માણસો આશમર્ગ બેઠા હતા ત્યાં એમિતો પકડવાના માણસોએ દરેકો કપો. હરભમ ને તેના કેટલાક સોળતીઓ તો તેનો સામનો કરવા પલવારમાં કોડે સ્વાર થઈ ગયા; પણ માલદેવ, તેનું સરીર જારીનાકું હોવાથી પહેલેજ કપાટે ઘોડીપર સંગ વાળી લઈને નહિ. ઘેડી પાછીવાર હોવાથી, તેમજ નંદુડાના મોળીવારના અવાજથી ઘોડી એકદમ તપ્પી મઈ; જેથી એક ને વખત સ્વાર થવાની માલદેવે ટાલીસ કરી; પણ ઘોડીએ માલદેવને અડવા દીધો નહિ અને ચીતનું માણસો નજીક આવી પહેંચ્યાં. માલદેવે જાણ્યું કે, હવે આંદોશી નાશી છુટાવ તેમ નથી; તો હવે જામે જમને માલીને, મારી મદાઈ જતાવીને મરું તેમાંજ મારી સોજા છે; એમ પારી, આનખથી તલવાર બહાર ખેંચીને મેદાનમાં પડ્યાં. બંને માણસોની દલીવારજા પોલીસ પાર્ટી આગળ માલદેવ ક્યાં છુપી દઈ લોકે? એક મોળી તેની સામજમાંથી પસાર થઈ. માલદેવ જમીન પર પડ્યો. હરભમને મનમાં થતું કે માલદેવ એકલો પડ્યો રખેને ત્યાંજ તડ રીવે. એને મુકીને જતું એ તો ઠીક નહિ; એમ પારીને એના સાચોદારને પડકારો ક્યાં : "ભાઈઓ, આપણા એક બુવાનને તડ રાખ્યો લામે છ. એને મુકીને આપણે જાણ્યું તો આપણી નાદાની મણાવ. એ આપણો પરમ નહિ, માટે વળેા પાછા. હવે તો કાં છ નહિ કાં આપણે નહિ." હરભમે પોતાની ઘોડીને એડી મારી. હરભમની સાથે તેના સોળતીઓ પણ ઉપડ્યા. ઘોડીવારમાં તો પોલીસ પાર્ટીની નજીકમાં જઈ પુગ્યા. હરભમે પડકારો ક્યાં : "દોકરાઓ, હવે જાઓ તી ક્યાં? આ તમારો જાપ હવે

પુઝ્યો છ. રાજના હરામના રોટલા ઘણા દી' ખાધા છ. આજ તમારી ખબર પડશે.”

સામસામા હાંકલ પડકારા થયા. હરભમ અને તેના સોજતીઓ મરણીયા થઈ અને કુદ્યા. ઘેટાંના ટોળામાં જેમ સિંહ પડે તેમ હરભમે અનેક પોલીસોને ધુળ ભેગા કર્યા. પોલીસ પાટી' બળવાન હતી, હથીઆરોની સામગ્રી પણ પુરતી હતી. એમનાં થોડાં માણસો મરાણાં તોપણ ગોળીબાર ચાલુ રાખ્યો. હરભમના સોજતીઓ બહાદુરીથી લડ્યા; પણ એક પછી એક સામે પગલે લડીને મરણને શરણ થયા.

માલદેવને તો પોલીસના માણસોએ કબજો કરેલ છે. હથીઆર વગરનો પરહેજ થયેલો માલદેવ, લાચાર બની આ દ્રશ્ય જોયા કરે છે. હરભમના સોજતીઓ મરાણા. હવે હરભમ ટકી શકશે નહિ, એમ માલદેવને લાગ્યું; એટલે માલદેવ બોલ્યો : “હરભમ, હવે તું આંહીથી વહી જા. મારું કહ્યું માન અને મારા સાર થઈ ને તું તારું મોત કરમાં. તું જીવતો હશે તો વરે કો'કદી પરજી સારો વખત આપશે. માટે હું તને તારી કુળદેવી બોડીઆરઆઇના સમ આપું છ કે, તું આંહીથી લાગી જા. મારું તો કમોત થાશે; પણ તું તારું કમોત ભલો થઈને કરમાં.” હરભમને માલદેવની વાત સાચી લાગી. વળી, પોતે એકલોજ રહેલો તેમ જખમી પણ થયેલ હતો, તેથી હવે પોલીસની બળવાન દુકડી આગળ ઝાઝો વખત સામનો કરી શકે, તેવી સ્થિતિ નહિ હોવાથી પોલીસોનો પીછો મુક્યો. ઘોડીને પાછી વાળી, માલદેવને દુરથી રામરામ કરીને રવાના થયો. માલદેવને પોલીસ પાટી'એ પોરબંદરના કારાવાસ (લાખસી) માં કેદ કર્યો. પગમાં હડ અને હાથમાં બેડીઓ નાખી. એક નાનકડા બાકારા-માંથી તેને ખાવાનું નાખતાં. હરભમ પુર વેગમાં રસ્તે પડ્યો. પોતે જાણતો હતો કે પોતાને પડેલા ધા કારમી હતા. રખેને પોતાની દેહ

રસ્તામાંજ રહી જાય, એ બીકથી પંથ કાપવા લાગ્યો. કાઠીયાવાડના એક નાનકડા ગામ ધુફણીયા (આ ગામ મુળ કાઠીનું છે પણ હકુમત લાવનગરની છે) માં, પોતાના ઓળખીતા કાઠી મિત્ર જોગા જોવાળીઆને ત્યાં ગયો અને બની ગએલી બધી હકિકત કહી. કાઠીએ હરભને એક મહીનો રાખ્યો. હરભ સાંજે થયો. કાઠીની ધરવાળીને પોતે બહેન કરી અને જુદા પડતી વખતે બસો કારી પસલીની આપી. કાઠીનો ઉપકાર માન્યો અને ઝખમ રૂઆતાં રસ્તે પડ્યો.

એક ટેકાણે કહેલ છે કે:—

કંથડા રણસંઘામમાં મ ગાતીશ કોઈનો સાથ,
તારાં બેલી તણ જણાં હૈયું કટારી ને હાથ.

એ પ્રમાણે મદ્ બચ્યો હરભ એકલો ધુમતો. એને પોતાના આત્મબળપર વિશ્વાસ હતો, એટલે નીડરપણે ફરતો હતો. ઘણીવાર પોતાની માની લીધેલી બહેન પાસે જતો અને પસલી આપી આવતો.

આંહી માલદેવ તો કેદ થયો; પણ મુખ્ય માણસ હરભને પકડવાના પ્રયત્ન પ્રયાસ થવા લાગ્યા. મોટી મોટી ધનામતી રકમ આપવાનું જાહેર થયું.

પૈસાની મોહીનીમાં અંજાઈ, કાઠીનું મન લલચાયું અને હરભને દગાથી પકડાવવાનો દાવ રચ્યો. પોલીસ અફસરને જઈ અને હરભને પકડાવવાનું બીડું ઝડપ્યું. પોતાને ખાત્રી હતી કે, મારી ધરવાળીને બહેન તરીકે ગણી છે, એટલે પસલી આપવા આવ્યા વિના તો રહેશેજ નહિ.

હરભને લુટફાટમાં જે કંઈ માલ મળતો, દાગીના મળતાં, તે સર્વે પોતાની માનેલી બહેનને ત્યાંજ મોકલી દેતો. આજે હરભને

પસલી પરુણાડવાનો નિવસ છે. હરભમ હરખભર્યો પોતાની ખહેનનાં ગામ તરફ રવાના થાય છે. સંખ્યાકાળે ખહેનને ઘેરે પહોંચે છે. કાઠીએ અગાઉથી કરી રાખેલ સંકેત મુજબ, પોલીસ પલ્ટનને પોતાના ઘરના મેડામાં અગાઉથી છુપાવી રાખી હતી. હરભમ આવ્યો, એ સમાચાર મળતાંજ પોલીસના માણસો સજ્જ થઈ ગયાં. હરભમે પોતાની ઘેડીને ડેલીમાં બાંધી. કાઠીએ હરભમ માટે ઓસરીમાં ઢોલીઓ ઢાળી, ગાદલું નાખીને માથે રંગીત થીંગડીઓ વાળી જોડડી નાખી અને પાણીનો કળશીયો આપ્યો. હરભમ હાથ, પગ, મોઢું ઘેાંધ ઢોલીએ બેઠો. કાઠી સાથે વિનોદની વાતો કરે છે. કાઠી તેનો ઉત્તર આપે છે કાઠીનું મન મેલું છે; છતાં તેની ખચર ન પડે તેમ ચાલાકીથી પોતાની વાણીનો પ્રયોગ કરે છે.

કહ્યું છે કે:—

મન મેલા તન ઉજળા બગલા કપટી અંગ,
તાંસે તો ડોવા જલા તન મન એકજ રંગ.

વાળુ તૈયાર થયાં. કાઠીયાણીએ ખંડાર આવી કહ્યું: “ભાઈ, પધારો, વાળુ તૈયાર છે.” હરભમ ઉઠ્યો. પોતાની તલ્વાર પોતાની સાથેજ લીએ છે. કાઠી બોલ્યો: “હરભમભાઈ, તલ્વાર લાવો, હું ખીંટીએ ટીંગાડી દઉં.” હરભમે કહ્યું: “ભાઈ, હથીયાર રેલાં મુકાય? છતાં પોતાની પાસેજ લલાં.”

રસોડા આગળ ચાકરો નાખેલ હતો, તે ઉપર વીરાશન વાળી હરભમ જમવા બેઠો. ડાયા પડખામાં તલ્વાર પડી છે. કાઠીને ઉમેલો બેઠને હરભમ બોલ્યો: “કાંઈ, તું કીં ઉમો? બેસ જમવા.” કાઠી બોલ્યો: “હરભમજી, મને આજે હીક નથી, તેથી હું તો નહિ જમું; તમે જમો.” હરભમ બોલ્યો: “હું આ લાપસી એકલો

જમું; ઇ તાં ઠીક થાતું નથ; પછે જેવી વારી મરજી.” હરભમ કાઠીયાણી સામે જોઈ બોલ્યો : “ખહેન, હું જ્યે આવું ત્યે મારા સારં થમને આવી ભાંજગડમાં પડ છ, તી ઇ તારો ગણુ કેમ ભુલાય? ખહેન, આ બદ્યો હું કે’દી વાળી શકીશ? પણ ખહેન, આલુફેરે તો મને લુંટમાં એક ડોકમાં પેરવાનો દાગીનો જડ્યો છ, ઇ તારા સાર જ રાખ્યો છ. તો ઇ તું રાખ.” એમ કહીને હરભમ ભેડાઈમાંથી દાગીનો કાઢીને, ખહેન તરફ ફેંકે છે. “લે બેન, આ વખતની આ તારી પસલી. હવે તાં વળી જીવતા રીયા તો ભેગા થાશું.”

કાઠીયાણી બોલી : “ભાઈ, એમ કાં બોલ? ભાઈ, તારા જેવા તો માના જણ્યા ભાઈ પણ ન હોય. આ તારી વીશ તોલા સોનાતી પાવલા કાઠીમાંથી વરસોના વરસ સુધી મેમાંની ખવરાવું તો પણ ખુટે નહિ.”

હરભમ બોલ્યો : “આવા તાં ઘણાય દાગીના આવે ને જાય. મારી પાસે ઇ રીયે નહિ. હું તો કોઈ ગરીબ ગુરખું મળે તો એને પણ આપી દઉં. અમારે રાખીને શું કરવું હોય?”

કાઠીયાણી બોલી : “ભાઈ, હવે ઇ વાત બંધી આપણે પછી કરશું. નિરાંતે જમી લે.”

હરભમ કાઠી તરફ નજર કરે છે અને મનમાં વિચાર કરે છે કે આ કાઠી કોઈ દી’ મારી ભેગો જમ્યા વના રહે નહિ, કોઈ દી’ મને એકલાને જમાડે નહિ ને આજ છેટે ઉભો છ, એતું કારણ કાઉં હશે? એની આંખુ પણ ચકરવકર થાય છ, ઇ શું હશે? ગમે ઇ હોય; પણ આજ એના જીવને નિરાંત નેથ. હરભમ મોઢામાં કાળીઓ મુકવા જાય છે, ત્યાં સિપાઈઓને નીચે ઉતરવાનો ખડખડાટ થતાં, હરભમને ઠેમ ગયો. કાળીઓ હાથમાં છે અને પાછું વાળીને

જુએ છે, તો હથીયારખંધ પોલીસના માણસો સડસડાટ મેળામાંથી નીચે ઉતરવા મંડ્યા. હરભમે કાળીઓ પાછો તાંસરીમાં નાખ્યો. અન્નદેવને હાથ જોડી તુરત ઉભો થયો. મ્યાનમાંથી તલ્વાર ખંહાર કાઢી અને પડકારો કર્યો : “દગાખેર ખાંચલાઓ, આમ એકને પકડવાને માટે પચાશ સાઠ જણા સંતાઇને શું કામ બેસી રીયા? તમારે મારી માટીઆઇ જોવી હોય, તો આવો મેદાનમાં. જોઈ લ્યો લાઇડાની રમતુ.”

કાઠી સામું જોઇને હરભમ જોલ્યો : “એ ભુંડા કામના કરવાવાળા, આમ દગાની રમત રમવી હોય? કાઠીયુમાં પણ કો'ક કો'ક આવા દગાખેર હશે, છ તો મેં આજજ જાણ્યું. કાઠીની જાત તો એક મદાઇના નમુના રૂપે છે. એમાંય તારા જેવા અવળા કામના કરવાવાળા નીકળી આવે છે ખરા? ફટ છે ભુંડા!”

“ઓલ્યાહિ, ખાખી લુગડાં વારાહિ, મારગ દધ દીઓ; નકર આ તલ્વાર તમારી મા નહિ થાય.” એમ કહી, હરભમ મરણીયો થઇને સિપાઇઓ પર તુડી પડ્યો. હરભમની તલ્વાર જેના પર પડે તે પાછો ખીજો ધા માગે નહિ. ત્રીશ ચાલીશને તો ત્યાંજ ઠાર કર્યા અને ત્યાંથી લાગી જવા ખારણા તરફ દોડ્યો; પણ હરભમને ખમર નહોતી કે કાઠીએ પચાશ માણસને મેડામાં છુપાવ્યાં હતાં અને પચાશ ખીજાં ઘરની પછવાડેના વાડામાં ધાંસના કુંદવા આડાં છુપાવ્યાં હતાં. વાડામાં છુપાએલાં માણસો સજ્જ થઇને ખારણું રોકીને ઉભા હતા, રખે ને હરભમ પચાશને ગાંજી જાય ને જો હાથમાંથી જાય, તો સો માણસનું નાક કપાય. જેથી ખંહાર ઉભેલા પચાશ માણસોએ એક દોરીનો ફાંસલો ગોઠવી રાખેલો, કે હરભમ જે ભેજો ભાગે કે તુરત અટવાઇને પડી જાય. હરભમ અંદરની પોલીસને હરાવી ખંહાર આવવા દોડ્યો. અંધારામાં ફાંસલામાં સપડાણો અને પડ્યો.

પડ્યા ભેળો તો પોલીસોનાં પચાશે માણસો તેના પર તુટી પડ્યાં. હરભમે છટકવાની ઘણી કોશીશ કરી; પણ લાચાર થઈ ગયો અને અંતે કેદ થયો. હરભમ પાસે જે બંદુક વિગેરે હથિયાર પાસે હતાં તે બાબરા ગામ પાસે કરીયાણા કાઠી ભાણુ ખાચરનું ગામ છે ત્યાં ઉતડ બાપુને ત્યાં રહી ગયાં. પોલીસ પાર્ટીને વિજય થયો અને કાઠીના ખુટામણથી આ જીત થઈ, તે બાબતમાં પોલીસો કાઠીને સખાશી આપવા લાગ્યા. કાઠીના મોઢા પર પણ ઉલ્લાસની છાંયા છવાઈ રહી હતી. ધનામની મોટી રકમ મેળવવાને માટે હરખભયે પોલીસોની સાથે હરભમને પકડીને ચાલ્યો. હરભમની પોરબંદરના રાજ્ય તરફથી માગણી થતાં, પોરબંદરની પાર્ટી આવતાં તેની સાથે રવાના થયો. પોરબંદર આવ્યો અને માલદેવની સાથે ભાખસીમાં તેને પણ કેદ કર્યો. પગમાં હડ નાખી અને હાથમાં હાથકડી નાખી. એક વખત જેણે પોરબંદર, જામનગર અને ગોંડલનાં ગામડાઓમાં રાડ બોલાવી હતી, તે હરભમ અને માલદેવ આજે કારાવાસમાં પરાધિનતાની બેડીઓમાં પડીને પોતાનું જીવન ગુજારવા લાગ્યા.

મહારાણા વિક્રમાતજને જ્યારે આ વાંતની ખબર પડી, ત્યારે ખુશી થયા. તેમ બીજી રીતે પોતાના રાજ્યમાં આવા વીર પુરૂષો પાક્યા છે, એમ જાણી આ બંને વીર પુરૂષોને અંતઃકરણથી ધન્યવાદ આપ્યો અને હુકમ કર્યો કે, આવા મહેર જ્ઞાતિના વીર પુરૂષોને એના ગુન્હા બદલ દેહાંત દંડની શિક્ષા ન કરતાં જન્મ કેદ રાખશે. આવા પુરૂષો એ પણ રાજ્યની શોભા છે. એણે અનેક અપરાધ કર્યા હશે, અનેક એનામાં અવગુણો હશે પણ એની મદદ અને એનાં બહાદુરી-ભર્યાં કામોની તો આપણે પ્રસંસા કરવીજ પડશે.

મહારાણા વિક્રમાતજ કાશીની યાત્રા કરવા માટે પધારેલા છે. રાજ્યની લગભગ પાછળથી દિવાન કન્યા ગાંધી (મહાત્મા ગાંધીના

પિતા) ને સોંપાએલી છે. કયા ગાંધી દિવાનગીરીના પદ પર હતા ત્યારે હરભમના ખહારવટાનો અંત લાવવા માટે અને હરભમને કેદ કરવા માટે ઘણા પ્રયાસ કરેલા અને એને લીધે હરભમ તરફથી પણ તેમને બહુ સહન કરવું પડેલું. આ બધી જાણ હૃદયમાં બળ્યા કરતી હતી. હરભમ ક્યારે પકડાય અને એનો હું બદલો લઉં, એ વિચારમાંજ દિવાન સાહેબે રહ્યા કરતા હતા. દૈવી ઇચ્છા અનુસાર આજે કયા ગાંધીની ઉમેદો ખર આવી. યોગ્ય શિક્ષા આપવાની કુલ સત્તા પોતાના હાથમાં છે અને એ સત્તાનો લાભ લેવાનો આ અવસર છે, એમ ધારીને હરભમ અને માલદેવને તોપને ગોળે ઉડાવી દેવાની સજા ફરમાવી દીધી.

કાલે હરભમને તોપને ગોળે ઉડાવી દેવાનો હુકમ થયો છે, એ ચર્ચા પોરબંદરની બજારમાં ચોટે ચોટે અને શેરીએ શેરીએ સ્ત્રી-પુરુષો અને બાળકોમાં થવા લાગી છે.

સવારના નવ વાગ્યાનો સમય છે. હરભમને ભાખસી ખહાર મજબુત પોલીસ પહેરા સાથે લાવે છે. હથીયારબંધ પોલીસની ટુકડી, આગળ પાછળ અને બાજુમાં ચાલી આવે છે. વચમાં સફેદ વસ્ત્રધારી વીર હરભમ, નીડરપણે ચાલ્યો જાય છે. ઘણા વરસોથી કેદખાનામાં રહેલ, તેથી હરભમના માથાના વાળ વધી ગયા છે. દાઢીના વાળ પણ વધી ગયા છે. આ વખતની તેની મુખાકૃતિ જોતાં દુશ્મનની છાતી ફાટી જાય તેવી હતી. હરભમને જોવા માટે પોરબંદર તેમજ આસપાસના ગામડાના ભાઈઓ તથા બાપુઓ ચાલી નીકળ્યાં. વીરડીના કોઠા આગળ તોપ અગ્રઉંચી ગોળો ભરીને ગોઠવી રાખેલી છે. હથીયારબંધ પોલીસ પાટીની વચમાં ચાલ્યા આવતા હરભમની પોલીસને ખીંક લાગે છે. રખેને બંદીવાન હોવા છતાં પણ જો કોઈના પર લોહની બેડીવાળો હાથ પડ્યો, તો તેના બાર વાગી જશે; એ ખીંકે

સાવચેતી રાખી હરભમની ખાજીમાં ન ચાલતાં તેનાથી દુર દુર ચાલ્યા જતા હતા.

કિલ્લાના કોઠા આગળ હરભમને ઉભો રાખવામાં આવ્યો. કિલ્લાના કોઠા આગળના ખુરજમાં ઘડિઆળમાં નવના ટકોરા થયા. રાજ્યના અમલદારો ત્યાં હાજર હતા. પોલીસ પલ્ટન બંદોબસ્ત માટે ગોઠવાઈ ગઈ હતી. ન્યાયાધીશે હરભમને તોપને મોઢે બાંધવાનો હુકમ કરી મોકલ્યો. કાળા પોશાકવાળા દસ સિપાઈઓને લાંછ શહેર ફોજદાર હરભમની પાસે આવ્યો અને હરભમને તોપને ગોળે ઉડાવી દેવાનું ફરમાન વાંચી સંભળાવ્યું. તોપને મોઢે બાંધવા માટે હરભમ પાસે જાય છે, ત્યાં તે હરભમે પડકાર કર્યો. પડકારો થતાંજ હાથમાંથી દોરડું પડી ગયું.

હરભમ બોલ્યો : “દુર હટો, પેટ ભરાઓ ! મને બાંધીને તોપને મોઢે લઈ જવાની કાઠિ જરૂર છે ? હું મારી મેળે ત્યાં આવવા તૈયાર છું. મને કંઈ મરવાની ખીક નથી, જગતમાં આવ્યા પછી એક વખત તો મરવાનું છે જ. શુરવીરોનાં મરણ તો આવી રીતેજ હોય ના ! ગાદી તકીયા પર બેસીને કાગડમાં સાહીના લીટા તાણ્યા કરે એનાં મોત આવી રીતે થોડાંજ થાય છે ? આ મોત મને આનંદ છે. મારા જીવનમાં કરવાનાં કામ મેં કરી લીધાં છે. હવે જીવવાની મને અભિલાષા નેથ. હું મારી મેળે તોપને મોઢે સામી છાતી રાખીને ઉભીશ. પીઠનો ધા બે હું ઝીલું તો તે મારી જનેતા લાગે ને ? ઓહ્યા ગોલંદાજ, ઇ જામગરી મારા હાથમાં લાવ. આ તોપને હું મારે હાથેજ ફાગવાનો છું.” આટલું કહી ગોલંદાજ પાસેથી જામગરી લઈ લીધી હરભમે આકાશ તરફ નજર કરી, હૃદયમાં પોતાના ઇષ્ટદેવ શ્રીરામચંદ્રજીનું સ્મરણ કર્યું અને બોલ્યો : “હે, નોધારાના આધાર, હે ભાગ્યાના ભેડ, આ તારા સેવકને સદાને

માટે તારા ચરણમાં રાખજો. મારા અપરાધો માફ કરજો. મારા પરલુ, મેં કાંઈ ગરીબને સંતાપ્યા નથી. બાઈઓ બેને પર જીવન કર્યા નથી; પણ જીવનના કરનારાઓને જમીન ભેળા કર્યા છે. ગરીબો પાસેથી પણ વ્યાજ અને વ્યજનાં વ્યાજ, એકના ચારગણાં ને આઠગણાં નાણાં લેનાર જીવનથી વ્યાજખાદિનાં તેમજ રાજ્યમાં જીવનના કરનારાઓનાં નાક દાન દાખી તેનાં અવળાં કામેની તેને શિક્ષા કરી છે. હે, અંતરજમી, આવા આવા અનેક અપરાધો મેં કર્યા છે. તું પાપીયુને પાવન કરવાવાળો છે. તો હે, પરલુ, મને પણ મારા ગુન્હા માફ કરીને તારા ચરણમાં રાખજો.” મુર દાયરાની સામે બેઠને કહ્યું કે : “ભાઈઓ, હવે હેલ્લા રામરામ છે. મારા કંઈ અવગણ વસ્યા હે.ય તો માફ કરજો. એક મેર તરીકે કેવી રીતે જીવી જાણુ” એ મારા જીવન ઉપરથી તમને કંઈ જાણવાનું જડે તો જાણજો ને તમારા વડેરાઓની કીર્તિ અગર રીયે એવી રીતે વસતજો.” ચારે દિશાઓમાં ઉમેડી માનવમેદનીને હરભમે એ હાથ બેડી વંદન કર્યાં. હસ્તે મોઢે પેતને હાથે જામગરી જોપના કાન ઉપર મુકા. આકાશને તોડી નાખે તેવા પ્રયત્ન ધડકાથી આસપાસના મકાનોના કાચ ભાંગ્યા, ખરેડીને જમીન પર પડ્યા. હરભમનો ગ્રાણુ સર્વવ્યાપી વાયુમાં મળ્યો.

એક વીર પુરુષનો આવો બહાદુરી ભરેલો મરણ પ્રસંગ જોઈ, જોવા આવનારાં નરનારીઓ, વીર હરભમની મદાઈનાં વખાણ કરતાં કરતાં ચાલતાં થયાં.

મહારાણા વિક્રમાતજી જ્યારે કાશીની યાત્રા કરી પાછા પેરખંદર પધાર્યા, ત્યારે હરભમને તોપે ઉડાવી દીધો તેની તુરત ખબર પડી; ત્યારે દિવાન સાહેબને કહ્યું કે : “દિવાન સાહેબ, આ તમે ઠીક કહ્યું નહિ. આવા વીર પુરુષોને મારી નહોતા નાખવા. એ હરભમ તો

બહારવટે નીકળ્યા પછી જે કંઈ એની પામે પૈસો એકઠો થયો હતો તે તેણે કાશીમાં આપણા પોરબંદરથી જત્રાએ જનારાઓ માટે ઉતરવાનું સ્થાન નહિ હોવાથી સુંદર ઓરડાઓ બંધાવી આપ્યા. કોઈએ કહ્યું કે, આ ઓરડા કોના તરફથી બંધાવવામાં આવ્યા છે? ત્યારે હરભમે કહ્યું કે, અમે મહારાણા વિક્રમાતજના દીકરા છીએ. સત્ય અને ધર્મની મૂર્તિ મહારાણા વિક્રમાતજ અમારા બાપુ છે. એ હરભમ તો મારા નામની જય બોલાવી, પ્રહલોજન કરાવી, આ તરફ આવ્યો હતો. એણે તો કેટલાંક ધાર્મિક કામ કરી રાજ્યનું માન વધાર્યું છે. હવે જે થયું તે થયું; પણ આવા જવાંમદોને આવી રીતે તો નહોતાજ મારવા. ”

દિવાન સાહેબ બોલ્યા : “ ખુદાવિંદ, એ હરામખોરોએ આપના પધાર્યા પછી પાછળથી બહુજ તોફાન આદર્યાં. ભાખસી તોડીને ભાગવાની એક બે વખત તૈયારી કરી હતી. જો આવી શિક્ષાએ ન પહોંચાડ્યા હોત, તો તેઓ ભાખસી તોડી પાછા બહાર નીકળી જાત. ”

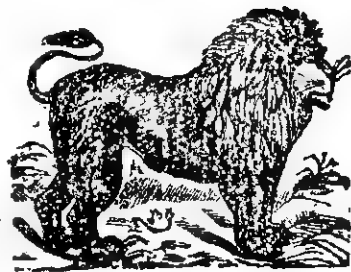
વિક્રમાતજ બોલ્યા : “ દિવાન સાહેબ, જેના પગમાં લાકડાંની હડ છે, જેના હાથમાં હાથમાં હાથકડીઓ કાચમનીજ રહ્યા કરે છે, એક બાંકારા સિવાય બીજો ક્યાંયથી જેને હવા કે અજવાળું પણ મળતાં નથી; એવા પરહેજ અને લાચાર બનેલા, બીચારા એ મહેરો તોફાન તો શું કરી શકે? પણ હીક, એમનું એ નિમિત્તે મોત થવું સરજનએણું હશે, જેથીજ તમોને એવી ખુદ્દિ મુઝી. પણ હવે પછી ખ્યાલ રાખવો કે મારી મહેરબાનીનો અને મારી આપેલી સત્તાનો ગેરઉપયોગ નજ થાય. દિવાન સાહેબ, તમારે તો રાજ્યની અને પ્રજાની આગર વધે, બનેનું બહુ થાય, તેવી રીતેથી રાજ્યનો વહીવટ ચલાવવો જોઈએ. હું તો એમ માનું છું કે તમારા જેવા દિવાન મળવાથી મારાંપરથી રાજકાજનો બોજો ઘણો ઓછો થયો છે. ”

દિવાન બોલ્યા : “આપુ. કોધાવેશમાં આવી, મારાથી આ કામમાં વધારે પડતું પગલું ભરાયું છે. હરામખોરો પર સીકકો બેસાડવા ખાતર આ કામ કરવાની ભાવના મારા હૃદયમાં જાગ્રત થઈ અને રાજ્યનું તેમજ પ્રજાનું મનું કેમ થાય, એ એકજ ઉદ્દેશ હોવાથી આ ભૂલ થઈ છે.”

વિક્રમાતજ બોલ્યા : “દિવાન સાહેબ, એ ઉદ્દેશ હોય કે કંઈ બીજો હોય, એ હવે મારે જાણવાની જરૂર નથી. જે થયું તે થયું; પણ હવે એટલું જાનમાં રાખવું કે, મહેર શાંતિ એ એક રાજ્યની વફાદાર પ્રજા છે, એ ભૂલવાનું નથી. એ જાતિએ રાજ્યની ઉમદા સેવા બજાવી છે અને હજી પણ રાજ્યને ખાતર પોતાનો દરેક પ્રકારનો ભોગ આપવાને માટે સદા તૈયાર છે. એ ભોળી, ગાફલ અને બીન-કેળવણી જાત છે. એનામાં કંઈ દુર્ગુણો હોય તે દૂર કરવા માટે તેમને સારી કેળવણી આપી, તેમની નવી પ્રજાને સંસ્કારી બનાવવા. રાજ્ય તરફની મદદની જરૂરીયાત હોય ત્યાં મદદ આપતા રહો. એ જાત માટે મને માન છે. એ કામને જે કેળવવામાં આવે તો કેટલાક ગુણો એમનામાં જાહેર સારા છે. દિવાન સાહેબ, હવે મારા નિત્ય નિયમ પ્રમાણે છાંયે માતાજીનાં દર્શન કરવા અને ભોજાશ્વર શ્રી શંકર ભગવાનનાં દર્શન કરવા જવાનું છે.” દિવાન સાહેબ બોલ્યા : “બહુ સારું નામદાર, પધારો.”

વીર હરભમના મરણ પછી તેની વીરતાનાં વખાણ ગામે ગામે મહેરાણી બાઈઓ રાસડા ગામને આજ પધાત કરી રહી છે. એ રાસડા સિવાય હરભમનું એક કવિત આ બાજુમાં રજૂ કરવામાં આવે છે.

પંજ ઝાડે સિંહ હરભમ ખરે,
 લોંકે મામાનું વેર લીધું.
 મેળામાં મહેરને બંધુકે મારીયો,
 કાટકે જીવ ભારત કીધું.
 જીવેને ડાસલે વેરને જગાડીયું,
 સાઈલ મૃગપત્ની જેમ છુટયા.
 જીનાણું થરથરે સુખ નહિ જામને,
 ગોંડલ ધણીરા ગાઢ તુટયા.
 ભાણેજ નથમાલરા હઠે નહિ ભારતે,
 જ્ઞેધમલ મદીને ગળી જાયે.
 સાંકળ્યા કેશવારા ન રહે સામરા,
 ચાર પરજી તણા માલ ચાવે.
 હાંક વાગે લડાં હેમરા હુકવે,
 ખાગરા ખાંધતલ ખાત ખાના.
 વળી લખમજીહરા કુંગરે વાવડે,
 છાકરાં પોરમાં રહે છાનાં.

વીર હરભમ સોઢાણાવાળા.

એક સૈકા પહેલાંની આ વાત છે. ૧૮૧૭ ના જુન માસમાં બાજરાવે અંગ્રેજની સાથે નવું તહનામું કરીને મિત્રાચારી બાંધી; પણ એ મિત્રાચારી જાઓ વખત ટકી નહિ. હંમેશાં એવો નિયમ હોય છે કે, જ્યાં બન્ને વ્યક્તિઓ સામસામી સ્વાર્થબાજની રમત રમતા હોય ત્યાં મિત્રાચારી ટકી શકેજ નહિ. એટલે બાજરાવે નક્કી કર્યું કે, આ વખતે તો છેવટનું યુદ્ધ અંગ્રેજ સાથે કરી છુટવું અને આખરનો નિકાલ આણવો. હવે કાં તો વિજય મેળવવો નહિતર અંગ્રેજ સોલજરોના હાથથી મરી ખુટવું. આ નિશ્ચય ઉપર આવી તેમણે સીંધીયા અને એલ્કર રાજ્યોની મદદ માગી અને પોતે પણ પીઠારા લોકોને નાબુદ કરવાનું જ્હાનું બતાવી ઘણું સૈન્ય ભેગું કર્યું અને લશ્કરના સરદાર તરીકે બાપુ ગોખલેને નીમ્યો. પુનાનો ચાલાક અંગ્રેજ હાકેમ એલકી સ્ટન બાજરાવની આ યુક્તિ સમજી ગયો અને તેણે પણ ખડકી પાસે એક અંગ્રેજ લશ્કરની જમાવટ કરી.

બરાબર એજ અરસામાં, પોરબંદર તાબે સોઢાણા ગામનો એક જુવાન, ધંધા વગરનો નકામા ટલા મારતો અને ચોરે બેસી વખત વીતાવતો હતો. આ જુવાન બતનો મહેર હતો. તેનું શરીર કદાવર હતું, લાંબી જુનગો, વિશાળ જાતી અને પાંચ હાથ પુરો હતો. તેનું નામ હરભમ હતું. બાળપણમાં તે ખૂબ બેલ્યો કુદ્યો હતો. ગાંડીયારાસ રાવામાં તથા બળેવની હરડી જીતવામાં એની

જરાજરીએ કોઈ આવતું નહિ. આવી રીતે, પોતાના ગામમાં કે પર-
ગામમાં, મેળામાં કે કોઈ માનવ મેદનીમાં, મરદાનગીની રમતગમતમાં
તે પહેલે નંજરે આવતો. એની માટીઆઈનાં ગામેગામમાં વખાણ
થતાં. હરભમના બાપને ગરાસ હતો પણ દહાડે દિવસે તેનો ગરાસ
મુકાતો ગયો અને તેનું કુટુંબ ગરીબી હાલતમાં દિવસ ગુજરવા લાગ્યું.
હરભમ હજી ઉગીને સમો થતાંજ ગરીબાઈનાં દુઃખો જોયાં. પોતાના
પર કરજ વધતું ગયું અને તમામ ગરાસ તથા દરદાગીનો મુકાદ
ગયો-વેંચાઈ ગયો. હરભમના ઘરમાં ગરીબાઈ ઘર કરીને બેઠી.
હરભમને પોતાનો ઝંઘેવાર ચલાવવાની ક્યાંય નાખી નજર પડતી નથી.
કુટુંબનો નિભાવ કેમ કરવો એ બાબતનો રાત દિવસ વિચાર કર્યા
કરતો હતો. એક વખત એને એમ લાગ્યું કે, મારે હવે ઝાઝો વખત
આ ગામમાં રહીને જૂએ દિવસો ગુજરવા તે કરતાં ઘરને છોડી
દઈ પરદેશ ચાલી નીકળું તો ઠીક. એમ નક્કી થતાં એક ટંકનું
ભાતું બાંધી પોરબંદર આવ્યો. અગણ્યો માણસ, કોઈની સાથે
એળખાણ પણ મળે નહિ. રાત ક્યાં કાઢવી? મહેરનું નામ પડે,
એટલે રાજમના પોલીસો, કોઈને ઓટલે સુવે તો ત્યાંથી પણ ઉઠાડે.
એટલે, જ્યાં ત્યાં બેસી નારતો કરી, દરીયાકાંઠે રેતીમાં જઈને સુતો.
માતાપિતાના શું હાલ થશે, એ શીકરમાં તેને રાતના ઉંઘ પણ જરાજર
ન આવી. સવારે ઉઠ્યો. બજારમાં મજૂરી શોધવા લાગ્યો, પણ
અગણ્યને મોટા શહેરમાં કામઘણો ધડીકમાં મળે નહિ. મહામુશ્કેલીએ
બંદર કાંઠે અનાજની ગુણો ઉપાડવાનું કામ મળ્યું; પણ મનમાં નક્કી
કર્યું કે, આવી ગદ્દા મજૂરી કરી, મારે માફ દૈવત બરબાદ કરવું
નહિ. અઠવાડીયાની મજૂરી મળતાં, રાજકોટને રસ્તે ચાલતો થયો.

એ વખતે રેલ્વે નહોતી, સ્ટીમરો પણ નહોતી. પગપાળો ચાલી
રાજકોટ પહોંચ્યો. ત્યાં ધંધાની તપાસ કરી. કોઈ દયાળુ માણસ
મળ્યો, તેણે કહ્યું કે : “ભલા માણસ, તારા જેવા પહેલવાનને મજૂરી

શા માટે કરવી જોઈએ? ગુજરાતમાં પહોંચી જાને! ત્યાં પલ્ટનમાં નોંધ થાય છે. તને તો જોતાંવેંત રાખી લેશે.”

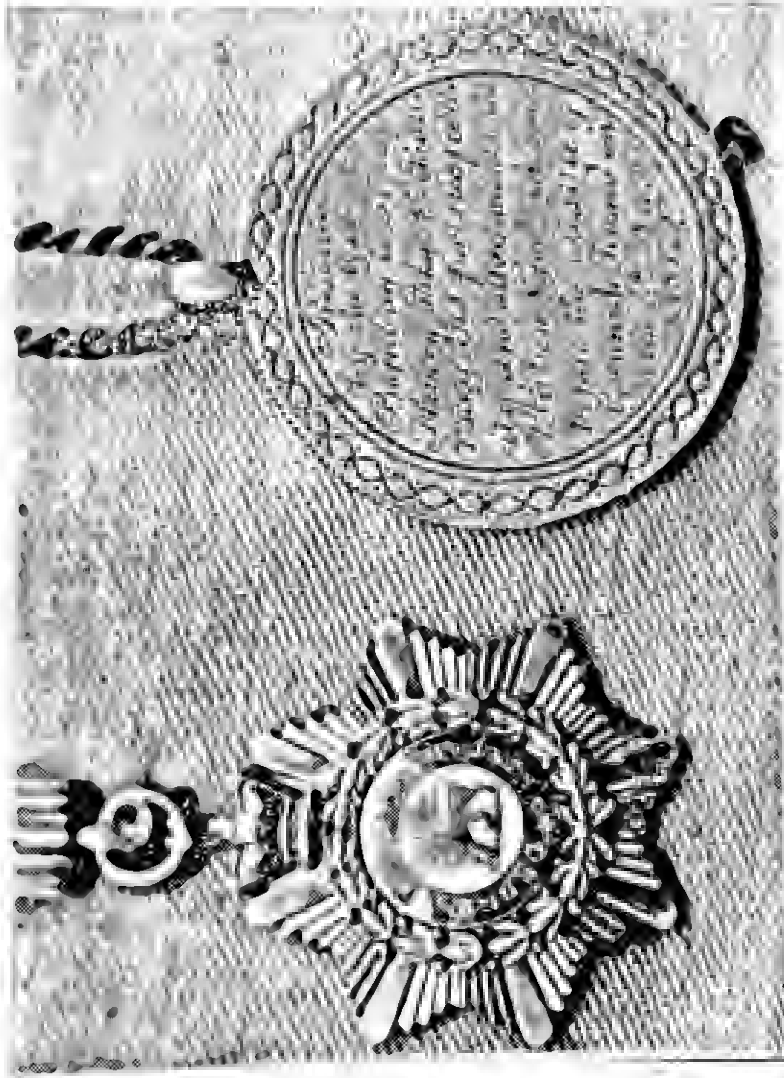
હરભમે કહ્યું : “બાપુ, ઇ વાત સાચી, પણ મારી પાસે ત્યાં પુગવા જોડલી ખરચી નથી; તો થોડા દિવસ કંઈ ધંધો કરું કે થોડુંક નાણું આવે, તો ત્યાં પુગું.”

“લાઈ, તારી પાસે જો આટલી પણ સગવડ નથી, તે ચાલ મારી સાથે. આંહી પરામાં મારો એક બંગ્લો બંધાય છે, ત્યાં તને પગી તરીકે રાખીશ અને તારી ઇચ્છા જવાની હોય ત્યારે કહેજે. તો હું બનતી મદદ કરીશ.” પેલા ગૃહસ્થે કહ્યું.

હરભમે પગી તરીકે પુરા પંદર દિવસ ન કર્યા ત્યાં તો ગુજરાત તરફ રવાના થવાનો સોલો ઉપડ્યો.

“શેઠ, મને તાં આંઈ હવે સાંધરતું નેય, તો મને રાજપેચી રાખ દે, તો હું કાલ-હાલવા મંડું.” હરભમે કહ્યું. થોડા દિવસની નોકરીમાં પણ, હરભમ તરફનો પુરો સંતોષ મળવાથી શેઠ ખુશીથી પહેરવાનાં કપડાં શીવરાવી આપ્યાં અને દશ રૂપીયા ખુશીથી આપ્યાં અને કહ્યું કે : “હરભમ, તારું મન ઉઠ્યું છે, એટલે મારે કંઈ કહેવું નથી. નહિતર તારી થોડા દિવસની રહેણી કરણીથી મને ધણાજ સંતોષ થયો છે. મહેર જાતનું નામ કોઈ વખતે સાંભળેલ; પણ તારા જેવા જવાંમર્દને જોઈ મહેર જાતિ માટે મને માન ઉપજે છે. હરભમે શેઠનો ઉપકાર માન્યો અને પરદેશમાં પણ આવી અનાયાસે મદદ મળી, તે ખાતર પરમેશ્વરનો ઉપકાર માન્યો.

હરભમે શેઠને કહ્યું : “શેઠીયા, હવે રામરામ છે. મારાથી તારી કંઈ ચાકરીચાકરી ન થઈ હોય, તો માફ કરજો. તારા ગજુ કોઈ દી' બૂલીશ નહિ. તારું નામ એક કાગરમાં લખે દે. શેઠીયા, તારા જેવાં તાં અમારે હજાર કામ.”

કરલમ્ભને મળેલા સોનાના ચાંદ

Maharaja's Photo.

જે વખતની આ વાત છે, તે વખતે દરેક રાજ્યમાં, અધાધુધીનો પવન વાતો હતો. મારે તેની તલ્લવાર હતી. એક રાજ્ય, ખીજાં રાજ્યને જીતી લેવાની બાજુ રમી રહ્યાં હતાં અને લશ્કરો પણ ભેગાં કર્યે જતા હતા. વેપાર કરવા આવેલાં અંગ્રેજોને પણ, સત્તાની સ્થાપના કરવાનો મોહ વધતો જતો હતો; તેથી તેઓ પણ પોતાના લશ્કરમાં વધારો કરવા, ભરતી કર્યે જતા હતા અને ખ્રીટીશ સલ્તનતને મજબુત બનાવવાને માટે, ખ્રીટીશ હાકિમો તનતોડ મહેનત કરી રહ્યા હતા.

હરભમ ગુજરાતમાં પહોંચ્યો. પોરબંદરથી ગુજરાત પહોંચતાં સુધીમાં, દેશી રજવાડાઓમાં તેની કદર થઈ નહિ અને હરભમ કંટાળ્યો. ક્યાંય પણ નોકરીની સરખાઈ ન આવતાં, ખ્રીટીશ અફસરોને મળ્યો.

હરભમ જેવા પાંચ હાથ પુરા અને વિશાળ મુખમુદ્રા જોઈ દુશ્મનની છાતી ફાટી જાય એવા પડછંદ હરભમને જોઈ, અંગ્રેજ અફસરે તેને ભરતીમાં લીધો. એટેલીયન નંબર ૭ રેજીમેન્ટ એન. જે. માં એ દાખલ થયો. બરડા પ્રદેશનો વીર નાઇલાજે પારકો થયો. હરભમ થોડાજ વખતમાં લશ્કરી તાલીમમાં હોંશીયાર થયો.

અંગ્રેજના લશ્કરની સાથે હરભમને પણ લડાઈમાં જવાનો પ્રસંગ આવ્યો. હરભમને મનમાં થયું કે, હવે મારી માટીઆઈ ખતાવવાનો આ મોકલો મળ્યો, એમ જાણી મનમાં હરખાવા લાગ્યો.

અંગ્રેજ સોલ્જરો પાસે જો કોઈ કાળી ચામડીનો આદમી ઉભે તો તેને સુગ ચડે; છતાં પણ આવા પ્રચંડ કાયાધારી પુરૂષને, અંગ્રેજ દળમાં ધુમતો જોઈને સોલ્જરો તેના પ્રત્યે માનની નજરથી જોવા લાગ્યા.

ખીજા બાજુ બાજુરાવે પણ પોતાનું લશ્કર મજબુત બનાવ્યું અને ખ્રીટીશોએ તેમનો જવાબ દેવા માટે અંગ્રેજ લશ્કરને તૈયાર

રાખ્યું. આ લશ્કરમાં હરભમની વીરતા, એની પ્રચંડ ક્રાયા, એની
આંખોની ચપળતા, એ સર્વ નોખું તરી આવતું હતું. શૌર્ય-પરસ્ત
એવી મહેર જ્ઞાતિનો ગરીબ કુટુંબનો પુત્ર આજે અંગ્રેજ લશ્કરની
દરોળમાં ઉભો. અને બાબુથી લગ્ન શરૂ કરવાનાં ફરમાનો મળ્યાંની
સાથેજ, હરભમ મરણીયો બની, સ્વામીની વફાદારી બતાવવા આગળ
ધસ્યો. અંગ્રેજ અફસરોએ તેની વીરતા અને સાહસિકતા જોતાંની
સાથેજ, એક અંગ્રેજ પલટનનો ઉપરી બનાવવાનો હુકમ લખી
હરભમને મોકલી આપ્યો. હરભમને એ હુકમ મળતાંની સાથે, પોતાની
વફાદારી ભરેલી ફરજ બજાવવાની કિમત થતાં તેનામાં બમણું બળ
આવ્યું અને લડાઈના મેદાનમાં ઝંપલાવ્યું. ઘેટાના ટોળામાં જેમ સિંહ
પડે તેમ હરભમે પોતાની શમશેરથી કતલ ચલાવી, એક તરફના
મરાઠા લશ્કરમાં ભંગાણુ પડાવ્યું. તુરંતજ હરભમ પોતાની ટુકડી સાથે
મરાઠાના મજબુત લશ્કરને નાબુદ કરવા બીજા બાબુ આગળ ધસ્યો
અને મરાઠાઓને કતલ કરવા લાગ્યો. આગળ ધસતાં બીજા બાબુ
નજર કરે છે કે તુરંતજ પોતે આગળ વધતો અટક્યો. પોતાના ઘોડાને
એડી મારી એ બાબુ આગળ ધસ્યો. પોતે જુએ છે કે, પોતાના
ઉપરી અફસરો મોતના ડાચામાં છે અને મરાઠા સૈન્યે તેને બરાબર
સપડાવ્યા છે. ક્ષણનો પણ વિલંબ થાય તો અંગ્રેજ અફસરો સ્વધામ
પહોંચી બચ તે પહેલાં તો તેને બચાવવા હરભમે પોતે મોતને
લેવા ઘોડાને કુદાવ્યો. હિમતવાન હરભમ મરણીયો બન્યો અને
મરાઠા લશ્કરને પોતાની શમશેરથી કાપતો કાપતો આગળ વધ્યો અને
લશ્કરના ઉપરી કર્નાલ સ્મીથને બચાવ્યો. અંગ્રેજ લશ્કર જોરમાં
આવ્યું. મરાઠા સૈન્યને ઘણો સંહાર થયો. મરાઠા સૈન્યે હિમત ખોધ
પાછા પગ ભર્યા. અંગ્રેજ લશ્કરે પીછો લીધો અને મરાઠાને નસાડ્યા.
યુદ્ધ બંધ થયું. અંગ્રેજોની જીત થઈ.

કલકત્તાનો અંગ્રેજ ગવર્નર જનરલ માર્કવીસ એફ હેસ્ટિંગ્સ
હરભમની શુરાતનની અને સ્વામીલકિતની વાત સાંભળી ખુશી થયો.

હરભમની કદર કરી અને તેનું નામ વીર હરિસીંગ પાડ્યું. એક સોનાની શમશેર મખમલજડીત પેટીમાં મુકીને આપી, સોનાના ચાંદો આપ્યા. મુલ્યવાન શીરપાવ સાથે કર્નલેનો ખિતાબ આપ્યો.

હરભમે બ્રીટીશ લશ્કરમાં ઘણા વરસ સુધી વફાદારીથી નોકરી કરી. રાજકોટમાં તેને મદદ કરનારા શેઠીયાને પોષ્ટ ઓફિસથી રૂપિયા પચીશની નોટ શેઠના બાળક માટે મોકલી આપી. હરભમ આટલા હોદ્દાએ પહોંચ્યો હતો, યુરોપીયનોના સંસર્ગમાં આવ્યો હતો પણ તેને તે બાબતનો લેશ માત્ર પણ ગર્વ હતો નહિ. તે પોતાનું જીવન સાદાઈથી ગુજારતો હતો. વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચેલો હરભમ નોકરી છોડી સોઢાણા ગામે પોતાને ઘેર બેસી પેન્શનની મોટી રકમમાંથી પોતાનું જીવન સુખશ્રય વ્યતિત કરતાં કરતાં દેવગતિને પામે છે.

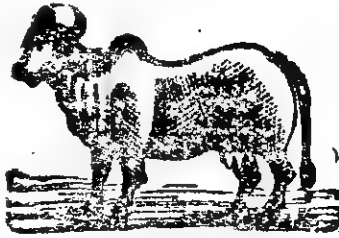
આજે એ વીર હરભમ નથી, એની પડછંદ કાયા પણ નથી. બાજુરાવ પણ નથી અને હરભમે જેનો જ્ઞાન બચાવ્યો એ કર્નલ રમીથ પણ નથી. ફક્ત હરભમની વીરતામાં અને અડગ વફાદારી ભરેલી ફરજ બજાવવામાં મળેલી સોનાની તસ્વાર અને કિંમતી રૂસો તથા સોનાના ચાંદો મહેર કામના એ શુરવીર પુરૂષના શૌર્યની જીવંત યાદ આપનારા મોજુદ છે.

સોનાના બીલ્લામાં અંગ્રેજીમાં નીચે મુજબ કાતરેલ છે:—

Order of British India presented by the Government of India. Sepoy Haribhai, Seventh Regiment of VII Battalian N. J. for tride fidelity and attachment to the British Government in and

before the battle of Ganeshkhanda on the 5th November 1817.

આને યે કાષ્ટ રચ્યોખર્યો અંગ્રેજ પ્રવાસી અથવા અંગ્રેજ
અફસર, પોરબંદર રાજ્યનો મહેમાન થઈ આવે છે ત્યારે તે જોવાને
મંગાવે છે અને જોતાં ટોપી ઉતારી માન આપવા ઉભો થઈ એની
મહાનગીની પ્રસંશા કરે છે.

હરબમને મળેલી સોનાની શમશેર.

Haldiwala Press.

વીર કાળવો ઓડેરો.

પોરબંદરથી ત્રણેક માઉ દુર ઓડેર ગામ છે. ઓડેરા મહેરાનું એ નિવાસસ્થાન છે અને મમાઇ ખાતાના સેવકો રખારીઓનું ઘાત્રા ધામ છે.

ઓડેરા મહેરા એ સીધમાંથી આવેલા સુમરા રજપુતના વંશના છે, એમ ખારોટના ચોપડાથી નડકી થાય છે. ઓડેરા મહેરાની બહોળલાલી, એમનો વૈભવ અને એમના મનની મોટાઇ જોઈ મોટા મોટા ગામધણીઓને પણ શરમાવું પડે તેવાં હતાં. ઓડેરા મહેરાના ઓડેર એક ગામમાંજ, ઘણેરાઓને ખેસવા માટે ચોવીશ ચોરાઓ હતા. જેમાંનાં કેટલાક મોજીદ છે અને કેટલાક પડી ગયા છે અને સમય બદલાતાં એ ખંડેરના રૂપમાં પડું પડુંની તૈયારીમાં છે. આ ચોરાઓમાં ઘણેરાઓ ખેસતા. બંને ગોઠણ ઉપર પોતાની પછેડેની આંટી ચડાવી, મુછો પર વળ દેતા અને કાંવા કસુંબાની મોજ માણતા. ચારણ ખારોટો પણ તેમની નામના સાંભળી દેશોદેશથી આવતા અને રોજની મીજમાનીઓ ઉડાવતા તથા દાયરાઓમાં ખેસી અગાઉ થઇ ગએલા જ્યાંમદ વીર પુરુષોની વાર્તાઓ કરી, વાર્તાઓ દ્વારા મહેર હાતિમાં થઇ ગએલા શુરવીર પુરુષોના આત્મબળની પ્રસંશા કરતા. વાર્તાઓની જ્યારે ખરાખર જમાવટ થતી ત્યારે દાયરામાં બેઠેલા મહેર ભાઇઓ સામા પડકારા કરી ખારોટને વીરરસની વાતો કરવામાં વીરરસની વિશેષ જમાવટ કરાવતા. ખારોટની આવી વાર્તાઓ

સાંભળવાવાળાનાં હૃદય પણ વીરરસથી ભરેલાંજ રહેતાં. જેથી વાર્તા સાંભળતાં સાંભળતાં હોકા પીતાં પીતાં હોકા હાથમાં રહી જતો. હોકાની નળી મોઢામાંજ રહી જતી અને હોકા પીવાનું પણ લાન બૂલાવું. દાયરામાં બેઠેલા શુરવીર પુરૂષોનાં તો રવાડાં ઉભાં થઈ જતાં. આરોટ પણ વાર્તા કરતા કરતા, આવેશમાં ને આવેશમાં ક્યારેક ગોઠણીયા ભરૂં થઈ જતા, તો ક્યારેક ઉભા થઈ જતા અને એવો આભાસ આપતા, કે જાણે હમણાંજ મ્યાનમાંથી તલ્વાર ખેંચી દુશ્મનો પર તુડી પડશે. આવી રીતે એક નિર્માલ્ય માણસને પણ વાર્તા સાંભળીને કાંટો ચડતો. આવી કેટલાક આરોટોની વાર્તા કરવાની છટા હતી અને આવા આરોટોનું મહેર જ્ઞાતિના બાપઓ તરફથી સન્માન થતું. આવા મહેર જ્ઞાતિમાંના એક ઓડેદરા મહેર કાળવાની કથા આંહી લખવામાં આવી છે.

ઓડદર ગામને પાદર પાણી શેરડો છે. ગામની બાપઓ પાણી ભરવાં માટે પાદરની વાવે આવજાવ કરે છે. વાવ પાસે અવેડો છે; તે ભરવા માટે સવાર સાંજ કોસ આવે છે. વડના ઝાડોની ધાટી ધરા પથરાયેલી છે. પનીહારીઓ અંગમરોડ કરતી કરતી વાતોના તડાકા મારતી જાય છે અને ગામડાના સૌંદર્યનું દર્શન કરાવતી જાય છે. જે વખતની આ વાત છે, તે દિવસે એક સાંજે આથમતા સુરજના ઓળા ઢળે, તે પહેલાં થોડીવારે એક બાપ પાણી ભરવા આવે છે. આ બાપએ હાથમાં સોનાની ચુડો પહેરેલી છે. કાનમાં સોનાના અકોટા છે. કાળી ભોંમાં લાલ રંગની ભુટીઓવાળી જામનગરની બનાવટની ઓઢણી ઓઢી છે. ઓઢણીમાંથી તેનું મોઢું વર્ષાઋતુના કાળાભર જેવા વાદળમાંથી બહાર પડતા ચંદ્રનું સ્મરણ કરાવે તેવું દેખાતું હતું. આ બાપ તે કાળવા ઓડેદરાની મા જણી બહેન હતી. તેનું નામ રાંબી હતું.

રૂપરૂપના અંબાર જેવી રાંભીબાઈ પાણી શેરડે પાણી ભરવા આવી. સુર્ય અસ્ત થવાની ખીકે, જલ્દી પાણી ભરી ઘેરે જવા માટે મોટ મોટ સેલારે ઘડો સીંચણ લાગી. સામે નજર કરે છે ત્યાં પાંચ-સાત ઘોડેસ્વારો પુર વેગમાં ઘોડાઓ દોડાવતા પાણી શેરડે આવી હલા. વાચ પાસે અવેડો છે. ઘોડાઓને પાણી પીવરાવવા માટે ઘોડાઓની લગામ ઢીલી મુકી. એક સ્વારની નજર રાંભીબાઈ ઉપર પડે છે. ખીજને તે ધસારો કરે છે. દરેકની નજર ત્યાં ફરે છે. રાંભીને જોઈ એક ઘોડેસ્વાર તેની નજીકમાં આવ્યો અને રાંભીને લલચાવવાની યુક્તિબાજ વાતોની શરૂઆત કરી. બાઈએ રોકડો જવાબ આપ્યો. મીમાંલાઈએ જાણ્યું કે આ સમજાવી સમજે તેમ નથી, એટલે યુક્તિ વાપરી અનેક લાલચમાં લપટાવવાની પેરવી કરી; તો પણ ન સમજી. છેવટ પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરી ધમકીઓ આપવા લાગ્યો. રાંભી એકની બે ન થઈ. છેવટે સ્વારને ગુસ્સો આવ્યો અને બોલ્યો : “અબે ચોરત, તું મેરેકું પીજાનતી હે? મેં કોન હું? મેં નવાબ સાહેબકા નોકર હું. મેં અસ્વારોકા ઉપરી હું. તું મેરી બાત બી સુનતી નહિ હે વાદ રખ, મેં તેરી કેસી ખુરી હાલત કરતા હું.”

જમાદારના આ વચન સાંભળી રાંભીના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. પૂંકાડા મારતી બોલી : “મારા પીટયા, આંહિથી હાલ્યો જા. આ ઘડો તારો બાપ નહિ થાય. એક માર્યા બેરો માથાનો છુદો કરે નાખીશ. તું મને હજી ઓળખતો નેથ. તું તારે માર્ગે હાલ્યો જા.” રાંભીએ ગુસ્સાના આવેશમાં જમાદારને ગાળોનો વરસાદ વરસાવ્યો.

જમાદારનો પીત્તો ઉજળ્યો. તેના સીપાઈઓને કહ્યું કે : “જમાલખાં, તુમ સમ કયા દેખતે હો? એક ચોરત જાત ધતની લવારી કર રહી હે, ઔર તુમ સમ દેખતે હો. પકડો સાલીકું!”

રાંભી તાડુકી ઉઠી : “હવે પકડવા વારીના ! તું અને તારા સપાયુ મને કાઢે પકડશે ! ઓરા આવો, કીં પકડાય છે ?” જમાદારના મનમાં થયું કે, હવે તો આમેય બાજી બગડી છે. ગામમાં જો જવા દેશું તો આપણી વાતો કરશે અને ફજેતી થશે. માટે હવે તો એને પરબારી ઉપાડી જવામાં માલ છે. એમ કરીને જમાદાર ઘોરા ઉપરથી હેઠે ઉતર્યો અને બોલ્યો : “તુમ ઓરત જાત મેરેકું ડરાતી હે ! ચલ; અગાડી હોજા ! અબે નુરખાં, ઉસકા પાણીકા ધડા ફેંક દો. ઓર લે ચલો અપને સાથમેં. મેં દેખતા હું કે વો કયા કરતી હે.”

રાંભી ક્રોધના આવેશમાં બોલી : “ઓલ્યા તરકડા, છેટો રે’જે. ઓરો આવ્યો તો તારી દાદી ખેંચી લઇશ.” રાંભીના પકડારાથી, નુરખાંની પાસે જવાની હિંમત ચાલી નહિ. એટલે જમાદાર આગળ વધ્યો અને રાંભીને કહ્યું કે : “તેરી કયા ગુનસ હે ! મેં તો તેરેકું ઓરત જાત જનકે તેરે પર રહેમ રખતા હું. અજ તુમ હમારા કહેના નહિ માનેગી, તો તેરા બુરા હાલ હોગા. ઓર જ્યાદે બોલેગી તો તેરા ઓર તેરા ગામકા બી મેં નાશ કર દઉંગા. પીછાનતી હે તું મેરેકું ? ચલ, અગાડી હોજા ! નહિ તો ધક્કા મારકે અગાડી કરની પડેગી.

રાંભી વિચારમાં પડી. મનમાં ધાયું કે, પીટ્યાઉ મારી બેઆબરૂ કરવાની તબવીજમાં છે; પણ મારે પણ એમને બતાવી આપવું જોઈએ કે એક મહેરાણી પોતાની આબરૂ માટે, દરેક પ્રકારનો ભોગ આપવા તૈયાર હોય છે. રાંભી હિંમતમાં આવીને બોલી : “તું મણે ધકો મારીશ ? મણે ધકો મારવા વારાનો તાં હજી જલમ થીયો નેથ. ઓરો આવ જોયેં, કામ ધકો મરાય હા !”

જમાદાર ક્રોધના આવેશમાં તેને પકડવા માટે જાય છે; ત્યાં તો રાંભીએ, પાણીના ભરેલા ધડાનો ધા જમાદાર ઉપર કર્યો.

જમાદારના કપાળમાં લાગ્યો અને કપાળ પુટ્યું. લોહીની ધાર ચાલી. જમાદારના કોથનો પાર રહ્યો નહિ અને તેના તાબાના સ્વારને તાકડી બોલ્યો : “અમે નાલાયક !” એ ઓરત જાત મેરે પર ધા કરકે ચલી જતી હે, ઓર તુમ દેખતે ખડે હો ! ઓ સાલીકું જલ્દી પકડ કર બાંધ લો ! તુમેરેમેં તાકાદ ન હોવે તો છોડ દો કમરપટ્ટા ઓર ચલે જાઓ તુમેરે ધરપેં. મેં તો લાચાર હો ગયા, નહિ તો યે મેરી પાસસે કયા ભાગ શકતી થી. સીપાઇઓ નોકરીમાંથી બરતરફ કરવાની ધમકાથી ઘોડા ઉપરથી હેઠે ઉતર્યા અને રાંભીને પકડવા માટે તેની પાછળ પડ્યા. રાંભીએ ગામ તરફ ભાગવા દોટ મુકી; પણ પગમાં ડેંસ વાગી અને પડી. પાંચ સ્વારોએ તેને પકડી અને જમાદાર જ્યાં પોતાના માથાને પટો બાંધવા માટે બેઠા હતા, ત્યાં તેને લાવ્યા. રાંભીને બંદીવાન કરી હતી. જમાદાર ખુશી થયો અને બોલ્યો : “નુરખાં, યે અચ્છા કામ હુવા. યે ઓરતકું અપને જુનાગઢ જાકે નવાબ સાહેબકું ભેટ કરેંગે. ઇસકી ખુબસુરતી દેખકે, નવાબ સાહેબ ખુશ હો કર અપનેકું કુછ ધનામ દેવગે” રાંભીને બાંધી ઘોડાપર નાખી. રાંભીએ છુટવા માટે ખુબ પ્રયત્ન કર્યા. હાથને બાંધેલ દોરી દાંતેથી તોડવા પ્રયત્ન કર્યો, સીપાઇઓને બટકાં લખ્યાં; પણ રાંભીથી છુટી શકાયું નહિ.

જમાદાર જુનાગઢ પહોંચ્યા. નવાબ સાહેબ આગળ રાંભીને ઉભી કરવામાં આવી. નવાબ સાહેબ, રાંભીને જોઈ દીંગ થયો અને બોલ્યો : “યા પાકપરવરદીગાર ! કેસી ખુબસુરત ઓરત ! જમાદાર, એસી ખુબસુરત ઓરતકું કહાંસે લાયે ?” જમાદાર બોલ્યો : “હજુર, એ ઓરત પોરબંદર શહેરકી પાસમેં એક છોટાસા ગામ હે, વહાંસે મેં લાયા હું. મેરે માલીક, એ ઓરતને મેરા શીર ફોડ ડાલા. નામદાર, આપ સરકારકું ભી ઇસકા બ્યાન રખતેકી જરૂરીયાત હે. હજુર, યે ઝેરી નાગણુ જેસી હે. ઉસકી સામને મેં દેખતા હું તો મેરેકું ડર લગતા હે.”

નવાળ બોલ્યો : જમાદાર, એસી ઓરત જાત પર જખર-જસ્તી કરના વો અચ્છા નહિ. ઓરતોંકી જાતકું તો કોઇ તરકીબસે કાબુમેં લાનેકી કોશીષ કરની ચાહીએ. અચ્છા, જો હુવા સો હુવા. જમાદાર, જાઓ. દુસરી વખત મેં બુલાઉં તબ આના.

નવાળ પાસે રાંભી સિવાય બીજું કોઇ હતું નહિ. એકાન્તનો લાલ લઈ નવાળ બોલ્યો : “અથ ખુબસુરત ઓરત, તેરે જેસી ઓરતકી સાથ મીલનેકા આજ મોકા મીલા, ઇસિસે મેં જહોત ખુશ હુવા. તુમ મત ગભરાઓ. તુમ ખેશીકરસે વહાં રહે શકતી હો. મેરી બાંદી તુમ પાણી માંગેગી વહાં દુધ હાંજર કરેગી. ઓર એ મહેલમેં જો કુછ એશઆરામકી ચીઝાં હે, વો સબકા તુમ ઉપયોગ કર શકતી હો.

રાંભી બોલી : “તારી હે ને હોની બોલીમાં હું સમજતી નેથ. તું મને મારે ઘેર ધાછી પુગાડે દે. મને આંહી રાખવાથી તને કંઈ ફાયદો નહિ જડે. મારો ભાઈ આંહી પુમશે તો તારા બુંડા હાલ કરશે.”

નવાળ રાંભીની વાત સાંભળી ખડખડાટ હસવા લાગ્યો અને બોલ્યો : “તેરા ભાઈ? કોન તેરા ભાઈ?”

રાંભી બોલી : “મારો ભાઈ કાફ. તે હજી મારા ભાઈને જોયો નેથ.”

નવાળ બોલ્યો : “એ મગતરા બીચારા કોન માત્ર! મેરી થોડીસી હાકલસેં લાખો સીપાઇ મેરી તહેનાતમેં હાજર હોતા હે. વહાં તેરા એક ભાઈ કોન હિસાબમેં.”

રાંભી બોલી : “ઠીક, મારે તારી હારે અઝી વાતુ નેથ કરવી. ટાણુ આવ્યે ખબર.”

નવાળ બોલ્યો : “તુમ મેરા કહેના કબુલ કરેગી, તો તેરા ભાઈકું બી મેરે રાજ્યમેં બડા હોદ્દા પર રખ દઉંગા. યે બી ધધિર મોજ કરેગા. તેરી ઔર તેરા ભાઈકા જીંદગી સુધર જાયગી.”

રાંભી બોલી : “નવાળ, મારે અને મારા ભાઈને હેવ જીંદગી સંધારવી નેથ. હેવ અમારી બેન ભાઈની જીંદગી તો જગડીજ ગઇ છે. તું મારી આશા કર છ, ઈ સાવ નકામી છે. કાલો ફેતરાં ખાંડીશ એમાં કંઈ વરશે નહિ. આ તારી મેડીયુમાં માઈં મન લોભાય ધમ નેથ.”

નવાળે જાણ્યું કે, ઔરત જત દડીલી હોય છે, તો હાલમાં એને બે ચાર દિવસ બોલાવવી નહિ. એમ ધારીને તેની દારીને હુકમ કર્યો : “યે ઔરતકું લે જાઓ, ઔર સન્માનસે રખો. જો માંગે વો સખ હાજર કરો. ઇસકા દીકર રંજન કરનેકી તરફીય કરો. જાઓ, લે જાઓ.”

x x x x x

નવાળ સાહેબના સ્વારે જ્યારે ઓડદર ગામેથી રાંભીને ઉપાડી ગયા, ત્યારે રાંભીનો ભાઈ કાફ જહારગામ ગયેલ હતો. જ્યારે જહારગામથી ઘેરે આવ્યો ત્યારે તેની જહેન મળે નહિ. આખા ગામમાં અને ઘેરે ઘેરે રાંભીને ઉપાડી ગયાની ચર્ચા થયા કરતી હતી. કાફને આવતાંવેત તુરત રાંભીને ઉપાડી ગયાની ખબર પડી. કાળુને પગથી માથા સુધી ઝાળ ચઈ. પોતાની જહેનને સીપાઇઓ જખરજસ્તીથી ઉપાડી જાય અને પોતાને બેઆબરૂ બની, નિર્લજપણે જીવન ગુજારવું, તે કરતાં તો વટને ખાતર મરી શીટવું એ કાળુને વધારે પસંદ લાગ્યું. હૃદયમાં ક્રોધની જ્વાળાઓ જલુકી ઉઠી. મઈં કાં મારના વિચારો મનમાં ઘોળાયા કરતા હતા. ઘરમાં પગ મુક્યો, પણ નિરાંતે બેસવાની કે જમવાની કે તેની ધરવાળી સાથે વાતચીત કરવાના વિચારો

દબાઈ ગયા અને વેરનો બદલો લેવાની ધૂનમાં ઘરમાં પગ મુક્યા બેઠો પાછો જવા તૈયાર થાય છે. હાથમાં કળીયાળી ડાંગ અને ખંભે ધાબરો નાખી બહાર નીકળે છે.

કાળુની સ્ત્રી બેલી : ‘આમ આવ્યા બેળા પાછા સાબદા થાઓ છ તી જરાક જીવને નિરાંત રાખો. ભગવાન અશુભ સાર કરશે. વાળુની તૈયારી છે, માટે વાળુ કરી જરાક નિરાંતે બેસો. સવારે વેલા ઉઠી ટાઢા પોરના રવાના થાજો.’

કાળુ બોલ્યો : ‘તું કંઈ ગાડી છે? અટાણે હેવ વાળુ કીવાં? નિરાંત કીવી? અટાણે હું રોકાઈશ પણ નહિ ને વાળુ પણ કરીશ નહિ. મારી બહેનના કાઉ હાલ છે છ જણ્યા પછે હું અનાજ ખાઈશ. તો સુધી મારે અનાજ હરામ ખરાબર છે. હેવ હું જાઉં છું. મારી ફકર કરજેમાં. આ નાનાં છોકરાંઉંને સાંચવજો. મારે તો નવાબની હારે કામ છે. તો હેવ મારી આશા રાખીશ નહિ. તું જો ખરી મહેરાણી હોય તો મારી આખર વધે ધવી રીતે રેજો.’

કાળુની સ્ત્રી બેલી : ‘તમે જાઓ છ પણ આ નાનાં છોકરાંઉં છે તેનો કંઈ વચાર કર્યો? એનું આંહી કાણુ?’

કાળુ બોલ્યો : ‘છોકરાંઉંનાં નશીબ છોકરાં સગડ. છોકરાંઉંના સાર થઈને હું મારો વટ ખોઈશ? પોતાના વટને ખાતર મરી જાણે ઈજ ખરો મેર કહેવાય. મારી ખાચડીનું કાઉં થાશે?’ મારાં છોકરાંનું કાઉં થાશે? મારા ગરાસનું કાઉં થાશે? મારી અબલક ઘેડીનું કાઉં થાશે? આમ સ્ત્રીયારાં કાડે, એનાથી વટ ન રીયે. વટ રાખવો ધતાં માથાની ઝોલીકારા છે. તું મેરાણી થઈને કામ આવી ગાલાવેલી વાણુ કર છ. તારે તો મણે હિંમત દેવી જોયે. હું મારો ધરમ ભૂલતો હાઉં તો તારે મણે ચેતવવો જોયે. હેવ ભગવાન પર ભરોસો રાખજો.’ એમ કહી કાળુ રસ્તે પડે છે.

ચાલતાં ચાલતાં વિચારોના વમળમાં ગુંથાય છે. ત્યાં જઈને શું કરવું? કેવી રીતે જહેનને છોડાવવી? એ ક્યાં હશે? કેવી રીતે મળશે? એવા વિચારમાં ને વિચારમાં પંથ કાપતો જાય છે.

કાળુ જીનાગઢ પહોંચે છે. પોતે વિચાર કરે છે કે, જો હું આ વેશમાં ગામમાં જઈશ તો મને કોઈ જવા દેશે નહિ. માટે વેશ-પલટો કરી લેવાય, તો પછી શહેરમાં જવામાં વાંધો નહિ આવે. કાળુએ એક સાધુ પાસેથી વેશ માગી લીધો. લગવી કફની અને ચીપીયો હાથમાં લીધો. ખંભે ઝોળી નાખી. ઝોળીમાં પોતાના રક્ષણ માટે તથા પોતાની જહેનને ઉપાડી જનારને જમીનદોસ્ત કરવા માટે જંખીઓ રાખ્યો. અહાલેખના શબ્દો- ઉચ્ચારતો ગઢના દરવાજામાં પ્રવેશ કરે છે. સાધુ જાણી દરવાજી જવા દીધે છે. એ દિવસ શહેરમાં રહી પોતે તપાસ કરે છે; પણ પોતાની જહેનને કયે સ્થળે રાખી છે, તેનો પત્તો મળતો નથી.

ગામની શેરીઓમાં અને બજારમાં ફરતાં ફરતાં બજાર મળી જે, નવાખના શાહજાદા દરરોજ એ ઘોડાની ગાડીમાં બેસી ભણુવા જાય છે. જે રસ્તેથી શાહજાદા પસાર થાય છે, તે રસ્તે અડગો લગાવીને બેઠો અને જાણીતા માણસોથી પુછપરછ કરી માહિતગાર બન્યો. પોતે વિચાર કર્યો કે, જો આ શાહજાદા મારા કબજામાં આવી જાય તો પછી વાતુ થાય. મારી જહેનને છોડાવવા માટે આ સારામાં સારો ઉપાય છે; માટે કોઈ રીતે શાહજાદાની નિશાળે પહોંચી જઈ તો મારી ધારણા પાર પડે. શાહજાદાની ગાડી નીકળ્યા બેળો કાળુ તેની પાછળ પાછળ જાય છે અને શાહજાદાની નિશાળ જોઈ લે છે. આ નિશાળે શાહજાદાની સંભાળ માટે ચોકીદારો રાખવામાં આવ્યા છે.

કાળુ ચોકીદાર પાસે ગયો. સાધુનો વેશ જોઈ ચોકીદારે તેને નમે છે અને પુછે છે : “કયું મહારાજ, ક્યાં જાતે હો? ધર્મ કયું આપે હો? ક્યાંસે આતે હો? તુમારા આશન ક્યાં હે?”

કાળુ બોલ્યો : “બચ્ચા! હમ તો ફરતે રામ હે. જ્યાં બેઠે વહાં આશન. સાધુકું આશન કેસા? ગાંભ સુકાં ખલાસ હુવા હે સો ખુદાકા બદેકું હુંઢતા હું.”

ચોકીદારે બોલ્યા : “સાધુ મહારાજ, યે જો મકાન હે, વહાં તો નવાખ સાહેબકા શાહજાદા સાહબ પઢનેકું આતે હે. તુમ શહેરમે જાઓ. વહાં કુછ જી મીલ જાયગા.”

કાળુ બોલ્યો : “દેખ બચ્ચા, મેં કીસીકી પાસે પૈસા નહિ મંગતા હું. કલસે મેરેકું ગાંભકી ચલમ નહિ મીલી, ઉસમે મેરી તખીયત ખીગડ ગઇ હે. એક ચલમ બનાકે તુમ પીલાદે. ખુદા તેરા લલા કરેગા” ચોકીદાર થાપ ખાય છે અને ગાંભે લેવા નજીકની દુકાને જાય છે.

કાળુ ઝપાટાખંધ મેડી પર ચડી ગયો. બે શાહજાદા ભણુતા હતા: ઝોળીમાંથી જખીઓ બહાર કાઢી કાળુ મોલવી ઉપર ધસે છે. મોલવી પડી પડી માંડ લાગી છુટે છે. કાળુ તેને કહે છે : “બોલ્યા મેતાજી, તારા નવાખને ઝટ ખખર દે દે, ઓડદરનો કાળવો મેર આવી પુગો છ. ધની બેનને સંતાડી છ તી સોપે દે. નકર તારા શાહજાદાના કટકા કરે નાખાં છ.”

મોલવી બોલ્યો : “અરે ઓ ભાઇ, ખુદા વાસ્તે યે દોનું લડકેકું મત મારીઓ. મેં અખી નવાખ સાધુકું ખખર દેતા હું.” એમ કહી ઉતાવળમાં ને ઉતાવળમાં નીસરણી ઉતરવા જાય છે. ઉતાવળમાં પગથીયું ભૂલી જવાથી પડે છે. ઉભો થઇ દોડે છે. નવાખને

ખજર આપે છે : “જહાંપનાંહ, જલ્દી ખડે હો જાઓ. શાહજાદા સાહજ બડી આફતમેં હે.” એમ કહી મોલવી ધુનતો ધુનતો ઉભો છે.

નવાખ : “કયું મોલવી સાહજ, શાહજાદા કયા આફતમેં હે? જલ્દી બોલો.”

મોલવી : “નામદાર, ખાત કરને જેસા વખત નહિ હે. હજુર, આપ જલ્દી પધારીએ. એક કાઠ બદમાસ આદમી સાધુકે બેશમેં આકર મેરેકું ખજર દીખલાયા. મેં લાગ છુટા. વો તો મેરેકું ભી માર ડાલનેકું દોડાયા. વો બોલતાયા કે, મેરી બેન યહાં હે. નવાખને ઇસકું છુપા રખી હે. તો નવાખકું શાહજાદાકી જરૂરીયત હોવે તો મેરી બેનકું સાંપ દેવે.”

નવાખને, રાંભીનો લાઠ કાળુ આવ્યો છે, એમ લાગ્યું. તેથી પોતાના શાહજાદાને કેમ બયાવવા, એ શીકરમાં આકુળ વ્યાકુળ થઇ ગયો. જલ્દી શાહજાદા પાસે જવા તૈયાર થાય છે અને ત્યાં મેડી પર ગયા પછી જુએ છે, તો શાહજાદાને કાળુએ કબજે કર્યા છે. હાથમાં જખીયો છે. તે શાહજાદા પર ઉગામી મારવાની તૈયારીમાં ઉભો છે. આ દેખાવ જોતાંની સાથેજ નવાખથી બોલી જવાયું : “કાળવા, સજુર! ખુદા વાસ્તે મેરા યે શાહજાદા પર ઘા મત કર. તુમ જો કહેગા વો મેં કરનેકું તૈયાર હું.”

કાળુ બોલ્યો : “નવાખ, મારી બેનને તારા રંગમોલમાં રાખી છ, ઇને એક વાર આંહી મારી પાસે હાજર કર.” નવાખ અત્યારે લાચાર બન્યો હતો. કાળવાના કહેવા પ્રમાણે વર્તવામાં જરા ભૂલ થાય, તો શાહજાદાના પ્રાણ જાય તેમ પોતે નજરે જોઈ રહ્યો હતો; તેથી નિરપાયે કાળવો જે કહે તે કરવા નવાખ તૈયાર થયો અને કાળવાના કહેવા પ્રમાણે તેની બહેનને હાજર કરી.

નવાળ બોલ્યો : “કાળવા, શે એ તેરી બહેન રંભડી, તુ તેરે સમાલ. અળ છોડ દે શાહખદાકું.”

કાળવો બોલ્યો : “નવાળ, ઇમ છોડશે તી કીમ, હજેતાં વાર છે.”

નવાળ બોલ્યો : “કાળવા, અળ કયા કહેનેકું ચહાતા હે? ઝંટ બોલ.”

કાળવો : “નવાળ, આ મારી બેન છે, તેને કહે કે તું મારી દીકરી બરાબર છે.”

નવાળ : “કાળવા, શે તેરી બહેન હે, વેા આજસે મેરી લડકી બરાબર મેં માનતા હું. બસ, અળ છોડ દે મેરે શે બચ્ચેકું.”

કાળવો : “નવાળ, હજી એ વાતુ તારે કબુલ કરવી પડશે.”

નવાળ : “કાળવા, જલ્દી બોલ, કયા દો બાતાં કહેની હે?”

કાળવો : “નવાળ સરકાર, દશ હજાર કોરી તારી બૂલ થઈ ઇના દંડની આંહી રોકડી હાજર કર અને હું જી દરવાજેથી શહેરમાં ગયો છું દરવાજાનું મારે નામે નામ કાળવો દરવાજો પાડ.”

નવાળ : “કાળવા, મેં લાચાર બન ગયા હું, ઇસ લીએ તેરી સળ બાત મેં કબુલ કરતા હું.”

કાળવો : “નવાળ, ઇ મોઢાની વાતુ કામ ન આવે. કાગરમાં લખી તારી સઘ કરે દે, તી પછે આ છોકરાઓને હું છોડાં.”

નવાખ સરકાર કાગળ મગાવી તેમાં પોતે લખી આપી પોતાનો
સહી સીક્રો કરી આપે છે. સહી કરેલો કાગળ કાળુ કબજે કરી
શાહમદાને છુટા કરે છે. કાળુ તેની બહેનને લઈ રવાના થાય છે.

તે કીધી કાળવા, લાખાતવાળી લી;
સુબો નવ સોરઠ તણો, તેને દાંડયો ધોળે દી.
નેજેસુ નવાખ ઉલો આરઠાસુ કરે,
જોરાવર જવાખ કાઢે મહેર ધ કાળવો.

પાછળથી નવાખે પોતાના લશ્કરને તૈયાર થવા હુકમ આપ્યો
અને કાળવાને જ્યાં હોય ત્યાં કતલ કરી નાખવાનું ફરમાન થયું.

કાળુ તથા તેની બહેન ભાગ્યાં જાય છે; પણ પાછળ નવાખની
બહાર ચડી છે એવી ખબર પડતાં, તે ગોંડલનો આશરો લેવા જાય છે.
એ વખતે ગોંડલની ગાદી પર કુંભાજી હતા. તેમને પણ જીનાગઢના
બહારવટીઆને સંઘરવાની હિમત આવી નહિ; તેથી ભાગીને વાઘેરાનો
આશરો લીધો. વાઘેરાની મદદથી તે પોસાંતરાના કિલ્લે જઈ પહોંચે
છે. ત્યાં નવાખનું લશ્કર આવી પહોંચે છે. બીજા આસપાસના
રાજાઓનાં લશ્કર પણ નવાખની મદદમાં આવી પહોંચ્યાં. મોટું
ધીંગાણું થયું અને બહાદુરીથી લડતાં કાળવો મરણ પામ્યો.

કાળવાનું નીચે આપેલું ગીત છે, તે પરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે
કે એકલો કાળવો બળવાન લશ્કરની સામે કેવો બહાદુરીથી લડી મુલો.

જખખર આ યો જામ કેતા મશરાણા,
કુમકે વિકો કુંલ સંગ ઝાલા મતવાલા.

નર મુખા નવાખ ચોપમું કટક ચડીયાં,
 હૈકં દીએ હીલોળ આજ પોસીતરે અડીયાં.
 ત્રેવડે વાત મનમાં ત્રડી ધીંગે ધરી આખે ધન,
 કાળવે મરણ મીઠા કીયો મરવાની આવી મન.

જે કિલ્લાના કોઠા ઉપર કાળવો ચડી ગયો હતો, ત્યાં દુશ્મનોએ
 સુરંગ લગાડો છે એ ખામતની કાળવાને ખબર પડી ગઈ. તેથી
 પોતાની ખેનને નાકાચારીમાંથી રવાના કરી દીધી અને પોતે તથા
 તેનો દીકરો વેળે રહ્યા. કાળવાએ તેના દીકરાને ત્યાંથી લાગી જવા
 કહ્યું. કારણ કે જો વેળે હયાત હશે તો કોઈ દિવસ વેર લેશે એમ
 વેળને સમજાવીને રવાના કર્યો અને કાળવો ખ્હાદુરીથી લડી મરાણો.

કહું વાત આખા તણી ઉંટ લેળા કરે,
 વડા નીસારણા ઘાઉં વાયા;
 ધણી ગીરનાર હાસારવાળો ધણી,
 અજાઉત્ર મેર અને અમરણ આયા.
 હુંકળે ઠાટ વોહવાટ ફોડાં હુલે,
 ફટકતાં ઉંટ એમ જોર ફેરે;
 એમ સજજ ફોળાં કરી આવીયા,
 ગઢ પોસીતરો આજ ઘેરે.
 કરે મેલાણુ ધમસાણુ ઘોડાં કરે,
 વળે તેમ રાવતાં હાંક વાગે;
 ધુમકે નાળ જાળળ જાળા ધકે,
 ધણહણે ધરણ પર પડે ઢાંકા.

અમરજીએ લેજીઆ કાળુની ઉપરે,
 ગણીયણ સીંધવો રાગ ગાયો;
 કોટ છોડી અને ભાગ તુંને કહ્યું;
 આજ તું સોકળે જોર આપો.
 એમ આલાહરો અમરજીને આખવે,
 ભાગતલ કાઢેરાં નરાં ભાગે;
 કાંધ પડયા પછી તમે લેજો કિલ્લો,
 વડું તો કાંધો અને વીજો લાજો.
 એમ વાત સજ્જ કરી કાળુવો આવીયો,
 જોડ વજ દેવરી આવી જુતો;
 સુમરા સતન તું સ્વર્ગ દશે આલીથો,
 ચડી અપસરે પલંગ જઈ સુતો.

શ્રી દીરખાઈ માતાજી.

મોઢવાડની ભૂમી એ સતો અને શુરવીરોની ભૂમી છે. આ ગામમાં નાથા મોઢવાડીયા જેવા અનેક શુરવીર તથા ભક્ત પુરૂષો પાક્યા છે. જીવન સાથે સમાધી લેનાર સંત જીવણદાસ તથા સતી સોનખાઈ માતાની સમાધીની લોક-કથા આજ પણ ઘેરે ઘેરે સંભળાય છે. ભડવીર મુળુ મેણુંદ, હાથીયો, દુદો, વિગેરે શુરવીર પુરૂષોની શુરવીરતાના રંગ આ ગામને પાદર ચડ્યા છે. તેજ ગામના પાદરમાં એક નાનકડી ડહેરી ભક્તજનોને આકર્ષતી હજી પણ ઉભી છે. એના ઉપર ઉડતી ધ્વજ મહેર જ્ઞાતિના સંત પુરૂષોની યશ-ગાથા ઉચ્ચારી રહી છે. આ ગામમાં દીરખાઈ માતાનો જન્મ થયેલો છે.

x x x x

જીનાગઢ તાબે પવિત્ર યાત્રાનું સ્થાન છે અને તે પરબની જગ્યાના નામથી ઓળખાય છે. તે જીનાગઢથી બાર ગાઉ દૂર છે. આ જગ્યામાં નાતજ્ઞતનો કશો ભેદભાવ રાખવામાં આવતો નથી. કોઈ કાઢીયો હોય તો તેને પણ જીહો બેસાડી શકાય નહિ. જો કોઈ તેને જીહો બેસાડે, અથવા તેની મુગ કરે તો તેને તુરત પરચો દેખાય છે. હજી પણ આ જગ્યાનું આવું મહાત્મ છે. જે માણસો માનતા કરે છે તેને ફળે છે.

જે વખતની આ વાત છે, તે વખતે આ જગ્યામાં જે સંત પુરુષ હતા, તેમનાં જીવણદાસ અને સોનખાઈ શિષ્ય હતાં. સોનખાઈ જાતનાં મહેર હતાં. તેઓ પોતાની જાતનું અભિમાન તજી પ્રભુપરાયણ રહેતાં હતાં. સોનખાઈ મુળ મોઢવાડા ગામનાં હતાં. એક વખત જ્યારે સોનખાઈ માતા દ્વારકાંની યાત્રા કરવા નીકળ્યાં હતાં ત્યારે મોઢવાડે આવેલાં. મોઢવાડાના મહેર સંતિ ભાઈઓએ તેમને બહુ લાગણી અને પ્રેમથી રોક્યાં અને કાયમને માટે મોઢવાડામાં જ રહીને ધર્મચરણ રમરણ કરી જીવન પુરું કરવાની વિનવણી કરી. મહેર ભાઈઓના પ્રેમને વશ બની, સોનખાઈ તથા તેમના પતિ સંત જીવણદાસ ત્યાંજ રહ્યાં તેમને માટે મોઢવાડા ગામની આયમણી બાબુમાં, પાદરમાંજ રહેવાની જગ્યા બંધાવી આપી. બંને પ્રભુભજનમાં દિવસ વિતાવવા લાગ્યાં. લીરખાઈ માતાજી નાની ઉંમરનાં હતાં ત્યારથીજ સોનખાઈ માતાના સહવાસમાં રહેતાં અને સત્સંગ કરતાં. પૂર્વના પુન્યનો ઉદય થતાં, લીરખાઈ માતા ઉપર સાધુચરિત્ર દર્શનના ઉત્તમ સંસ્કારોની છાપ પડી, તેથી તેઓ સોનખાઈ માતાજીની સેવા કરવામાં તથા પ્રભુ-રમરણમાં પોતાનું જીવન ગુમરવા લાગ્યાં.

લીરખાઈ માતાજીના સાસરાનું ગામ કેશવ હતું. તે મોઢવાડાથી એક માધ્યમ દૂર આવેલું છે. ત્યાંના રહીશ વજશી ભગત સાથે લીરખાઈ માતાનો સંબંધ થયો. વજશી ભગતના ઘરની સ્થિતિ નબળી હતી. જ્ઞેનાર બહુજ સાંકળો હતો. જેથી લીરખાઈ માતાના માતા પિતાના મનમાં એમ થતું કે, મારી દીકરી સાસરે દુઃખી થશે અને એ બાબતની શીકર રાત દિવસ ક્યાં કરતાં. લીરખાઈ માતા પોતાનાં માઆપને સમજાવતાં. માને પણ ઘણી વાર કહેતાં કે, સુખ અને દુઃખ એ તો કર્મના ખેલ છે. સૌ સૌની કરણી પ્રમાણે સૌને સુખદુઃખ મળે છે. બાવળ વાવ્યા હોય તો ફેરીની આશા રખાય નહિ. માટે આપણા કર્મ અનુસાર, જેવો વખત હોય તેવો આનંદથી નિભાવી

પૂજ્ય શ્રી લીરબાઈ માતાજીનું સમાધિ સ્થાન.

Hatdinola Press.

લેવો, એ સમજી સ્ત્રી-પુરુષોનો ધર્મ છે. વળી સ્ત્રીઓનો તો ખાસ ધર્મ છે કે, પોતાના પતિને સુખે સુખી અને પતિને દુઃખે દુઃખી રહેવું જોઈએ. પોતાના ઘરની સ્થિતિ દુખળી હોય અને જે સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને, પોતાનો સુખ માટે દરેક આયત્નમાં દુઃખ આપે છે, તે પાપની લાગીદાર બને છે. જે સ્ત્રી પોતાનો ધર્મ સમજે છે, તેને તો પોતાનો ધણી તેજ પરમેશ્વર તુલ્ય છે. પતિભક્તિ એજ પ્રભુ-ભક્તિ છે. સ્ત્રીઓની માળા, પુગ્ન, દેવ દર્શન વિગેરે પોતાના પતિની ભક્તિમાંજ આવી જાય છે. જે સ્ત્રીઓ પોતાના પતિનું મન દુલ્ભ છે અને પતિ તરફનો પોતાનો ધર્મ ભૂલે છે, તે સ્ત્રી રૌ રૌ નકમાં પડે છે. પતિને દુઃખ આપી અને જે સ્ત્રી માળા, પુગ્ન, દેવ-દર્શન જે કરે છે, તે બધાં ફેકટ જાય છે, એમ આપણાં ધર્મશાસ્ત્રો તથા આપણા મહાન સંત પુરુષો કહેતા આવ્યા છે; તો મારી આયત્નમાં તમે જરા પણ શીકર કરશો નહિ. હું મારા સાસરાના ઘરમાં, તેમની ગરીબ હાલત હોવા છતાં પણ, આનંદથી મારા ધણીની તથા સાસુ સસરાની સેવા કરી મારી ફરજ બજાવીશ.

લીરબાઈ માતા સાસરે રહેતાં, ત્યારે પણ ઉત્તમ રહેણી કરણીથી રહેતાં. તેમના પતિ વજશી ભગત પણ ખેતીનો ધંધો કરીને પોતાનું જીવન નીતિથી ગુજારતા હતા. ઘરમાં ગરીબાઈ છતાં, આવ્યા ગયાને રોટલો આપતા અને કાઢને ગરીબાઈ જણાવા દેતા નહિ. આવી રીતે બંને દંપતી પ્રભુસ્મરણમાં અને સોનબાઈ માતાની સાથેના સત્સંગમાં વખત વિતાવતાં હતાં. એક વખત સંત જીવણદાસ અને સોનબાઈ માતાએ બંનેએ સાથે જીવતાં સમાધી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને સમાધી લેવાનો દિવસ મુકરર કર્યો. આ વાતની ગામે ગામ ખબર પડી અને સમાધી લેવાને દિવસે; ભાવિક ભક્તજનો મોઢવાડા ગામે સંતોનાં દર્શન માટે આવવા લાગ્યાં.

આજે સમાધી લેવાનો દિવસ છે. ખંડારગામથી આવેલાં ભાવિક સ્ત્રી-પુરુષોના ઉતારાની સગવડો થઈ રહી છે. ગામને પાદર અનેક ગાડાં અને ઘોડા ગાડીઓ છુટી છે. સાધુ સંતોની મંડળીઓ પણ આવી પુગી છે અને ચારે બાજુ ભજનની ધૂન લાગી છે. દરેક સ્ત્રી-પુરુષોનાં મુખાર્વિંદ પર ભક્તિની છાંયા છવાઈ રહી છે. ગામના આગેવાનો દર્શને આવેલાઓની પરોણાગત કરવામાં રોકાઈ ગયા છે. દરેક ભાઈઓ મહેમાનને પોત પોતાને ઘેરે પ્રેમથી તેડી જાય છે અને તેમને માટે ખાવાપીરા, ચુવા-એસવાની પ્રેમથી સગવડ કરી રહ્યા છે. મહેમાનોનું સ્વાગત કરવામાં પોતે પોતાનાં અહોભાગ્ય સમજી તન, મન અને ધનથી સેવા કરવા ખડે પગે તૈયાર ઉભા રહ્યા છે. આવેલાં મહેમાનો કાંઈ રીતે દુભાય નહિ, તે માટે પોતાનો કામ ધંધો છોડીને અતિ પ્રેમભાવે સેવા કરી રહ્યા છે. મહેમાનો માટે પ્રાણ પાથરવા, એ તો મહેરનો કુદરતી સ્વભાવ છે. ઘરમાં એક ટંકનું ન હોય તો ઉછી ઉધારાં કરીને પણ, મહેમાનની મહેમાનગત કરવામાં પાછો પગ મરે નહિ, એ તો આ જમાનાના મહેરો પણ હજી સુધી પોતાનો અતિથી સરકારનો ધર્મ ભૂલ્યા નથી.

સંત જીવણદાસજી તથા માતા સોનબાઈનો આજ સમાધી લેવાનો દિવસ છે. પ્રભાતમાં ઉઠી ન્હાઈ ઘોષ પ્રભુરમણ વિગેરે નિત્ય કર્મ કરી, બંને દંપતી અરસપરસ અત્મોદ્ધારની વાતો આનંદથી કરી રહ્યાં છે. પ્રભુના સ્વરૂપમાં ભળવાની ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાને લીધે હૃદયપર આનંદની છાંયા છવાઈ રહી છે.

સમાધી સ્થાન આગળ બંને દંપતી પાસે પાસે એસી શકે તેવા ખાડા ખોદી તૈયાર કરેલા છે. સમાધી સ્થાન આગળ જવા માટે અંતરાત્મા તેમને અવજન આપે છે. બંને દંપતી ત્યાં જાય છે. તેમની પાછળ હરિહીર્તન ભજનગીર્તન કરનારી સાધુઓની મંડળી

ઝાંઝ પખાજ સાથે કીર્તનની રમઝટ જમાવી દે છે. ત્રાંખાળુ દોલ અને શરણાઈમાં સીંધુડો રાગ ગવાઈ રહ્યો છે. નિર્માલ્ય માણસનાં પણ રૈમાંચ ખડાં થાય તેવું દ્રવ્ય ખડું થયું છે. સમાધી સ્થાન આગળ પહોંચતાંજ સોનખાઈ માતાજીને સત ચડે છે. તેમના હૃદયમાં મહાન શક્તિનો સંચાર થયો હોય, તેવું જોમ નસેનસમાં વ્યાપી રહ્યું છે. જ્ય જગદંબે, જ્ય જોગમાયાના ઉચ્ચાર કરતાં ભક્તજનો તેના ચરણોમાં પડે છે અને આશિર્વાદ મેળવે છે. છુટા કેશવાળાં શક્તિ સ્વરૂપ સોનખાઈ માતાજી, સતના પ્રભાવે પોતાના દેહમાંથી પ્રાણ જુદાં કરી સમાધી લેવા માટે જે સ્થળ નક્કી કરેલ છે, ત્યાં સંત જીવણદાસ અને માતાજી સોનખાઈ ખીરાજમાન થાય છે. ભક્તિના પ્રભાવે કરી ધુપ દીપ પ્રગટ થાય છે, હાથમાંથી કંકુ વેરાય છે, ભક્તજનોને આશિર્વાદ દેવાય છે, જ્ય જ્યના પોકાર થાય છે અને બંને દંપતી સમાધી લઈ, સ્થળ દેહને તજી પરમાત્માના સ્વરૂપમાં ભળે છે. અનેક માણસો પૂજન કરે છે. નૈવેદ્ય ધરે છે. સાકર અને નાળીએરના ઢગલા થાય છે, તે ભાંગી ભાંગી પ્રસાદી રૂપે અપાય છે. વિશુદ્ધ ભક્તિનો પ્રભાવ જોઈ, ભક્તજનો આશ્ચર્યચકિત બને છે. પરમાત્માની અપાર લીલાનું ભાન થાય છે. બંને સંતોનો જ્ય બોલતાં બોલતાં માનવમેદની વિખરાય છે.

માતા સોનખાઈએ તો સમાધી લીધી. હવે લીરખાઈ માતા એકલાં થયાં. સોનખાઈ માતાની સાથે રહીને જે સતસંગનો લાભ મળતો, તે હવે નહિ મળવાથી તેમજ માતાજીના વિયોગથી, લીરખાઈ માતાને પોતાનું જીવન પુરું કરવું કંટાળા ભરેલું લાગ્યું. લીરખાઈ માતા પોતાના ધણીની સેવા કરવામાં તથા આવ્યા ગયા સાધુ સંતોનું સ્વાગત કરવામાં પોતાનો સમય વીતાવવા લાગ્યાં. માતાજીએ કેશવ ગામને પાદર જે વાવ બંધાવી છે, તે આજનાં જોનારાં માણસો પણ જોઈ આશ્ચર્ય પામે છે. વાવની બાંધણીમાં વપરાયેલા પથ્થરની લંબાઈ

તથા એનું વજન જોતાં, યંત્ર વિના આવા પથ્થર ગામડાના કારીગરોએ કેવી રીતે ઉપાડીને ચણતર કામમાં ગોઠવ્યા હશે ?

લીરબાઈ માતા કેશવ ગામે જ્યાં સુધી રહ્યાં ત્યાં સુધી ઈશ્વર કૃપાથી દર મહીનાની બીજે ને બીજે કોઇ પણ સાધુ સંત કે અન્નનો ક્ષુધાર્થી આવે, તેને પ્રેમથી જમાડતાં; અને પરમાત્માએ એ નીમ છેવટ સુધી નીલાવ્યું. લીરબાઈ માતા આવાં પરમાર્થનાં કામ કરતાં કરતાં વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચ્યાં. પોતાનાં ગુરુ સોનબાઈ માતાજીની સમાધી આગળ પોતે પણ સમાધી લેવાનો વિચાર કર્યો; પણ મોઢવાડા ગામના ભાઈઓએ વિનંતી કરી કે, માતાજી, તમે હાલમાં સમાધી લેવાનો વિચાર માંડી વાજો. તમારી જીંદગી તમે પરમાર્થનાં કામ કરો છો તેવાં કામ કરવામાંજ પુરી કરો, એવી અમારી આજીજી છે.

લીરબાઈ માતાજીએ ગામના આગેવાનોની વાત કબુલ રાખી, પોતે પોતાની બાકીની જીંદગી પોરબંદર તોળે કંડોરણા ગામે પુરી કરી છે અને છેવટમાં ત્યાંજ સમાધી લે છે. એ સમાધી સ્થાન ઉપરની એ ડહેરી ઉપર ધ્વજ ફરક્યા કરે છે અને લીરબાઈ માતાજીના જીવનચરિત્રની યાદી આપી રહી છે. ડહેરીમાં માતાજીનાં પગલાં પુખ્ત છે. પોરબંદર રાજ્ય તરફથી ધૂપ દીપ અને પૂજા-વિધી માટે એંશી વીધા જમીન આપેલી છે; જે હજી પુખ્તરી તેની પેદાશમાંથી ખર્ચ કાઢે છે. માતા લીરબાઈના નામની માનતા ચાલે છે. ઘણા સેવક સેવિકાઓની ધરેલી ધારણા પાર પડતાં માનતા કરી જાય છે.

લીરબાઈ માતાના સ્વર્ગવાસ પછી એમના શિષ્યોએ બીજે અને બીજે સાધુ સંતોને જમાડવાનું કાર્ય ઉપાડી લીધું અને માતાજીના નામથી ગોસા તથા કોઠડી ગામે સદાવ્રત ચાલુ રાખેલાં છે. એના શિષ્યો ઘણા હતા. તેમાં મુખ્ય શિષ્ય નથુ ભગત કોઠડીના મહેર હતા. તેમને અચુક નિયમ હતો કે, માતાજીનાં દર્શન કર્યા વિના અનાજ લેવું નહિ.

કંડોરણના પાદરમાં નદી છે. એક વખત વદીમાં પુર આવ્યું. નદી તરી પહેલે પાર જવામાં જીવનું જોખમ હતું; પણ એ મરણની ખીક નથુ ભગતની ટેકને તોડવી શકે તેમ નહોતી. માતાજીનું નામ લેવાને પુરના પ્રચંડ વેગમાં આગળ વધવા લાગ્યો. પરમાત્માની સહાયથી નદી પાર ઉતરી લીરબાઈ માતાજીના પગમાં પડ્યો. લીરબાઈ માતા પ્રસન્ન થયાં અને બોલ્યાં કે, નથુ ભગત, હવે તારે ફેરો ખવો નહિ. તું જ્યાં ધારીશ ત્યાં હું તને મળીશ. નથુ ભગતે માતાજીની આશિષ લીધી. નથુ ભગત ગરીબ સ્થિતિમાંથી સુખી જીવન ગાળવા લાગ્યા. ત્રણ મંડપ તો પોતાને ખરચે કર્યા. (મંડપ એટલે ઇષ્ટદેવની આરાધના કરી મંડપ ઉભો કરવા સ્થંભ ઉભો કરે છે. અને મંડપ ઉભો થયા બાદ ધાર્મિક વિધી થાય છે. બાદ આવેલાં માણસોને ભોજન આપે છે. આવા મંડપોમાં કોઈ કોઈ વાર પંદર વીસ હજાર માણસોની મેદની ભરાય છે.

નથુ ભગતે ખીજે ને ખીજે માતાજીને પગલે ચાલી સાધુ સંતને જમાડવાનો નિયમ રાખ્યો હતો. વરસમાં બે ખીજ મોટી ધામધુમથી ઉજવાય છે અને પાંચ સાત હજાર સેવકો ભક્તિભાવે આવે છે અને લીરબાઈ માતાની જ્યં બોલાવી ચાલ્યા જાય છે. લીરબાઈ માતાના શિષ્યો ગળામાં ધોળાં મોતીની માળાઓ નાખે છે. આજે એ માતાજી લીરબાઈ નથી, તેમ એમના શિષ્ય નથુ ભગત નથી; પણ એ કોઠડી ગામે હજી પણ તેમના અનેક શિષ્યો ઉત્સવ પ્રસંગે આવે છે અને માતાજીના નામનું સ્મરણ ખાન કરી ઉત્સવ ઉજવી રહે પડે છે.

લીરબાઈ માતાજીનું બનાવેલું ભજન.

પધારો ગરજ સતની વેલડીએ રે હોજી.
એવાં રૂડાં પુન્યનાં ફળ લાગ્યાં રે...હાં હાં...પધારો...

ભડવીર નાથા મોઢવાડીયો.

સાંજ પડવાનો વખત છે. ગાયોનું ધણુ સીમમાંથી ઉતાવળે પગે ચાલી સીસલી ગામ તરફ વળ્યું છે. આ વખતે એક બેડા બાંધાનો, કાયા જેની ઘાટીલી છે, એવો એક મહેર જુવાન સીસલી જવા માટે ઉતાવળે પગલે ચાલવા મંડ્યો છે. ખંભા ઉપર કચ્છી કારનો કાર બંધાવેલ ધામરો પડ્યો છે. હાથમાં કળીયાળી ડાંગ છે. માથે કારાપાણુનું ફારીયું બાંધેલ છે. જુવાનીનું જોર છે. પાણુકારાની પહેરેલી આંગડીની બે બાંહીઓની કડચલીઓ બંને હાથની સુંદરતામાં વધારો કરે છે. જુવાનની મુખાકૃતિ, ચાલવાની જોશભરી છટા, તેજસ્વી આંખોની ચપળતા, કાળા ઝેમ જેવા દાઢીના કાતરા, મરોડદાર મુઠો, એ બધું જોતાં જોનારને રહેજે એમ લાગે કે કોઈ શુરવીર પુરુષ છે.

આ જુવાનની ચાલમાં ઉતાવળ છે. સાંજ પડી છે. કુદને ઘેરે જલ્દી પહોંચવું છે. એવું બધું કુદને શું જરૂરનું કામ હશે? એવા વિચાર કરતો કરતો પંથ કાપતો જાય છે. દીવા ટાણું થયું ત્યાં સીસલી ગામને પાદર પહોંચ્યો અને કુદને ઘેરે ગયો.

આ જુવાન મોઢવાડાનો રહેવાશી છે અને નાથા ભગતના ન.મથી ઓળખાય છે. નાથા મોઢાની કુદની ભેસી જમનાં માણુમો જળરજ્જીથી હાંકી ગયેલ, તેથી નાથા ભગતને ખગર આપ્યા તેથી નાથા ભગતને આવવું પડ્યું. નાથા ભગતનું મોસાળ કડચ ગામે છે.

“નાથા લગત, આજે અપશુકન થાય છે: તો તમારી
બહેનને ત્યાં જવાનું માંડી વાળો.”

સાલ્સવોર્થ પ્રેસ

નાથા ભગનની કુઈ પુત્રીઆઈ કડઢથી ભેસો લઈને સીસલી ગામમાં
ફક્ત એક વરસ માટે ભેસોનું ચરીયાણુ સારું હોવાથી આવ્યાં હતાં
અને દીવાળી બાદ પાછાં કડઢ જતાં રહેવાનાં હતાં. નાથા ભગતનો
દીકરો માલદેવ અને તેની કુઈ પુત્રીઆઈનો સાથી ભેસો ચારવા ગયા
હતા. તે બેઉનું ધ્યાન નહિ અને ભેસો દૂર ચાલી ગઈ અને જામનાં
માણસો ક્યામાં પુરવા લઈ ગયા.

નાથા ભગત ઘેરે આવ્યો કે તુરત બોલ્યો : “કુઈ, ઇવું
કાંઈ કામ પડ્યું? મારે ઘઉંમાં પાણી કાઢવું”, તી કાશ છોડે ને
આવવું પડ્યું.”

નાથાની કુઈ : “દીકરા, તારે તાં ઘઉંની વ્યાધી છે; પણ
આ મારાં છોકરાં દુધ વનાનાં વ્યાર કરે છે. આપણી સારામાં સારી
ભેસુ જામનાં માણસુ હાંકે ગીયા.”

નાથા ભગત : “કાંથી?”

નાથાની કુઈ : “સીમમાં ચરતીતી તાંથી.”

નાથા ભગત : “કુણ હાંકે ગીયા?”

નાથાની કુઈ : “જામના માણસુ-ધતુરીયાના કાટેલ અ
એમ કહી રોવા લાગી.

નાથા : “તી ઇમાં કાંઈ મો વારે નો ભેસો છે. ઇ વ્યાધી
દે. તારી ભેસુ હલધીએ લેવે દા.”

નાથા : “નાથા, દીકરા, અટાણુ અસુરું જવાય નહિ.
દરમા ઉગે તો જાજે. હાલ્ય, વ્યાર કરે લે.”

નાથો ભગત : “ના પુછ, વ્યાર તાં હેવ ઇ ભેંસુ લેવે દાં તાર કરીશ.” એમ કહી નાથો હાથમાં પરાણો લઈ જવાને તૈયાર થયો. ત્યાં તેની પુછએ આવીને હાથ ઝાલ્યો : “દીકરા, વ્યાર કર્યા વના તાં જવા ની દાં. જ તો તને સમ છે.”

“પુછ, કાલી માથાકુટ કરેમાં. તારી સો વાત ને મારી એક વાત ભેંસુ આવ્યા વના હું વ્યાર કરવાનો નેથ.” એમ કહી હાથ મુકાવી નાથો ચાલતો થયો અને બોલ્યો : “પુછ, મારી વ્યાધી કરજેમાં. આ પગલે ભેંસુ લે આવાં.” નાથો ગયો. તેની પુછની આંખમાં આંસુની ધારા ચાલી અને મનમાં બોલી કે : “મારો દીકરો નાથીયો મગજનો કાટેલ છે. ઇનું કાંઈ થશે? હે આમુંડ આઈ! તું લાજ રાખજે.” રોતાં રોતાં પોતાનાં ઓઢણાંથી આંસુ લુછી ઘરમાં ગઈ.

જમનગરના રાવલ ગામને પાદર નાથો આવ્યો. પોલીસ થાણે જઈને ભેંસોની તપાસ કરી. પોલીસોએ ઉડાઉ જવાબ આપ્યો. એકને ઉડાઉ બીજાને પુછ્યું, બધાએ ઉડાઉ જવાબ આપી મશ્કરીમાં કહે છે કે “ત્યાંથી મામલતદાર પાસે જાય છે અને સલામ લરી ત્યાં તો મામલતદાર બોલ્યો : “તું કોણ છે? લુતના લાઇ જેવો પુછ્યા ગામલતદાર બોલ્યો : “તું કોણ છે? લુતના લાઇ જેવો લેખી ગયો વિના અંદર ચાલ્યો આવે છે, તે આ કંઈ ચોરો ત્યાં કે શું?”

નાથો જાણ્યા : “ના, મારી પુછનાં છોકરાં વ્યાર વગર બેઠાં છે.”

મામલતદાર : “અરે કમબખ્ત! તું અહિંથી ચાલ્યો સીપાઈ, આને ધક્કો મારી બહાર કાઢ. ગધેડા જેવાને નાન નથી.”

નાથો જગત : “મારા મેર્યાન, કાંઈ કરવા તું વગર મફતની માર દે છે. હું તારી પાત્રે અરજ કરવા આવ્યો છું ને તું ઉલટો કાંઈ પાધવા મંડ્ય?” પોતાને તુંકારે બોલાવતો જોઈ, મામલતદારનો મીઠાઈ ગયો અને ઉભો થઈને નાથાને મામલતદારે લાત મારી, તો પણ નાથો તેના પગમાં પડ્યો અને બોલ્યો : “સા’બ, અમારી વગર કંસુરે મેંસુ હાંકે ગીયા છે. વરી અમારી સીમમાંથી હાંકે ગીયા છે. તારી સીમમાં તારા અમારી મેંસુ આવીયું પણ નોંતી ને આવો જીવન કાવા સારું કર છે?”

મામલતદાર બોલ્યો : “મારે તારી વાત સાંભળવી નથી. રૂપીયા પચીશ દંડના રોકડા મેલી દે, તો હું બહોળસ્ત કરું.”

નાથો બોલ્યો : “પણ સા’બ, પચીશ રૂપીયા કીવાના? વગર વાંકે દંડનો છે?” “સાલા નાલાયક! સામું બોલે છે? હવે પચાશ રૂપીયા દંડના લેવા છે.” મામલતદાર તાકુટી ઉઠ્યો.

નાથો બોલ્યો : “સા’બ, લે તો તું ધણી છે; પણ આ અણહકના લે છે. કંઈક ભગવાન ભગો ખી ને વાત કર. અમલદારી તારી જીવત જગત રેવાની નેવ.”

મામલતદાર બોલ્યો : “હવે પોણાસો રૂપીયા દંડના લેવા છે.”

નાથો મોઢો : “આવા ઉપાડા રા’વા દે. આ જીવન હું તારા સાંખીશ; પણ મારો હજાર હાથ વારો નીં સાંખે.”

મામલતદારની સાથે તુંકારે વાતચીત કરતાં, તેના કોધનો પાર રહ્યો નહિ અને ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં ઉભો થઈ નાથાને જોરથી ધક્કો માર્યો. નાથાનું પ્યાન ન હોવાથી ઓટલાથી નીચે જઈ પડ્યો. નાથો ધુળ ખાંખેરી ઉભો થયો અને અમલદારના નોકરો નાથાની હાલત જોઈ દસવા મંડ્યા.

નાથો બોલ્યો : ઠીક સા'બ, આ તારો વખત છે; પણ આ અમલદારી ચાર દી'ની ચાંદરડા જેવી છે, ઇ ભૂલે જાજેમાં " એમ કહી નાથો હાલી નીકળ્યો.

નાથાને ગામમાંથી વાવડ મલ્યા કે દશ બેંસો હાંકી આપરો રાણપરડે લઇ ગયા નાથો સીધે સીધો રાણપરડે ગયો. ત્યાં પણ અમલદારોએ નાથાનાં ફવાડાં બળી જાય એવો જવાબ આપ્યો. તો પણ નાથો ફરીવાર બોલ્યો : સા'બ, તાર મારી પુછની બેંસુ તાં નીં જડે નાં."

અમલદાર બોલ્યો : "તારી પુછની બેંસો ? એ તારી પુછની બેંસોનાં તો હમણાં જામસાહેબે રાણપરડાનો નવો ગઢ બંધાવ્યો ને એમાં એનાં શીંગડાં ચણાઈ ગયાં. તારી બેંસો સારું થઇ ચણેલ ગઢ કંઈ પાડી નંખાશે ?

નાથો બોલ્યો : "ના સા'બ જામસા'બનો ગઢ કાં પાડે નખાય ? એવડો ચણુજો. હેવ હું મારી પુછની બેંસુનો જવાબ જામસા'બ પાસેથી લઇશ."

અમલદાર બોલ્યો : "અરે મારો બેટો ! તું શું બહારવટું કરીશ ?" અમલદારની પાસે બેઠેલ એક આપર બોલ્યો : "સાહેબ, એનો ડાડો કાંધો મહેર બહારવટે નીકળ્યો હતો અને એનો બાપ વાસ્યાંગ પણ જામસાહેબ સામે બહારવટું ખેડતો હતો. આશીઆવદરથી એનો બાપ ખડનો ભર ભરીને આવતો હતો ત્યારે ઇજારદારોએ પડાવી લીધો હતો."

નાથો બોલ્યો : "મારા બાપે તો પડતર જમીનમાંથી ખડ વાલ્યું તું. ભોળાઓ નાથો આજ પચાસ વર્ષે એના બાપનો

વ્યાજ્ઞી રીતે ખચાવ કરતો હતો. અમલદારે તથા તેના ખુશા-
મતીઆઓ નાથાને મસ્કરીમાં જવાગ આપતા હતાં.

અમલદાર બોલ્યો : “ત્યારે તો આ ત્રીજી પેઢીનો પાકેલ
શુરવીર, નગરના રાજ્યને રખે હિંદુ યીતું કરી મેત્રે! જુઓને, એના
દીદાર પણ એવાજ છે. આવાં માર્મિક વચનો સાંભળી નાથાને પગથી
માથા સુધી ઝાળ થઈ. અટાણે સમો નથી, એમ જાણી નાથો મોઢો
મુંગે મોઢે ચાલતો થયો. નથો ભાણુવડ ગયો, ત્યાં પણ કોઈએ
જવાબ આપ્યો નહિ. ત્યાંથી જામનગર ગયો. જામનગરની દોમ દોમ
સાહેબી, ત્યાં પોરખંદર તાગાના એક નાનકડા મોઢવાડા ગામના
મરીય નાથો મોઢો જોરા ખેડુતને જવાબ કાણ આપે? રંગમતીને
કાંઠે ભૂખ્યો દુઃખ્યો પડ્યો રહ્યો. જામનગરમાં કે.મ.એ નાથાની ફરીઆદ
સાંભળી નહિ. કે.મ.એ નાથો પાછો રાણપરડાની સીમમાં
આવ્યો. ખપોરનું ટાણું થયું છે. ખેડુતો સાંતી છોડી ખપોરા કરી
આરામ લે છે. બે ગોવાળીઆ ગામનું ખાકુ ચારે છે. એક સો જેટલી
હાથણી સમાન ભગરી, કુંઢી, નવચંદરી ભેંસો ચરે છે, ત્યાં નાથો
આવ્યો. ગોવાળીઆ વાતોના તડાકા મારતા મારતા ધવરી પીતા હતા.
નાથાને જોઈને હલા થયા.

નાથાએ પડકારો કર્યો : “ઓલા આયર, આ ક્યાનો માસ?”

આયર બોલ્યા : “રાણપરડાનો.”

“પણ મારી કુઈનાં છોકરાં વ્યાર વનાનાં સુતાં છ, ઇ ખખર
છે નાં?” : નાથો બોલ્યો.

આયર બોલ્યા : “તી એમાં અમારે શું છે?”

નાથો બોલ્યો : “અને મારે પણ ત્રણ દી’ થીયા વ્યાર
કરવું હરામ છે.”

આયર બોલ્યા : “તી એમાં અમને શું કે’વા બેઠો છ?”

નાથો બોલ્યો : “આ બેંસુને દુધે આજ સીસલી જઈને વાઈ કરવાં છ.”

આયરો : “આ બેંસુનાં દુધે? અને આ બેંસુ સીસલી લઈ જઈને? બેંસુના મુતરે વાળુ કર મુતરે. બે ગંગો, જામસા’બની બેંસુ લેવા આવ્યો છ!”

નાથો : “માલને જાનામના આગળ કરો છ કે હું હાંકે જા?”

આયરો : “હવે હાલતો થા હાલતો. માજો, આ ગામડીયો છ કે કાણ?”

નાથો : “કાંઈ વાતે નેથ સમજવું ને? દીકરાઉ માની જાઓ તો ઠીક છે. પછે વસમું લાગશે.”

આયરો : “લે હવે જા, હવે જા, લૂંટો લાગ છ. આ કડીઆરી ડાંગ તારી મા નહિ થાય. એક ડાંગ લેગી તારી ખોપરી ઉડાડી દઇશ.”

નાથો : “ઠીક, તાર દીકરાઓ, થાઓ તૈયાર. તમારી કડીઆરી ડાંગ સરસ કે આ મારો પરાણો સરસ?” એમ કહી નાથો પરાણા વડે આયરોને દેવા મંડ્યો. હાથમાં લાગવાથી આયરોનાં કાંડાં ખડી ગયાં. પહાડ જેવા બે પડછંદ કાયાવાળા ગોવાળીઆને ઘડીકમાં નાથો મોઢાએ ધરતીપર ઢાળી દીધા અને આખું બેંસુનું ખાંડુ વાળીને સીસલીને રસ્તે ચાલતો થયો. સીસલીના આંખમાં ખેંડો. સીસલીના માણસો બેસેને જોઈ રહ્યા. નાથાએ કુઈની કેત્રીએ જઈ સાદ કર્યો. કુઈ ખહાર આવી, નાથાનાં દુખણાં લીધાં; ને કહ્યું : “દીકરા, તને

ધન છે. વાશીઆંગનો દીકરો તાં ધવોજ હોય ને! ભાઈ, તેં તાં મારી લાજ રાખી. પણ તું જી આ ભેંસુ લે આવ્યો, ધ ભેંસુ મારી નેથ. ”

નાથો બોલ્યો : “કુઈ, તારી ભેંસુ તાં મને ન જડી; પણ ધુનમાં ધુન આ હું સો ભેંસુ લે આવ્યો જ. ત.ઈ. મન માને ધ દોવે લે.”

નાથાની કુઈ : “દીકરા નાથા, આ તાં તેં દીક ન કયું. સરપ બાંડો કર્યો. જમની હારે વેર બાંધ્યું.”

નાથો : “કુઈ, તું તારે મઝા કરને. જમને તાં મારે જવાળ દેવો જ નાં! હું જીવતો બેઠો જ ને તું કાંઈ કરવા બાધી કર જ? તું મણે વ્યાડ દે. હું તણુ દીનો ભૂખ્યો છે. આમાંથી ઝટ એક દુણું ભરેને લે આવ્ય ને ઝટ રોટલા ધડે નાખ્ખ. તું આવી હારણ જીવી કાંઈ વાતુ કર જ! હું વ્યાડ કર્યા વગર તાં જવાનો નેથ. ધ જમની ફોજ આવવી હોય તો ભલે આવે. એને જવાળ દેવા હું તીયાર છે.” નાથો જમવા બેઠો અને નિરાંતે વાળુ કરીને ઉઠ્યો. ધતુરી ભરી, બે ચાર કુંક મારીને કહ્યું : “લે કુઈ, હેવ હું જા’સ. જમનાં માણસુ આવે તો ધણે સંભરાવે દીજે કે, ભેંસુને કાંઈ હાથ ન અડાડે; નકર ધણાં એકેએકનાં માથાં વાઢે લેછથ.” નાથો બહાર નીકળ્યો. સીસલી ગામના પ્રાદરમાં એક માણસ ઉભો હતો, તેણે કહ્યું : “ભાભા, તારો હિસાબ લેવા જમની વાર વહી આવે જ.”

નાથો : “ધતાં જ થાવું હશે ધ હમણું થે રીસે. ધ તારી તરવાર ઓરી કરજે. કાલ પાછી તુંણે આપે દેખશ. ધને જવાળ દેવા સાડ એક તરવાર લગ છે.” તલ્વાર લઈ નાથો જમસાહેબના સ્વારોની વાટ જોઈ ઉભો. ત્યાં તો સ્વારો ભાલે આભ ઉપાડતા

ઝપાટાગંધ આવી પહોંચ્યા. છેટેથી નાથાએ પડકારો કર્યો : “ઉતામરા થાવમાં, ઉતામરા થાવમાં. ઘોડાઉને પેટમાં પીડ ઉપડશે. હું તો લાગે જાં છું નેથ. તમારી વાટ જોવેને ઉભો છું. મારે લાગવું હોય તો તમે આંખોય કીવાના?” નાથે મ્યાનમાંથી તલ્વાર બહાર ખેંચીને પડકારો કર્યો : “દીકરાવ, જામના હરામના રોટલા ખાઈ, ઘણાય દી” લેઈ કીધી. આજ આવો મેદાનમાં.” સ્વારો નાથા ઉપર તૂટી પડ્યા. સાત સ્વારોને તો નાથાએ જોતજોતામાં પાડી લીધા. બાકીના જીવ લઈ લાગ્યા. લાગતાં લાગતાં વાતો કરવા લાગ્યા કે, માંડે સાંડે આમાં કંઈક કોતક લાગે છે. નાથીયાના શરીર ઉપર તલ્વાર અને લાલાના ધા ઘણાય પડ્યા; પાણુજરાય કૂટ ન થઈ, એનું કારણ શું? બીજો સ્વાર ખોલ્યો : “લાઈ, તને ખબર છે? એને તો આલપરાવારા છુઠા જોગંદરનું વરદાન છે. નાથાએ તેની ભારે ચાકરી કરી તેથી બાવાજી પ્રસન્ન થયા અને એ વાનાં તેને આપ્યાં. એક શીયાળશીંગી અને બીજી મોણવેલ. છ એયને નાથાએ પોતાની સાથળ ચીરાને એમાં નાખીને પાછા ટાંકા લઈ સાથળ સીવી લીધી છે. ત્યારથી તેને તલ્વાર કે બંદુકની જોખી વાગતી જ નથી. આ નાથીયાને તું જોવો તેવો સમજશમાં. તું જોલે તો ખરો, છ આખા મત્રકમાં રાડ ખોલાવશે. કાંતો બહારવટે નીકળશે ને કંઈકના ભૂકા કરશે.”

x . . . x . . . x . . . x

નાથો મોઢવાડીઓ મોઢવાડે આવે છે. તેના દીકરા માલદેવને કહે છે : “દીકરા, હેવ તું જાણુ અને તારું ધર જાણુ. તારી માની સંભાર રાખજે અને ધરની લાજ આંખર રાખજે. હેવ મારી વાટ જોજેમાં. હું હેવ તમારો નેથ. મારામાંથી મમતા કાઢે નાખજો. નાથા મોઢવાડીઆનો દીકરો કીવી રીતે જીવી જાણુ અને કીવી રીતે મરી જાણુ છું શીખવવાનું ન હોય. મોઢવાડા ગામના લાયુને મારે કેવાનું કે, આપણા ખરગના લાયુને મારો સદેશો પુગાડજો અને

કુળે કે મેતની આપર ન જાય. પોલે પાણે રોજના રોજ રોટલા પુગે
ધવી સગવટ કરે. મારી ભેગા બસે મકરાણી છે. ધનો પગાર તાં
હું ભરીશ, પણ ધની ખોરાકી સૌ મેર માયુ પુરી પાડે, ધવી મારી
આશા છે. હ્યો, હેવ રામ રામ.” એમ કહી નાથો ચાલતો થયો.
જરડા ડુંગર ઉપર ચડી ગયો અને પોલે પાણે ટચલી આંગળીના
લોહીથી ત્રિશુળ કરી વાસતું કર્યું. પોલો પાણો ભગવાને જાણે નાથા
મોઢા સાઈ જ અનાવ્યો કેમ ન હોય!

આ પોલો પાણો બત્રીશ પુટ લાંબો અને સોળ પુટ પહોળો
એટલો વિશાળ છે. તેમાં નાથા મોઢાનું નિવાસ સ્થાન છે. પાણાની
ઉપર સાડાત્રણ પુટ ઉંચે જગજગત શીલા છે. આ શીલાને નાથા
મોઢાના ઘોડીને ઉભી રાખવા માટે કોતરી કાઢી છે. એ શીલાના
ઉપરના ભાગમાં એથ લખને માણસ બેસી શકે એવી બેઠકો છે. ત્યાં
વારાહરતી ચાડીકાના ચોકી પ્હેરા બદલાય છે. શીલાની પડખે ઘોડાને
પાણી પીવા માટે તલાવળી છે. તે હજુ પણ નાથા મોઢાની તલાવળી
નામે ઓળખાય છે. પોલા પાણની જરાક છેટે એક ચોક છે. તે
માણેકચોકના નામથી ઓળખાય છે. ત્યાં બહારવટીયાઓ તથા તેનાં
માણસો દાંડીયારાસ લઈ ડુંગરની મોજમજ ઉડાવતા હતા. આ
પોલે પાણે નાથો મોઢવાડીયો આજે પોતાના શુરા સોળતીઓને લખને
બેઠો છે. એમની ટોળીમાં ભળે એવા કેટલાક શુરવીર ભાઈઓ
બહારગામથી નાથા મોઢાને મળવા આવ્યા છે. બારોટ, ચારણ તથા
માગણને જમાડવા માટે ચોખાની દેગ રોજ ચડેલી રહે છે. આજે
આ ગામ ભાંગવું છે, કાલે બીજું ગામ લુંટવું છે, ગામ લુંટવામાં
કમ જાતની તૈયારીઓ કરવાની છે, એ બાબતની નાથો મોઢો તેના
શુરા સોળતીઓ સાથે વાતચીત કરે છે. હોકાની પુકા લેતો જાય છે.
બારોટ અને ચારણ આવી તેનાં શુણગાન કરે છે; તેને તથા ગરીબ
શુરબા જે આવે તેને છુટે હાથે દાન કરે છે. આવી રીતે ડુંગરની

સાહેબી નાથો ભોગવી રહ્યો છે. નાથાએ ખારાડી પરગણાનાં. ધણું
ગામ લુટયાં. આશીઆવદર અને ગુંદુ ગામ લુટયાં અને એમાંથી આવેલી
ખમશાહી ફેરીના ખડખડાટથી પોસો પાણી ગાજી ઉઠ્યો. ગુંદા માનના
આયર પટેલની રોઝી ઘોડી ધણીજ સરસ હતી. તે ઘોડી તેની
પાસેથી લઇ લીધી અને પોતાના ખારોટ રાખને આપી દીધી. આ
ઘોડી આપી તેનું એક નીચે મુજબ કવિત રાખ ખારોટ બનાવ્યું છે.

છપાખારું કવિત.

દાણા દહંતા અથાઉ ખાહુ મકડાંકી હાર દેખાં,
હીકયા લુપતી ધન મહેરાં કા હાથ કોંટાળા શાખાસ ઉને;
વસુ દીને ન્યાલ કીધા નશાખંધી ભેરે તારે ખરડાકો નાથ.
પોતરા દેવરા તારા નવે ખંડ નામ પ્રાજ ફેરીયાં ચોકડે ફેરે,
થાળીઆં કે ફેર ખાંતશું રમાડે તારા હમચી મૃગ જેમ;
ખુદે તાણીયા ઉતરે, ગજ ખાર કહીં તેર.
કાઠારા રાજવી થોકરા વખાણુ કરે,
પેખાં જેસા રોજગરાં ત્રેગાં કા પાટ કાંધકા મરોહ;
જેસે વવારુ ધુમટો કાઢે તેવી નેક રૂપ કાનસોરી.
મોકલી અઘાટ તાંસળી સારીખી ડાખ ઉરકી માંડણી,
તેવી લટીઆળી કેશવારી સાજમેં લપેટ;
વાશીયાંગ તણા રીઝયો સમાપે કવાંને વાણ.
ભાવાણાકો ધણી રાખે ચડવાને ભેટ,
કોરડા મુલરી પટી ચોપડે અમર કીધી;
દેશરા ધણીથી ન કેદી એ દેવાય.
ક્યારી જુનાકી એમ મોરખીનો ધણી કહે,
નાથીયારા જેમ આજ હાકેમ ન થાય;
પોર'રા ધણીરો પાટ ઉજળો કર્યો તેં મોઢા.

લાખા ગાવા-લગી વધી રાવડી લાજ,
દસ વીસ વાળાં ઘોડાં એ તો મલક સાખદો દીએ;
રોઝડી કે તોલે ના આવે માંડવીકા રાજ.

— અર્થ —

કોટાળા-વીરતાથી ભરેલો	કવાંને વાજી-કવીને આપી
દ્યુ દીને-ચારેબાજુ	કોરડા મુવરી-કરોડોની કિમતની
પોતરા દેવરા-દેવાનો પૌત્ર નાથો	ચોપડે અમર કાધી-બારોડને ચોપડે
	લખાણી
કાકારા-કાઠીયાવાડના	દેશરા ધણીથી-મોટા ગામધણીઓથી
ચોકરા-ધણા	પોરના ધણી-પોરનાં દરનો રાજ
વાશીયાંગ તણો-વાશીયાંગનો પુત્ર	પાટ હિજો-માન વધાયું
સમાપે-વખતસર	વાજી-આપી
લાખા ગાવા-લખો ગાઉ	હીકયા-બોલ્યા

નાથ મોઢાના આ ખજાદુરી ભરેલા કામથી, દેશોદેશમાં તેની નામના તથા કીર્તિ વધવા લાગી. સોરઠમાં અમરેલી સુધી નાથા મોઢાનું નામ ગાજતું થયું. નાથા મોઢાનું ખજારવડીયા તરીકેનું જીવન હતું, પણ 'ભગત'ના નામની તેની છાપ ભુસાણી ન હતી; કારણ કે તેની ગહેણી કરણીમાં ડગલે ડગલે નીતિ હતી.

x x x x

એક દિવસ નાથો ભગત દાયરો કરીને બેઠો છે; ત્યાં આડીકાની નજર ચુકાવીને પાછળની કેડીમાંથી એક ઘોડેસ્વાર ચડી આવ્યો અને પોલે પાણે આવી પહોંચ્યો. ઘોડેસ્વારની રાંગમાં રમઝુમતી ઘોડી છે. હાથમાં ભાલું, કેડે તલ્વાર અને ખભે ઢાલ છે. મોઢે દાઢી મુછનો ભરાવ અને કરડી આંખો છે. સ્વારે ઘોડી ઉપર બેઠાં બેઠાં કહ્યું : "આ, રામરામ." દાયરાના સો જણાયે સામું કહ્યું : "રામ"

ઘોડેસ્વાર : “આમાં નાથો ભગત કાણુ?” એક જણાએ જવાબ દીધો : “ન ઝોળખ્યો બાપા? તેં રામરામ કર્યાં ને?” “ઈ તો અમણમાં સૌની હારે રામરામ કર્યાં.” : સાવઝ જેવું ગળું ગાજી ઉઠ્યું. નાથો ઉભો થઈ બોલ્યો : “હું પોતે નાથો. લે ભાઈ, હેન ફરીદાણુ કરીએ રામ રામી. ઘોડેથો હેઠો ઉતર.”

ઘોડેસ્વાર બોલ્યો : “ના, હવે તો વચન દે ઈ પછેજ હેઠો ઉતર.”

નાથો : “અરે ભલા માણસ, કંઈ ચડ્યે ઘોડે વચન લેવાતાં હશે? કંઈ વાત, કંઈ વગત, કંઈ ઓરખાણુ, કંઈ પારખાણુ?”

ઘોડેસ્વાર : “ઈ વાત અને વગત પછે. ઈ ઝોળખાણુ પણ પછે. કાં નાથો ભગત વચન આપે અને કાં રજા આપે.”

નાથો : “રજા તાં ભાઈ આંધ શત્રુને પણ જડતી નેથ; તો હેતુને રજા કીમ જડે? ઈમ પોલે પાણે જ આવે, ઈ હાથે હાથે જતો નેથ. લે, જા, મારું વચન છે.” એમ કહી સ્વારને તાળી દીધી. પોલા પાણાએ પણ એ તાળી ઝીલીને સાક્ષી પુરાવી. નાથો ભગતે સ્વારને હેઠો ઉતાર્યો અને અને જણુ પ્રેમથી ભેટયા. પછી ભગતે પૂછ્યું : “તું કુણુ સે?”

ઘોડેસ્વાર : “હું ચાંપરાજવાળો, ચરખા ગામનો.”

નાથો : “અરે, તું પોતેજ ચાંપરાજવાળો? ગાયકવાડનો મદી? આવ ભાઈ આવ. આજ તારા જેવા શુરવીરના પગલેથી, પોલો પાણે એક તમ્બુ પુલશે. ભાઈ ચાંપરાજ, બોલ, મારા જીવું કાંઈ કામ પડ્યું? અટક દે. ઠેક આં સુધી કીં આંટો આવો પડ્યો?”

ચાંપરાજવાળો : “નાથા ભગત, મારા અમરેલી ભાંગવાના કોડ અધુરા રહ્યા છે અને તેમાં તારા જેવા મદદ યચ્ચાની જરૂર છે. તારા વિના મારા એ કોડ અધુરા રહેશે. એ કોડ તું પુરા કરીશ, એમ મને ખાત્રી હોવાથી તને હું તેડવા આવ્યો છું.”

નાથો : “ચાંપરાજભાઈ, હાલને હમણાંજ હાલી નીકળીએ ! ધમાં કાંઉં ! ગામ લુટવાં ઇ તો આપણું કામ છે નાં ! વરે ભાથુ ભાથુનાં કામ તાં એક બીજા કરતા આવે છ ચાંપરાજભાઈ, આ કુંગરની આદશાહી બે દી'તાં માણે લે. બરડા કુંગરમાં મેર દાયરાનો દાઠ પાછો કેદુ જેવા આવીશ ?” નાથા મોઢાએ ચાંપરાજવાળાને થોડાક દિવસ રોક્યો. હીસોળા કરાવ્યા અને પછી બેચ જણા અમરેલી ઉપર ચડ્યા અને અમરેલી ગામ ભાંગ્યું. ચાંપરાજની સાથે થોડાં દિવસ ફરી, સોરઠી ગીરની સાહેબીનો અનુભવ લીધો અને પાછો પોસે પાણે આવ્યો.

એક દિવસ જવાંમદનો દાયરો પોસે પાણે જામ્યો છે. તેમાં એક બુદ્ધો મકરાણી વલીમામદ જોલ્યો : “નાથા ભગત, માધવપુર ઉપર હાથ મારવા જેવું છે. આવું તરતું ગામ બીજું નહિ મળે.”

નાથો ભગત : “પણ ઇ ગામ તાં પોર'નું છે. પોર'નો રાણો તાં આપણા માથાનો મુગટ કેવાય. ઇનું ગામ ભાંગવું, ઇ તાં બેઠાની ડાળ ભાંગવા જીવું છે.”

નાથો ભગત સોરઠના મ્હેરીઆ ગામમાં ફરવા નીકળ્યા છે. માધવપુરની સીમમાં ઉંટ ઢંકાઇ જાય એવી જીવારો ઉભી છે. નાથો ભગત પોતાનાં માણસોની સાથે ઘોડી હાંક્યે જાય છે. ત્યાં છેટેથી મોટે અવાજે કોઇ બોલતું હોય એવું સંભળાય છે. નાથાએ લગામ ખેંચી ઘોડી ઉભી રાખી અને એક ખેડુતને પૂછ્યું : “ઓલ્યા, ઇ કાટતે મોઢે કુણુ જોલે છ ?”

ખેડુત : “ભાઈ, ઇ તાં અમારા ઉપર જીલ્લમનો વરસાદ વરસાવવાવારો કીરપારામ મે'તો.”

નાથો ભગત : “ઇને ઇવાં અવરાં વેણ કીવા સાઈં બોલવાં પડે છ ?”

ખેડુત : “ભાઈ, હજી તાં આ જવાર ઉભી છે, તાંજ અમારી પાસેથી વસુલાત લેવી છે. હેવ અમારે વેપારીયુને પાણીને મોઢે મોલ માંડે દેવા પડશે. અમલદારો તાં અમારાં લોચ પી ગયા, તોય સખે રે'વા દેતા નેય. રાણાના રાજમાં તો હેવ ગરે ફાંસો ખાવાનો વખત આવ્યો છે.”

નાથો ભગત : “પણ, આપણો રાણો તાં કરજીગનો રામ કે'વાય છે અને ઇના રામરાજમાં અમલદારના આવા જીલ્લમ? અમલદાર મોત ભગા પણ ખીતા નેય. ઇ જાણે કીં અમરપટો લખાવેને આવ્યા હોય !” નાથો મોઢો કૃપારામ મહેતા પાસે ગયો અને સમજાવવા લાગ્યો : “ભક્ષો થઇને ખેડુ ઉપર આવો જીલ્લમ કરવો રા'વા દે. ખેડુને સંતાપવામાં સાર નેય. અમલમાં ને અમલમાં તારી આંખ્યું ઓળ્યું ગીયુ છે; પણ અમલતાં આજ છે ને કાલે નેય. તારા જીલ્લમથી તાં અમારો રાણો, જેનાં દરશનથી પણ પાપ ધોવાય ઇવો ધરમના અવતાર જીવો છે, ઇને પણ કારી ટીલી ચોટે છે. કીયા ભવ સાઈં આવી ભુડાયુ કર છે.” નાથો ભગતની આ વાત સાંભળતો કૃપારામ મહેતા, ઢોલીઓ ઢાળીને બેઠો બેઠો ગરમાગરમ બાજરાનાં પોંકના ફાફડા ભરતો હતો, તે ત્રાકુકી ઉભો થયો અને બે બે કટકા ગાળો કાઢવા લાગ્યો. નાથો ભગતથી આ વેણ ન સંખાણાં. માથા ઉપરવટ થતાં પડકારો કર્યો : “ઓલ્યા પોતડીદાસ, થા હેવ ભાયડો. લે આ તરવાર ને તારામાં કટલુંક પાણી છે, ઇ મણે દેખાડ.”

કૃપારામ : “ઓહ્યા કોણ છે તું?” એમ પુછતાં પેતે દીક્રો પડી ગયો અને હારી ગયો.

નાથો ભગત : “હું નાથો મોઢવાડીયો. ઓહ્યા, તેં ધણાય દી’ ખેડુનાં લોય પીધાં.” એમ કહી ઘોડીએથી ઉતરી કૃપારામને પકડ્યો. કૃપારામ ધ્રુજવા લાગ્યો. હાથ ભેડી કરગરવા લાગ્યો અને કહ્યું : “નાથા ભગત, મેં તમને ઓળખ્યા નહિ. લલા થઈને એક વાર મુકી દીધો.” નાથા ભગતે પોતાના માણસને હુકમ કર્યો : “જવ, ચમારવાડેથું મરેલ દોરતું આઈ ચામડું ઝટ લે આવો.” હુકમ થતાં તુરત આઈ ચામડું આવ્યું. નાથા મોઢાએ કહ્યું : “આ જીલ્મના કરનારાને આ ચામડામાં જીવતો ને જીવતો શીવે દીધો. આવા જીલ્મના કરવાવારા ધરતી ઉપર ઝાઝી વાર રીયે છ પણ સાઈ નહિ.” નાથા ભગતે એમ કહીને એ ચાર બંદુકના કુંદા માર્યા. નાથા ભગત પાસે જે બંદુક હતી, તેનું નામ ગાંડી પાડ્યું હતું. એ બંદુક પાશેરતી ગોળી લેતી હતી. આ બંદુક હજી પણ ઘણું ભાગે રાજકોટ જ્યુબીલી હોલમાં રાખેલ છે.

મે’તો માધુપુર તણો, ગજરે ખાતો ગામ;
કુંદે કીરપારામ, નેતર કીધો નાથીઆ.

આવું મોત સાંભળતાં, મહાલે મહાલના મહેતાઓને શરીરે થરે-રાટી ઉપજી અને ખેડુત પરના જીલ્મ એની મેજે આપોઆપ ઓછા થઈ ગયા. ગામડાના વહીવટદારોના સ્વપ્નામાં પણ નાથો ભગત દેખાવા લાગ્યા.

મોઢવાડા ગામના મહેર મુળુના દીકરા વણુધા પટેલને ત્યાં જેઠવા રાણાની દડ (લોઢાની પગની ખેડીને બદલે લાકડાની બનાવેલી પગમાં નાખવાની દડ) રહેતી હતી. લલલલાના પગ એ વણુધા

પટેલની હડમાં કેદ બનતા. વણધા પટેલનું મહારાણા પાસે સારું માન હતું અને તે સમયે વણધો પટેલ મહારાણાની મુછનો વાળ લેખાતો. એક દિવસ વણધા પટેલને ત્યાં માંગરોળ તાબાના ગામ છત્રાવાનો રહેવાશી રાણો ખુંટી નામનો મ્હેર આશરે સો માણસ લઈને દારકાની યાત્રાએ જતાં જતાં રાત રોકાણો હતો. વાળુ કરીને રાત્રે ચંદ્રમાને અજવાળે મ્હેમાનો ઢોલીઆ ઢાળી બેઠા છે. નાથા ભગતની વાત નીકળી, એમાં રાણો ખુંટી બોલ્યો : “વણધા પટેલ, અમે સાંભળ્યું છે કે, તમારા ગામનો બારોટ નાથા ભગતના દુવા બહુ સારા બોલે છે.”

વણધો પટેલ : “હા, અમારા ગામનો રાજો બારોટ બહુ સારા દુવા બોલે છે.”

રાણો ખુંટી : “તાર તેડાવને ઇ બારોટને સાંભળીએ તો ખરા.”

વણધો પટેલ : “રાણો ખુંટી, ઇ બારોટ જરાક બોલકણો છે. ઇનું દખ તાં નીં લાગેનાં?”

રાણો ખુંટી : “દુવા સાંભરવા ઇમાં દખ કીવાનું? ઇ તાં છવા કામા ઇવા નામા.” રાજો બારોટને બોલાવવામાં આવ્યા. બારોટ આવ્યા અને દાયરાને રામરામ કરીને બેઠા.

રાણો ખુંટી : “રાજો બારોટ, તેં એલી નાથા મેઢાની વીશી (વીશ દુહા) બંનાવી છે, ઇ અમારા દાયરાને તાં સંભરાવ્ય. બે ઘડી મળ્ય થાય.”

બારોટ : “પણુ બાપ! મારા બોલવાંથી કોઈને કંઈ દખ ધોખો થય તો ઇ ઠીક કેવાય નીં. કારણ કે મારે તાં સૌ મેર બાધુ સરખા.”

રાણા ખુદી : “ખારોટ, મુંઝામાં. તું તારે મોકરે મન્યે
લલકાર. ધવાં કોઈ લડવીરનાં વખાણ નીં સાંભરીએ, તારે ખીણું કંઈ
સાંભરશું ? ઈ વખાણ તાં મેરનાં જ છે નાં ? ઈ વરે કાં કોઈ ખીજે છે.”

ખારોટ : “ઠીક, દ્યો તારે.” એમ કહી હોકાં એક બાણું
મેલી નાથા મોઢાના દુહા બોલવા શરૂ કર્યા.

એકે તે ઉથાપીયા દીખા જમ તણા,
સુણીયું સીસોદરા ! નવખંડ વાતુ નાથીયા.

(હે સીસોદીયા વંશમાંથી ઉતરેલા નાથા મહેર ! પ્રથમ તો તે
જમસાહેબનાં કંઈક ગામ ઉજડ કર્યા; તેની કાર્તિની વાતો ચોમેર
પ્રસરી રહી છે.)

ખીજે નાનાં બાળ રોતાં પણ છાનાં રહે,
પંચ મુખ જે પ્રાચાળ નાંખછગડકુ નાથીયા.

તું સાવજ સરખો એવી તો ગર્જના કરે છે કે, રોતાં છોકરાં
પણ ત્રાડ સાંભળી છાનાં રહે છે. એવી તો તારી કાર્તિ દેવાઇ
ગઇ છે.

ત્રીજે જડેજ તણું મોઢા છોડાવ્યું માન,
ખંડ રમીયો ખુમાણ તું નવતેરી નાથીયા.

(તે જડેજ વંશના જમ રાજ્યવું માન મુકાવ્યું છે. ભીમ,
જેમ એક હાથમાં નવ અને ખીજા હાથમાં તેર હાથીથી રમતો હતો,
તેમ તું પણ એક સામટા શત્રુના દળમાં યુદ્ધની રમત ખલાફુરીથી લડ્યો.)

ચારે દાદે ચાવ ખારાડી લીધી ખધી,
હવ્ય લેવા હાલાર નાંખ છ ધાડાં નાથીયા.

(તું જમસાહેબનો ખારાડીનો મુલક દાદમાં લઇ ચાવી ગયો.
હવે તો તું તેના હાલાર દેશની ધરતી હાથ કરવા હલ્લા લઇ જાય છે.)

પાંચે તું પડતાલ કહીયુને કીધા કડે,
મોઢા કુંગર મોવાડ નત ગોકીરાં નાથીયા.

(તેં તો કચ્છ દેશનાં માણસોને પણ સપાટામાં લઈ કળજે
કર્પા. હે! શુરવીર મોઢવાડીયા! કુંગરોની ખીણોમાં તો તારો ભયંકર
અવાજ આવ્યા કરે છે.)

છોકે બીજા ચોટ કોઈ નાથાની ઝાલે નહિ,
કરમી ભેટયો કોટ તરતજ દેવળીયા તણો.

(નાથા મોઢવાડીયાની ચોટ (ઝપાટો) કોઈ ખમી શક્તા નથી.
દેવળીયા ગામનો મજબુત કિલ્લો તો તેં હે ભાગ્યશાળી! ધડીકમાં
તોડી નાખ્યો. તારી મર્દાપ્તની કેટલીક વાતો કરે?)

સાતે તું ડરકણ મુવણ મોઢા કુંગર માંય,
થરથર જાંગુ થાય રજપુતોની રાત દી.

(હે મોઢવાડીયા નાથા! તું સિંહ સરખો. કુંગરમાં ત્રાણું દઈ
રહ્યો છે. તેથી રાત અને દિવસ રજપુતોના પગ તો થરથર કંપ્યા કરે છે.)

આઠે આળુ જે કરે વેડા મૂકે વાણ,
તળ નગરે ગરજણ નાખે મુતર નાથીયા.

નવે સારી તો નહિ હાકમને હંસરાજ,
વશ કીધો તેં વંકડા રંગ મુછે નથરાજ.

(અમરેલીનો મુખો હંસરાજ મોટા મોટા રામજોને પણ
ગાંઠતો નહિ, તેને હે ભડકીર નાથા! તેં તાખે કર્યો. તારી મુછોને પણ
રંગ છે. તને ધન્ય છે.)

દશમેં એક હડીવાણ દારંગો આછાણી દલી,
ખંડ અરડે ખુમાણ નર તું બીજો નાથીયા.

(જેમ દિલ્હી શહેર પર હુમલો કરનાર દોરંગદાસજી રજપુતોમાં શુરવીર પુરુષ પાક્યો હતો, તેના જેવો બીજો શુરવીર પુરુષ બરડામાં તું નીવડ્યો.)

અગીયારે મહેર અભંગ લોકમાં લેખાત,
નાથા જનમ ન થાત વંશમાં વાશીયાંગ રાઉત.

(હે નાથા! તારો જન્મ જો ન થાત, તો સાચે સાચ આખી મહેર જાતિ લોકમાં લેખાત. એટલે મહેર જાતિ, સહુ ખેડુત, વસવાયાં અને લોકના જેવી લેખાત; પણ તેં તો આખી મહેર જાતિનું પાણી રાખ્યું.

બારે બીલેશ્વર તણું ઉપર મોઢા એક,
ત્રેપરજાની ટેક નાથા તે રાખી નધુ.

તેરે તેં તરવાર કછીયુંથી બાંધી કડે,
હવ્ય લેવા હાલાર નાખ છ ઘાડાં નાથીયા.

(અત્યાર સુધીમાં તો તેં આ કચ્છમાંથી ઉતરી આવેલા જામસાહેબની સામે તલવાર બાંધી હતી. હવે તો તું આખો હાલાર કબજે કરવા હલ્લા લઈ જાય છે.)

ચૌદે ઘર લેવા ચડે ખુમારા! ખરસાણુ,
ભારે પડે ભંગાણુ નગર લગણુ નાથીયા.

(તારા દુશ્મનો તને ઢેદ કરવા માટે વખતો વખત તારી ઉપર ચડી આવે છે; પણ તારી હિંમત અને ખઠાદુરી જોઈ પાછું જામનગર સુધી પહોંચવું ભારે પડે છે.)

પંદરે તુને પાળ ભડ મોટા આવી ભરે,
ક્ષત્રિ હવ્ય બાંધાળ ન કરે તારી નાથીયા.

(મોટા મોટા ગામઘણીઓ પોતાના અને પોતાના ગામના રક્ષણ માટે બદલામાં તને પૈસા ભરે છે. હવે તારી છેડ કરવા કોઈ ક્ષત્રિયની હિંમત રહી નથી. મતલબમાં તારી બહાદુરી આગળ સર્વ લાચાર થઈ ગયા છે.)

સોળે નવ સરહુ તણા બળીયા દંડ છ બાન,
કછીયુ તોંથી કાન નારે ઝાલ્યા નાથીયા.

(આખા સોરઠના મોટા મોટા માણસોને કેદ કરી, તેની પાસેથી દંડ વસુલ કરે છે. આ કાંઈ તારી ઓછી હિંમત કહેવાય નહિ.)

સતરે શુરાતન તણા આંટો વળ્યો અછે,
બાબી જડેજ બે તેં નમાવ્યા નાથીયા.

(શુરાતન તો એવું આંટો લઈ ગયું છે કે, તેં તો જુનાગઢના નવાબ બાબીને તથા જામનગરના જડેજ જામસાહેબને બંનેને તોબાહ પોકરાવી છે.)

અઢારે ઇંડર તણા નકળંક ભેરે નાથ,
હાકમ પેટે હાથ તેં નખાવ્યા નાથીયા.

(તારી મદદમાં તો ઇંડરનો અવધુત ઉભો છે; તેથી તેં મોટા મોટા રાજાઓને પણ લાચાર બનાવી દીધા છે. ઇશ્વરની તારા ઉપર અપાર કૃપાને લીધેજ તેં આ કીર્તિની માળા પહેરેલી છે.)

ઓગણીસેં ઓસારીયા જડેજ બાબી જે,
કેશવ ભુપત કે (તુને) નમ્યા પખેણા નાથીયા.

(જામનગરના જડેજ અને જુનાગઢના બાબી જેવાને પણ તેં તારી બહાદુરીથી નમાવ્યા. માત્ર કૃષ્ણ ભગવાન તને નમ્યા વગરનો રહ્યો.)

વીશે તું સમા વડીંગ ધરપત થાકા ક્રોડ,
ચાડ્યું ગઢ ચિત્રોળ નર તેં પાણી નાથીયા.

(તારી સામે તને વશ કરવા ઘોડાઓ દોડાવી દોડાવી રાગ્નઓ
પણ થાક્યા. નાથા ! તેં તો તારા અસલ પૂર્વજ સીસોદીયાના ધામ
ચિતોડનું પાણી વધાર્યું. તને ઘડીયે ઘડીયે કેટલાક ધન્યવાદ આપવા ?)

“હ્યો આપ ! આ નાથા મોઢાની વીશી હું મારી અકલ
પ્રમાણે બોલ્યો.” : એમ કહી હોડો પાછો હાથમાં લીધો. દાયરામાંથી
અરાજ આવ્યો : “વાહ ! રાજ બારોટ વાહ !”

બારોટ : “હું તો આપ ! મારા પાલનહારનાં કાલાંધેલાં
આવડ્યાં તેવાં કાવ્ય કરું છ. હું કંઈ મોટો કવેસર નથી. જ્યારે
દાયરામાંથી બધા વખાણ કરવા લાગ્યા, ત્યારે રાણો ખુંટી મર્મમાં
હસવા લાગ્યો.

બારોટ : “કેમ આપ હસવું આવ્યું ?”

રાણો ખુંટી : “હસવું તાં આવેજ નાં ! બારોટ, અટાણે તાં
તેં નાથા ભગતને મેર નાતનો શિરોમણી બનાવ્યો અને તું ધનો
આશ્રિત છે, એટલે સુને મઢાવ, હીરે મઢાવ, રાજ જીવો કે ભગવાન
જીવો કે તો પણ કેવાય; કારણ, મલકમાંથા મેર બચાય મરે ખુટા.
ઓલ્યા ૧૧ મા દુવામાં વધારે પડતું બોલી જે હદ મેલે દીધી છે,
૪ માં મુકાય ?”

બારોટ : “કાંઈ આપ ?”

રાણો ખુંટી : “બારોટ ! તું બોલ્યો કે, નાથો જલમ્યો
ન હોત તો મેર લોકમાં લેખાત. તી એક નાથોજ શર લોહું બાધે

જાણે છ? ને ખીજ મેરને કાંઈ ફેરી કુંભાર લેખે લીધા?" એ ચાર ખીજ મેર જે રાણા ખુંટી ભેગા આવ્યા હતા તેમણે પણ ટાપસી પુરી : "હા ખારોટ! રાણા ખુંટીની ઇ વાત તાં સસી. જરાક વધારે પડતું તાં કે' નાખ્યું છ."

ખારોટ : "વધારે પડતું છે કે ખરાખર છે, એતી ખરે ખર પડશે." એટલું બોલી ખારોટ ચુપ રહ્યો. ખારોટથી બોલતાં તો બોલાણું, પણ મહેર દાયરાને માહું લાગ્યું એમ જણી બોલાપણુ આવ્યું.

રાણા ખુંટી તો ખીજે જ દિવસે પોતાના સો જણ સાથે દારકાજીને પંથે પડ્યો. દારકાનાથજીનાં દર્શન કર્યાં. અન્નભોજ કરાવ્યો. યથાશક્તિ દાન કરી પાછા મોઢવાડા ગામે વણધા પટેલને ત્યાંજ ઉતર્યા. રાજે ખારોટ શરમને લીધે રાણા ખુંટીને મળવા આવી શક્યો નહિ. વણધા પટેલને ત્યાં મહેર ભાઈઓનો દાયરો જમ્યો છે, ત્યાં રાણા ખુંટી પાસેથી જામનગરના ચીલાવાળાએ દાણ લીધું તે ખાતની ચર્ચા થઈ. જ્યારે દાયરો વીખરાણો ત્યારે કાઠએ આવી રાજા ખારોટને વાત કરી : "ખારોટ! રાણા ખુંટી પાસેથી તાં દાણ લેવાણું."

ખારોટ : "કીણીયે દાણ લીધું?"

"જામનગરના ચીલાવારાએ ભોગાત ગામને પાદર દાણ પડાવ્યું ને કીયું કે, દાણ ચુકવ્યા વગર જત્રાએ જવાશે નીં."

ખારોટ : "કટલી ફેરી?"

"૩૦૦ ફેરી રોકડી!" : પેલાએ કહ્યું.

ખારોટ : "અરર! ગજબ કે'વાય! મારો સાવજ સમો નાથો જીવતો હોય અને જામના ચાકર મેર પાસેથી દાણ લીએ?" ખારોટ

૩ સુતો હતો ત્યાંથી રાતના ઉઠ્યો. પોતે જે પાઘડી બાંધતો હતો તે કાઢી નાખી, સોગીયું બાંધીયું બાંધ્યું. બારોટ સાબદો થયો અને અધરાતે ઉપડ્યો. વણુધા પટેલની ડેલી પાસેથી નીકળ્યો તે બોલ્યો : “કાં વણુધા ભાભા, સુતા છ નાં?” વણુધો પટેલ બોલ્યો : “ઇ કુણુ? સાદ તાં રાજ બારોટ જીવો લાગે છ.”

બારોટ : “હા, ઇ તાં હું રાજો બારોટ.”

વણુધો પટેલ : “બારોટ, અટાણે અસુરા કાણી કોરાં?”

બારોટ : “મારે જરાક બા’રગામ જવું છ. જરૂરનું કામ છે. હું આવું તાં’સુધી મે’માનને રોકજો. મે’માનને મારે કસુંબો પાવો છ.” રાજો બારોટ પગપાળો પંથ કાપવા લાગ્યો. અંધારામાં ગોથાં ખાતો ખાતો પોલે પાણે પહોંચ્યો. મ્હોસુજાણું થતાં નાથો ભગત ઉઠ્યા, ત્યાં બારોટનું મોઢું જોયું.

નાથો ભગત : “ઓહોહો! બારોટ! અટાણામાં કીવા? આ માથે બાંધીયું કાં બાંધ્યું? કંઈ માઠા સમાચાર છે?” બારોટ : “હા બાપ! બહુ માઠા સમાચાર છે. મારો પાલણુહાર નાથો ભગત દેવ થયા.” એમ કહી ખુખવો મેલ્યો.

નાથો ભગત : “બારોટ, આ બથું કીવા સારું કરવું પડે છ? ને અવરાં વીણુ કાં બોલવાં પડે છ?”

બારોટ : “અવરાં વીણુ નથી. સાચેજ મારો નાથો ગુજરી ગયો. નકર દવારકાંની જત્રાએ જતાં મેર પાસેથી જામના ચાકર ૩૦૦ ત્રણસો કોરીનું દાણુ પ્રગાવે? પણ મારો નાથીયો સાવજ મરી ગયો.” ખાછો ખુખવો મેલ્યો.

નાથો ભગત : “બારોટ, કાંઈ થીયું? વાત ત્યાં કર.” બારોટ બધી વાત કરી. નાથો ભગતે પોતાના માણસ પાસે ખડીઓ, કલમ અને કાગળ મગાવી બારોટ પાસે મૂક્યાં અને બારોટને કહ્યું : “હું લખાવાં છું લખ્ય.”

“ભોગાતના દાણુ લેવાવારા, છત્રાવાના મેર રાણા ખુંડી પાસેયું તમે ૭ ૩૦૦ કોરીનું દાણુ લીધું છ, ૪માં ખીજી ૩૦૦ કોરી દંડની ભેરવેને કુલ ૬૦૦ કોરી તમારા જ માણસની હારે પરબારી મોઢવાડે તરત મોકલે દીજો. નકર નાથો મોઢવાડીયાનું સામેયું કરવા તીયાર રીજો.” આ કાગળ સાંઢીઆ સ્વારની સાથે રવાના કર્યો અને બારોટને કહ્યું : “તું તારે જા. ૬૦૦ કોરી જે મોઢવાડે પરબારીયુ ન પુગે, તો પછે તું ખુશીથી પોક મેલેને મારા નામનું સનાન કરે નાખજો.”

રોઢે વણુધા પટેલને ત્યાં દાંમરો બેઠો છે. કાવા કસુંબા ઘોળાય છે. રાજો બારોટ હોકા પીતા પીતા વાતોના તડાકા મારી રહ્યા છે. એક ખીજને તાણુ કરીને ઘોળા ભરી ભરીને કસુંબા પીવરાવે છે. ત્યાં એક સાંઢીઆ સ્વાર આવ્યો. સાંઢીઆને ડેલી આગળ બુકાવ્યો. દાયરાને રામરામ કરી, ૬૦૦ કોરીની કાથળી રાણા ખુંડીની સન્મુખ ધરી.

રાણો ખુંડી : “કાંઈ છે? આ કાથરીમાં?”

સાંઢીઆ સ્વાર : “૩૦૦ કોરી દાણુની અને ખીજી ૩૦૦ કોરી મેર પાસેથી દાણુ લીધું તેના દંડની છે; તે સંભાળી લ્યો.”

રાણો ખુંડી : “કાંથી લે આવ્યો?”

સાંઢીઆ સ્વાર : “ભોગાતથી જમના ચીલાવારાએ મોકલી છે.” રાણો ખુંડી ભર દાયરામાં ઝાંખો પડી ગયો. પોતે જે વચન

બોલ્યો હતો, તેને લીધે આ બધું બધું એમ તે સમજી ગયો; જેથી નીચું જોઈ ધરતી ખોલવા મડ્યો. કોરીની કાથળા રાણા ખુટીએ રાજા બારોટના પગમાં ધરી, હાથ જોડીને બોલ્યો : “લે આ, દેવ ! આ હું તને આપાં છ.”

રાજા બારોટ : “કોરી લેવાની વાત પછે. મેરથી તાં કે’ દે કે, ૧૧ મો દુવો હું બરાબર બોલ્યો છ અને હેવ છ દુવો બોલવાની રજા છે?”

રાણા ખુટી : “બારોટ! એક વાર નીં પણ સો વાર બોલ્ય. નાથો ભગત ન થયો હોત તો મેરને કુણ ઝોરખત? આવા ભડવીર અમારી નાતમાં પાક્યા, છતાં તાં અમણે પણ પોરસ છે. ઘેર ઘેર કંઈ નાથા મોઢા જીવા થોડા નીપજે છ!”

રાજા બારોટ આવેશમાં આવી, ગોઠણુભર થઈ બરડા કુંગર તરફ લાંબા હાથ કરી બોલે છે:—

“અગ્નીઆરમે મેર અલંગ લોકમાં લેખાત,
નાથા જલમ ન થાત વંશમાં વાશીઆંગ રાહિત.”

પોલે પાણે નાથા ભગતનેા વિજય-વાવટે ફરક્યા કરે છે. પોતાના શુરવીર સોબતીઓની સાથે નાથો વાતોમાં શુભતાન છે, ત્યાં અવાજ આવ્યો : “નાથા ભાભા, રામરામ.”

નાથો ભગત : “રામ બાપ રામ. આવો, લીલા જોશી, પગે લાગો.” લીલા જોશીએ આશિર્વાદ આપ્યો.

નાથો ભગત : “પુંજ ચાઉં, આજ તાં મારા ઉપર ભારે મેરખાની કીધી. આજ આણી કોર ભૂલા પડ્યા કે કાંઈ?” લીલા જોશી : “જમલની સાહેબી જોવા આવ્યા. નાથા ભાભા, બાકી આજ-

“સાલ તમારું કામ તો મોટા ચમરબંધીનેય પડે છે નાં. નાથા બાલા, રાજમાતા રૂપાળીબાએ આશિર્વાદ કહેવડાવ્યા છે અને એક ધર્મના વીર તરીકે માની આ રાખડી મોકલાવી છે.” એમ કહી લીલા જોશીએ સોનાની મુઠવાળી તલ્વાર, સોનાની હમેલ અને સાચા કીનખાળનો પોષાક રૂપાના થાળમાં મુકેલ હતો તે નાથા ભગતની આગળ મૂક્યો. નાથા ભગતે લીલા જોશીને બેસવાનું આશન નાખી આપ્યું. પુઝા ચાલિને પણ નાથા ભગતના માણસે ગોદડી પાથરી આપી. સોનાની તલ્વાર અને પોષાકને અતિ પ્રેમભાવે નાથા ભગતે મસ્તકે અડાડ્યાં અને બોલ્યો : “લીલા જોશી, જેઠવાની જનેતાની મારા ઉપર દયા તાં જીએ ? આ જોગમાંયા સરખી રાજમાતાનાં હું કાંઈ વખાણુ કરાં ? રૂપાળીબાને પેટ તાં હું અવતાર લાં તો તાં મારાં પાપ પણ ધોવાઈ જાય, ધવી હ સતની ચૂરતી છે. લીલા જોશી, રાજમાતા અને કુંવર ભોજરાજજી છે તાં મજમાં ને ?”

લીલા જોશી : “બહુ મજમાં છે. નાથા ભગત, પોષાક હવે પહેરી લ્યો. નાથો ભગત પોષાક પહેરતો જાય છે અને રાજમાતાનાં ગુણગાન કરતો જાય છે. રાજ્યભક્તિના પોરસથી છાતી પુલાઈ દોઢી બની જાય છે. હૃદયના ઉમળકાથી બોલ્યો : “માને કીજો કે, આ ભાઈના જીવું કામકાજ કેવરાવતાં રીજો અને કાંઈ ખરે વખતે રાજમાતાને સારું માથું જોતું હશે, તો આ નાથો પાછો પગ ભરશે ની.”

કુંવર ભોજરાજજી હજી નાની ઉંમરના હતા, તેથી રાજમાતા કલાંબાઈ રાજ્ય ચલાવતાં હતાં. તેઓ રાજકાજનું કામ ઘણીજ ચતુરાઈથી ચલાવતાં; છતાં પણ અમલદારોની ખટપટ, ભાયાતોની ખટપટ તથા બીજા ઘણા મુશ્કેલીભર્યા પ્રસંગોમાં રાજમાતા કોઈ કોઈ વખતે મુંઝાઈને અકળાઈ જતાં. રાજમાતા કલાંબાઈને નાથા ભગત

પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો કે, નાથો ભગત રાજ્યનું ભુરું કદી નહિ જ કરે; જેથી એવા મુશ્કેલીભર્યા સંજોગોમાં પણ નાથો મોઢવાડીઆની સલાહ પુણવતાં અને નાથો ભગત તેનો સરળ રસ્તો કરી આપતો, એને લીધે જ રાજમાતા કલાંબાઈ તેનો ભાવપૂર્વક સત્કાર કરતાં અને રાજ્યનાં વફાદારી ભરેલાં કંરેલાં કામનો બદલો આપતાં.

એક વખત યુવરાજને ગાદીએ ન બેસવા દેવા માટે ઉપડેલી રાજ્ય ખટપટને, નાથો મોઢાએ પેતાના બાહુબળથી તથા આત્મબળથી દાબી દીધી હતી અને હક્કદાર યુવરાજને મદદ કરવા ઉભો રહ્યો હતો અને એમને ખાતર દરેક પ્રકારનો ભોગ આપવા, નાથો ભગત તૈયાર રહ્યો હતો. આવી રીતે નાથો મોઢવાડીયાની અગ્ર રાજ્યલક્ષિતને લઈને, રાજ્યમાતાએ નાથો ભગતને શીરપાવ આપવા લીલા બેશીને તથા પુંજ ચાઢિને પોલે પાણે મોકલ્યા હતા. નાથો ભગત જુઓ ત્યાં સુધી એકનિષ્ઠાથી રાજ્યની સાથે વર્ત્યો.

એક વખત નાથો ભગત મોઢવાડે પોતાની સ્ત્રીને મળવા ગયેલો; પણ ફેટલીક વાતના પ્રસંગમાં પોતાની સ્ત્રીની વાત ન ગમી, તેથી તેનું મન નારાજ થતાં પોતાની સ્ત્રી સાથે અમોલા લઈ અધરાંતે પોલે પાણે આવ્યો. તે વખતે જ આકાશમાંથી એક તારો ખરતો જોયો. મોટી જ્યોત ઓલવાણી હોય એમ લાગ્યું. સવાર થયું. નાથો ભગત દાતણ કરે છે, ત્યાં માર્ગે મહેર ભાઈઓને આવતા જોયા. નાથો ભગતની પાસે આવી રામરામ કરીને બેઠા અને કહ્યું : “નાથો ભાભા, મેર ભોમ ભેગી થઈ છ ને તમણે બોલાવે છ.”

નાથો ભગત :- “કયે ડેકાણે ભાયુ ?”

“રીણવાડાને પાદર.”

નાથો ભગત : “હાલો તયે.” એમ કહી હાલી નીકળે છે.

રીણાવાડા ગામને પાદર સોળ ગામના કેશવારા, કુછડીયા, મોઢવાડીયા, ખસતરીયા અને રાજશાખા એમ ચાર વંશના મ્હેર ભાઈઓ ભેળા થયા છે. નાથો ભગત તુરત ગામમાં જઈ, છાની રીતે એક ઘરમાં બેઠો અને મ્હેર કેમના થોડા ભાઈઓને ત્યાં બોલાવ્યા અને કહ્યું : “ભાણુ, મળે કીં બોલાવવો પડ્યો ?”

“નાથા ભગત, તારા એકને કારણે આખી મેર નાતને રાજ તરફથી ભરડો લેવાણો છે.”

નાથો ભગત : “કીવી રીતે ? કાંઈ કરવા ?”

“તારાથી જામનગર યાકયું. સરકાર તરફથી સખતાઈ થઈ અને રાજ ઉપર દબાણ થીયું. કાં તો નાથાને કેદ કરો નકર રાજગાદીને ધક્કો પુગશે.”

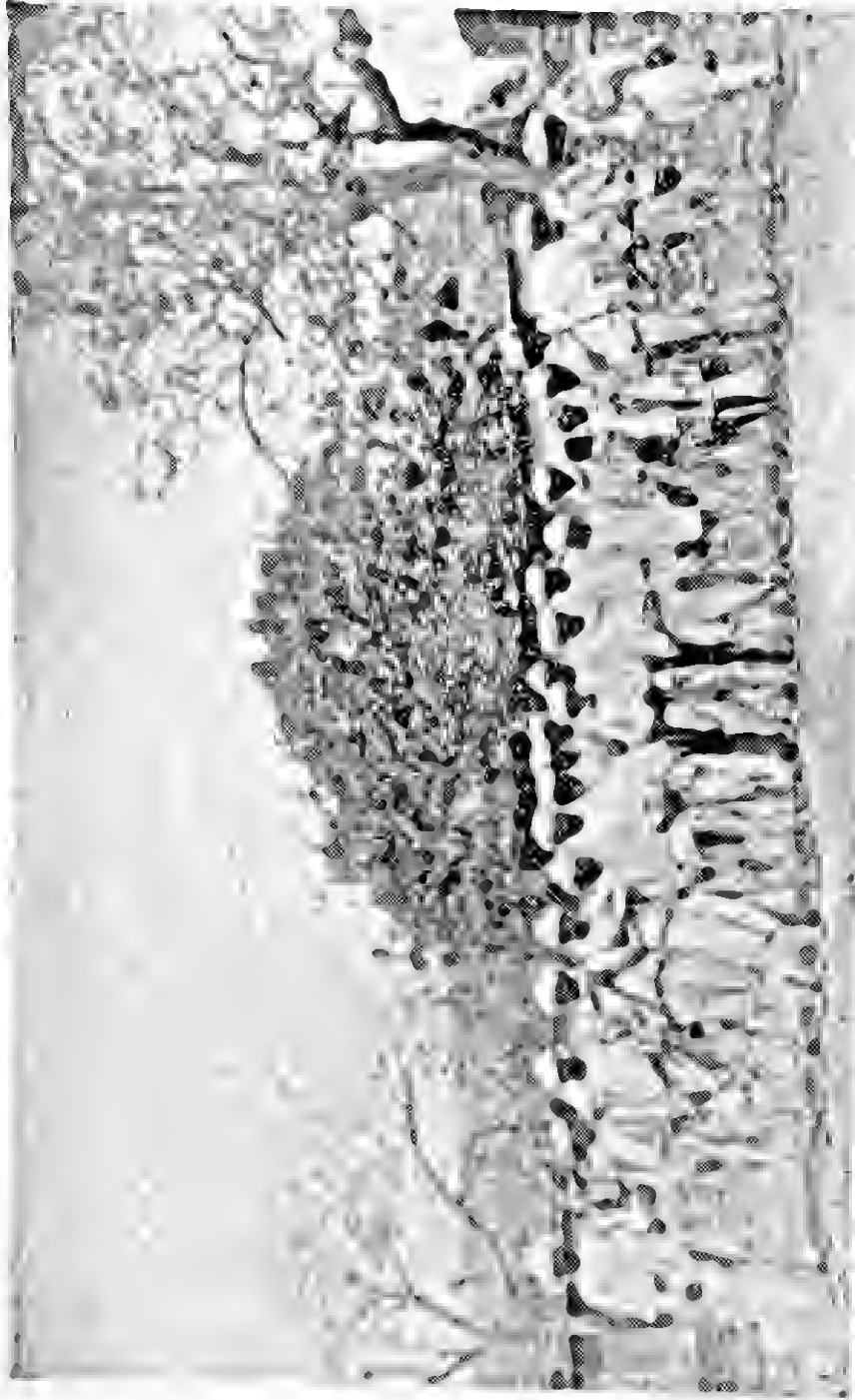
નાથો ભગત : “પછે ?”

“પછે કાંઈ ? રાજમાતા કલાંબાઈએ મેર ભોમ ભેગી કીધી ને કીયું કે, ભાણુ તમે અસલથી રાજની વફાદાર જાત છો ને રાજ સાઈં ઘણી વાર હજાર મેરેએ પોતાનાં માથાં દઈ રાજનું ભણું કયું છે. આજ મારે મુશ્કેલીનો વખત ઉભો થીયો છે ને છણો નિકાલ કરવા તમણે બોલાવ્યા છે. અમે બોલ્યા કે, માતાજી, તું કે ઈ કામ કરે દીયે. જી કેવું હોય ઈ અટ કે નાખ્ય. પછે રાજમાતા કલાંબાઈ બોલ્યાં કે, કેાઈ પણ રીતે નાથા ભગતને અમણે સોંપે દીઓ.”

નાથો ભગત : “પછે તમે માતાજીને કાંઈ કીયું ?”

“અમે કીયું કે, આઠ દીની અવધ આપો.”

નાથો ભગત : “ભાણુ, મારા એક સાઈં થે ને માસી આખી મેરની નાતને સંતાપ થાય ને રાજમાતાને મુંઝાવું પડે, ઈમાં હું રાજ

“ હોયો કરી નાથા ભગતને પકડાવયા કરતાં એને કામાના ભોળને પધારે પચ્છ કરીએ છીએ. ”

Plot Kivola Press.

નેથ. હું સુપાય જવા રાજી છે. કારણ કે, મારે તમણે ને રાજને મુંઝવણમાં નેથ નાખવાં. આજથી ચોથે જન્મણે તમે આવો ને મારું જ કંઈ કામ તરત કરે લેવા જીવું છે, છ કરે ને તમારા ભેગો રાજમાતા પાસે હાજર થાધરા.”

“ઠીક, તાર અમે ચોથે દીએ આવીએ?”

નાથો ભગત : “ભણે, આવજો. મરદુનાં વીણ કરે ની.”

મહેર દાયરો ચાલી નીકળ્યો. અર્ધા ખેતરવા જેટલા ચાલ્યા, ત્યાં પરખત કુછડીઆ નામનો મહેર ઉભો થઈ રહ્યો. એટલે ખીખ મહેરો એને પુછવા લાગ્યા : “કાંય, પરખત, કી ઉભો થે રીયો?”

પરખત : “કાંઈ કાંઈ? તમે બથાય દાઢીમુછના ધણી થઈ આપણી નાતના દીવાને હાથે કરી સુપે દેવા તીયાર થીયા જ? મેરના દીકરા થે ને તમે બથાયે આ ખોટ ખાવાનો ધંધો આદ્યો જ? તમે પાણું જગતમાં કાંઈ મોટું લે ને હાલશે? જરાક દેયે હાથ દઈ તમારા મનને તાં પુછો. આ તમારી બુદ્ધિમાં કી ફેર પડ્યો?”

મહેર ખોલ્યા : “પરખત, તાર હેવ કાંઈ કરવું?”

પરખત : “તમારે જી કરવું હોય છ તમે કરો. તમારા જીવા ખુટલના ટોરામાં મારે નેથ ભરવું.” એમ ખોલી પરખત બુદ્ધે તર્યો અને પાછો મરડીને નાથા ભગત પાસે ગયો ને કહ્યું : “નાથા ભાભા, અમારો મત નેથ મળતો. તું તારે કરતો હોય છ કરતો રીજો.” એમ કહી પાછો ચાલી નીકળ્યો અને બધાની સાથે ચાલતો થયો. બધાયને છુટા પડવાનું ટાણું થયું; ત્યારે પુંને ખસતરીઓ ખોલ્યો : “ભાણુ, જો આપણો કંઈ મત ન મળતો હોય, તો રાજાજી પાસે જઈને જીવો હોય છવો જવાબ દે આવીએ.”

કેટલાક બોલ્યા : “હાલોને, સાચી વાત કેવી ઇમાં ખીક કીવાની? ઇ રાણાજી થોડો આપણને મારે નાખે છ!” એમ કહી કેટલાક મહેરો પાછા પોરખંદર આવ્યા. પોરખંદર આવીને પુંજ ખસતરીઆએ રાજ્યમાતા અને રાણાજી આગળ મહેર દાયરાએ ચલાવેલ ખાનગી મસલત ફેડીને કહ્યું : “માડી, તમે જ પરખત કુછડીઆને ભાષ કીધો છ, ઇણીએ તાં નાથાને સમજાવવાને બદલે અવરો ચડાવેને અમારી લીધલ મેંનત ધુળમાં નાખી. પરખતની બેગા લાધવો, રાણો ને ખીજા કેટલાક ભરે ગીયા છ ને નાથાને લુટફાટ કરવાના રસ્તા દેખાડે છ. આમાં હેવ તાં મારી ચતુરાઈ કામ આવે ઇ નેથ. હેવ તમે જાણો ને તમારો ભાઈ પરખત જાણે.”

રાજ્યમાતાએ પોલીસને હુકમ કર્યો : “જલ્દી જાઓ અને નાથાને મદદ કરનારા જે જે હોય અને પુંજેભાઈ જેનાં નામ આપે તેને હાથમાં હાથકડી નાખીને મારી પાસે હાજર કરો.” હુકમ થતાંની સાથે સાત જણાને કેદ કરીને દરખાસ્તગઢના ચોકમાં ઉભા કર્યા. સાતમાંથી સિંહ સમા જોરાવર પરખતે તો લોઢાની હાથકડી મઝડી તોડીને નાખી દીધી. પછી બોલ્યો : “લે, આ તારી ચુડલીયુ.” એમ કહી ચોક્કા પહેરામાંથી વકરેલ વાધની જેમ વછુટ્યો અને દોડ્યો. પરખતના મનમાં એમ કે, જે હું દરખાસ્તગઢની મેડીમાં જ્યાં કુંવર છે ત્યાં પહોંચી જાઉં, તો જ મને કુંવરના જીવના જોખમ ખાતર જીવતદાન દેશે. એમ ધારી, ઠેક મારીને નીસરણી ચડવા જાય છે ત્યાં તો પુંજ ખસતરીઆએ દોડીને પાછળથી તેના પગ પકડી રાખ્યા અને આરખે આવીને પરખત ઉપર જમૈયાનો ઘા કર્યો. પરખતને જમૈયાનો ઘા પુરો હતો; તો પણ આરખના ઉપર તૂટી પડ્યો અને આરખની ગરચી ઝાલી ખેંચાડ્યો. આરખે એડો થઇ, ગરચી ઝાલી પરખતને ખીજો ઘા કર્યો. પરખતની હાથની શક્તિ ગઇ અને ગેયું ખાઇ એક બાજુ ઢળી પડ્યો.

તરવર ખરડા તણાં ખરડાનાં વન રોયાં વલખણ,
પણ ખંડમાંથી ખુમાણ મોતીસર પરખત મુવો.
દશ કોડ દેતાં લોખંડર* ભાળીશ નહિ,
પણ પરખત પડતે તાં હાણુજ ખરડાને હુધ.
સાંભરશે જોડવા સતન કેદીક પડશે કામ,
તેદી દેતાં લાખુનાં દામ પાછા ના આવે પરખતો.

બીજા છ જણને બોલાવ્યા અને કહ્યું : “બોલો, તમારે
મરવું છે કે જીવવું છે? જીવવું હોય તો નાથાને પકડી આવવાનું વચન
આપો. નહિંતર તમારે માટે તોપ ગોળા ભરી તૈયાર રાખી છે.”

છએ જણ એક સાથે બોલ્યા : “એવા ભડવીરને ખુદામણ
કરીને પકડાવવો, ધના કરતાં તોપને મોઢે મરવું ઈ હજરગણ સાથે
છે. મોડાવેલું મરવું તાં છે જ નાં? અમે કારી દીક્ષી લેને જીવવા
રાજી નેથ.”

રાજમાતા : “અરે! કાણુ છે હાજર?” બે ચાર આરબો
તથા પોલીસનાં માણસો આવ્યા. રાજમાતાએ તેઓને હુકમ કર્યો :
“આને લઈ જાઓ અને તોપને ગોળે ઉડાવો.” છએ જણા ધીમે
સ્વરે બોલતા ગયા : “એક વાર રાજને અણીને વખતે મદદ કરવા-
વારાના રાજને હાથે કીવા હાલ યાય છે?” એક જણુ બોલ્યો : “ભાઈ,
ધમાં ઘોખો કીધા જીવું નેથ; રાજમાં તાં ઈંજ થાવું આવે છે.”

પોરબંદરમાં વીરડીને નાકે છ જણને લઈ ગયા. તોપો તૈયાર
હતી. હસ્તે મુખે તોપને મોઢે ઉભા. એકજ ધડાકે છએ મ્હેરો
પોતાના વટ ખાતર મરણને સરણ થયા. વીરડીને નાકે હાલ પણ છ
જણુની આંબીઓ મોજુદ છે.

*બોળનો દીકરો

રાજમાતાએ પુંજ ખસતરીઆને બોલાવી પુછ્યું : “પુંજ-ભાઈ, હવે નાથાનું તે શું કરવું? એજન્સીના દબાણથી હવે હું અકળાઈ ગઈ છું. મને બીક લાગે છે કે, રાજ્યને પણ જફા લાગે.”

પુંજે : “માડી, મારી એક વાત માનશો?”

કલાંબાઈ બોલ્યાં : “પુંજભાઈ, બોલો, અટ બોલો. મારા લાલની વાત હોય અને હું ન માનું?”

પુંજે : “મને ઉંચા માયલું ઝેર આપ્યું; અટલે હલધડીએ નાથાનું મહું લેવે દાં. બાકી તું જાણે કે, તારી ફેજ નાથાને પકડે લીએ, ઇ આશાએ રાખજેમાં. ઇ તાં ભલેને વલાતની તોપુ મગાવો, પણ ન્યાં કંઈ કારી ફાવે ઇ નેથ.”

કલાંબાઈ બોલ્યાં : “પુંજ, એનું શું કારણ?”

પુંજે : “માડી, ઇણી સાથરમાં શીયારશીંગી અને મુણવેલ ભરી છે. તી ઇણા ડીલે તરવાર કે બંધુકનો કંઈ ધા લાગે જ નીં. ઇણીએ બીજેશ્વરના બીલનાથ માદેવની આરાધના કરી છે ને બીલનાથ ઇણી બોરે છે. એક સાધુની સેવા પણ બહુ કરીતી; અટલે ઇણીએ પણ વરદાન દીધું છે. અટલે ઇ હથીયારે તાં નીંજ મરે. માટે લાવો ઝેર. હમણાં જ હું ઇણો ધડો લાડવો કરે નાખાં.” પુંજે ઝેર લઈ આવતો થયો.

પોલે પાણીથી આજે નાથો સગત તેની માનેલી ધર્મની બહેનને ત્યાં મળવા જવા માટે નીકળ્યો; પણ માઠાં સકન થયાં, તેથી તેના સોમતીઓ જવાની ના પાડે છે.

નાથો-સગત : “અરે ભાઈ, જી લલાટમાં લખ્યું હશે ઇ કાઠથી ફરવું નેથ. મેં તાં કાઠ દી' સકન જોયાં નેથ. હું તાં એક

ભગવાનનું નામ લેને હાલે નીસરતો. બાકી તાં આપણા ક્ષેત્ર અવરા હશે તો કુણુ ફેરવશે? આજ તાં હાથલા ગામે ગીયાનું મન થીયું છ; તી હું તાં આ હાલ્યો.”

સોબતીઓ : “ભગત, અમારું હૈયું આજ ના પાડે છ.”

નાથો ભગત : “તો તમે રાવા દીધો. આજ તાં મારી ખેન મારી વાટ જોતી હશે; તી મારે તાં ગયેજ છુટકો છે.” નબળા મનના બે જણા તો પાછા વળ્યા.

નાથો ભગત હાથલા ગામે હરજી ચાનકીને ઘેરે ગયો. તે મહેરનો ગોર હતો. નાથો ભગતની લુંટનો માલ બધો હરજીનેજ આપ્યો હતો. આટલી આટલી લુંટની કમાણી છતાં, હરજીએ પોતાનાજ ધરમાં, પુંજીઆએ આપેલ ઝેર જમવાના પદાર્થમાં ભેળવી નાથો ભગત માટે તૈયાર રાખેલ છે અને નાથો ભગતની વાટ જોવાય છે. નાથો ભગત હાથલા ગામના પાદરમાં આવ્યો. ત્યાં આડો કાળેતરો નાગ ઉતર્યો. એની સાથે જે એનો વિશ્વાસુ માણસ હતો તેણે કહ્યું : “નાથો ભગત, હજી મારું કેવું માનો ને કોઈ રીતે પણ પાછા વળો તો ઠીક. આ સકન બહુ ખરાબ થાય છે.”

નાથો ભગત : “ભાઈ, તું મોતથી ખીતો હોય તો ભાગે જ; બાકી મારે તાં ગયેજ છુટકો છે. ખેનને મારાથી વચન દેવાણું છે, તી ન જાં તો ખોટો પડાં. જી થાવું હોય છ ભત્રે થાય. - લોઢાની પેટીમાં પુરાણેથી પણ મોત મુકેઈ નેથ. ખીને થોડા બચાય ઈ છે?”

નાથો એકલો ગામમાં ગયો. નાથો મોઢાની ઘોડી હરજી મહારાજની ડેલીએ આવી, ત્યાં ઘોડીએ પણ હેતથી હાવર નાખી. હરજી મહારાજના છેવાટા ધરની ઓસરીએ બહેન ઉભી છે. મહેજ ઉપર મશ ઢળી ગઈ છે. નાથો ભગતે કહ્યું : “ખેન તારા કેતા

પરમાણે ટાણાસર પુગે આવ્યો છ.” નાથા ભગતની બહેન હાથનો ઇશારો કરી હરજી મહારાજ ન સાંભળી જાય, એમ ધીરથી બોલી :
“ભાઈ, પેલાં આંચ મારે મોઢે યાતો જા.”

નાથો : “બેન, અમઘડી ઘોડી બાંધી ઉતારો કરેને આવાં.”

બહેન : “ભાઈ, ઘોડી પછે બાંધજો. ઉતારો પછે કરજો. મને જવાબ દેતો જા. મારે જરૂરની વાત કરવી છ.”

નાથો ભગત : “બેન, આ પગલે આવ્યો. ઘોડી બાંધતાં કાંઈ વાર લાગશે?”

બેન : “ભાઈ, તું કાં સમજ નહિ! તું ભાગ્યો જા છ પણ મારી સામું તો જો! મારી વાત તો સાંભળ!”

નાથો ભગત : “બેન, આપણે વાતુ નિરાંતે કરશું. મુઠાં ઉતામરી કાંઈ કરવા થા છ. તારો ભાઈ આવ્યો છ મ કંઈ ભાગે જવાનો નેથ.” બહેન તો બોલતી રહી અને નાથો ભગત ઉંચો હાથ કરી, આવાં છ આવાં છ કરતો કરતો ચાલ્યો ગયો. નાથા ભગતને માથે મોતનાં નગારાં વાગી રહ્યાં હતાં. જેથી એની બહેન એના હિતની વાત કરવા, એનો જનન પ્રયાવવા માટે બોલાવ્યા બોલાવ્યા થઈ રહી હતી; પણ ભાવિ બૂલાવે છે, ત્યાં પછી ચતુર માણસ પણ બૂલ કરે છે.

બહેન છેવટમાં બોલી : “અરે ભાઈ! પાછો તો આવી રીયો!”

નાથો ભગત આવ્યો કે તુરત હરજી યાનકી બોલ્યો :
“નાથા ભગત, આજ તો તમારી મેના જેમ વાટ જોતાંતાં. તમારી બેન પણ ક્યેંની તમને મળવા માટે અધીરી યાતીતી.”

નાથો ભગત : “હરજી મારાજ, હું મોલું કે હું આવીશ,
અટલે તાં પડે પછડાવને પણ આવ્યે છુટકો. પછે ભક્તને ભાલાંને
મે વરસતો હોય !”

હરજી મહારાજ : “ભગત, હ્યો, હવે હાથ પગ ધુઓ.
સીરામણ તૈયાર છે. હાલો ખેસી જાઓ.”

નાથો ભગતે હાથ પગ ધોયા અને ઘરમાં આવીને જમવા
બેઠા. હથિયાર પોતાની પાસે મુક્યાં છે. આનંદની વાતો કરતો કરતો
નાથો ભગત જમવાની શરૂઆત કરે છે. હરજી મહારાજની દગલખાજી
ભોળા નાથાના સમજવામાં આવી નથી. જમવાનું શરૂ કર્યું. બે ત્રણ
કેળીયા પેટમાં ગયા, ત્યાં ભગતને બહેમ પડ્યો. અત્યંતે હાથ જોડી
નાથો પોતાના હાથ ધોઈ ઉઠી ગયો; પણ ઝેરની અસર વધારે ને
વધારે થવા લાગી. નાથાએ પોતાનાં હથિયાર કબજે કરી લીધાં.
પોતાની ઘેડી છોડવાની અને ઘેડીપર સળાઈ નાખીને તુરત રવાના
થવાય તેવી હોંશ રહી નહિ; તેથી પગપાળો ચાલી નીકળ્યો. દેહનું
ભાન ભૂલાતું જાય છે, તો પણ હરજી મહારાજને કહ્યું : “મારાજ,
તને તારી દશ પેઢી આ તો પણ ન ખૂરે અટલો લુટનો માલ દીધો;
તો પણ પૈમાની લાલચમાં લપટાણો ! તારા ખોરામાં તારે ભરે
માથું મૂક્યું ને તે જ દ્યો દીધો ! તું ભામણ છે તી જવા દાં છ;
નકર તાં મરતાં મરતાં પણ તારી ઘાંટી ચુંસે લાં ” એમ કહી
ચાલતો થયો. વાછોડા ગામની પાદર પુગ્યો; પણ ત્યાં તો ઝેર રંગે-
રંગમાં વ્યાપી ગયું. ચકરી આવવા લાગી. દેહનું પણ ભાન ભૂલાયું
અને તમસ આવતાં પડી ગયો. નાથો પડ્યો, પણ તેને આ દગાખાજી
સમજણી. પોતાને પોલીસ પકડશે, એવા વિચારથી ખેશુદ્ધ અવસ્થામાં
તત્વાર પર હાથ નાખે છે. થોડી તત્વાર બહાર કાઢે છે અને બાકીની
આનમાંજ રહી જાય છે.

જે નાથાં લગતે મોટાં મોટાં રાજ્યને કુળવ્યાં હતાં, તેની પાસે અત્યારે કાંઈ પાણી પાવા માટે પણ હાજર રહ્યું નથી. સમય તારી બલિહારી છે.

પુંજઆએ જાણ્યું કે, હવે નાથાનું જરૂર મોત થયું હશે; તેથી પોતે તેની પાછળ તપાસ માટે ચાલ્યો. વાછોડે પુણ્યો અને તપાસ કરતાં ખચર પડી કે, નાથો પાંદરમાં મરણ શરણ પડ્યો છે. પુંજે ત્યાં ગયો અને મુઝા પર બંદુકની ગોળીઓ ધડાધડ છોડી, એવો દેખાવ કર્યો કે પોતે નાથાને બહાદુરીથી માર્યો છે. એક ઠેકાણે કહેલ છે કે:—

“મુઝ્યા પછી માર કે ગાલણ મન ગાડાં ફરે.”

મરેલા ઉપર (મુઝા ઉપર) ગાડાં ચલાવીએ, કે ગમે તેવી તેની હાલત કરીએ. પણ એ તો એક હેવાનપણું લેખાય. પુંજાએ ઇનામ લેવાની લાલચમાં પોતાનો મનુષ્યધર્મ ભૂલ્યો અને મનુષ્યના રૂપમાં નરપિશાચ બન્યો. નાથાનું માથું કાપી તુરત પોરબંદર ગયો અને રાજમાતાને જાહેર કર્યું : “માતાજી, નાથાને આપના પરતાપે પાડી લીધો છું ને છણું માથું આ લે આવ્યો છું.” રાજ્ય ઉપરથી વિપત્તિનાં વાદળાં દૂર થયાં જાણીને રાજમાતા બહુ ખુશી થયાં. નાથાને પકડવા માટે જ ગવર્નમેન્ટની (પોલીસ) પલ્ટન પડી હતી, તેના ઉપરી અમલદારને ખોલાવ્યો અને કહ્યું : “સાહેબ, આ શુરવીર પુરૂષ કે જેનું નામ પુંજજી છે, તેમણે બહાદુરીથી નાથાને માર્યો છે.”

પુંજે : “હા સાહેબ, કાંઈની મગદુર નોતી કે, નાથાને કાંઈ મારે સગે, છણે મારવા સારું જી ઇનામ જાયર થીયું છું, ઇ સાહેબ મણે જડવું જોયું.”

અંગ્રેજ ઓરીસર : “વો નાથા મોઢાકા શીર કીધર હે ?
 ઉસકું યહાં લાવ ! તુરત નરવીર નાથાતું મસ્તક કપડામાં રાખેલું હતું
 તે ખુલ્લું કરું. સાહેબે જોયું ત્યાં તો નાથા મોઢાને ઝેરથી મારી
 નાખ્યાનો દેખાવ લાગતો હતો. તેથી સાહેબને ક્રોધ ચડ્યો અને
 બોલ્યો : “ઇસકું કીસને મારા ?”

પુંજીઓ મુછે તા દેતો દેતો સાહેબની પાસે આવ્યો અને
 બોલ્યો : સાહેબ, ઇછું તાં મેં માર્યા.”

અંગ્રેજ અમલદાર : “બડસાસ, ગદ્દા, ઇસકું ઝેર દે કર
 મારા હય. નાકાયક, તેરેકું ઇનામ ચઢતા હે ?” એમ કહી સાહેબે
 એક લાત મારી. પુંજીઓ જમીનપર પડ્યો. લુગડાં ખંખેરતો ખંખેરતો
 પુંજીઓ નીચે મોઢે કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના ચાલતો થયો.

સાહેબ : “રાજમાતા, મેને નાથીયાકી સજ્જ હીન્દી સુની હે.
 બડા શુરવીર આદમી થા.”

રાજમાતાએ ચક્ર નાખેલ હતો, તેની અંદર બેઠેલાં હતાં ત્યાંથી
 બોલ્યાં : “સાહેબ, આ મ્હેર શાંતિમાં તો નાથા જેવા ઘણા શુરવીર
 પુરુષો થઈ ગયા અને હજી પણ છે; પણ એ લોકો તેની શુરવીરતાનો
 ઝોરઉપયોગ કરે છે.”

સાહેબ : “રાજમાતા, જે જાતકું અચ્છી કેલવણી દેની ચાહીયે
 ઓર ઉસકું લાયક બનાની ચાહીયે. એસી જાત કોઈ બખ્ત ખહોત
 કામ આતી હે.”

કવિત.

કડાં લીડ બખતર કેનાં અડજત કોપતે,
 ભુજાડો લાજણો ઠાઠ લાલે;

અડગ નર અગડે ઝાંકકે,
 ઝીંક કોણ નાથા તણી ઝાલે.
 સો શુરા સમો સોળમો સામંત,
 ઉપડે વીજળીએ કટકે આડો;
 એમ વાશીયાંગ તણે કુળનો આશરણ,
 લંગરી ઉજળે ચાલે લાડો.
 દેગ ને તેગ બને દવ દાખીયલ,
 મદીયલ કેશરી સિંહ મહાલે;
 ખીજનો ભરીએલ માચતે અગડો,
 હડીમલ કટકની મોર હાલે.

—: અર્થ :—

બખ્તર પહેરેલું છે, મોટી ભુજવાળો, વિપત્તિને ભાંગવાવાળો,
 ભાલાના ઠાઠવાળો, અગડામાં એટલે લગાઇમાં તસ્વારના ઘા કરવામાં
 અડગ, કોઇથી ડગે નહિ એવો નાથો કાઠના ઉપર કાપાયમાન થતો,
 ત્યારે તેની સામે ક્યો દુશ્મન ઝીંક ઝાલે? એટલે, ઝાઝીવાર સામે
 કોણ ટકી શકે?

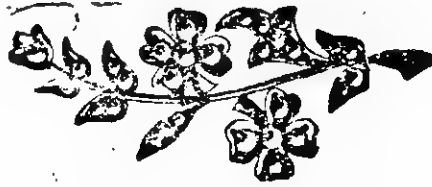
સો શુરવીર પુરુષની સામે ઉભો રહે એવો સામંત, ક્યાંય
 દુશ્મનના કટકે ઉપર તૂટી પડવું હોય ત્યાં વીજળીની માફક વાશીયાંગનો
 પુત્ર કુળના દીવા રૂપ નાથો તૂટી પડતો.

દેગ અને તેગમાં એની બરાબરીમાં કોઇ ન આવી શકે તેવો,
 કુળને ઉજવળ બનાવનાર, જેમ જંગલમાં કેશરી સિંહ મહોન્મત બની
 બેપરવાઇથી વનમાં ફરે તેમ નાથો બેપરવાઇથી રહેતો. જ્યાં અગડો
 થાય એટલે જ્યાં દુશ્મનોની સાથે તસ્વારોની અપાઝખીનો વખત
 આવે ત્યારે તે વકરાયેલ વાધના જેવી ખીજથી ભરેલો રહેતો.

એવો હઠીયલ નાથો લડાઇના મેદાનમાં સહુથી મોખરે કુશ્મનીને
મારવા અને મરવા માટે તૈયાર રહેતો.

કવિત.

કંથા ધીરમતી એમ અળ્યાં નારી કહે,
તાગવા જાય સમુદ્ર તારી;
ઝેરવાળો કદી ન તત્રળો રાખે,
મરકને નાથી એ ખેર મારે.
કામની કંથને વાત સાચી કહે,
જાળવી આપ ક્યાંક છુપી જાઓ;
જો આવીઆ નાથા તણી ઝડપમાં,
નાવ તમ જીવતાં ઘરે નાવે.
ભામની કહે ઈ વાત સાચ કહું,
કંથ મ જાણુ ઈ વચન કુડા;
સોહડ વાશીયાંગ તણે વેર ન ચુકશે,
શ્યામ પહેરું હું કેમ ચુડા.

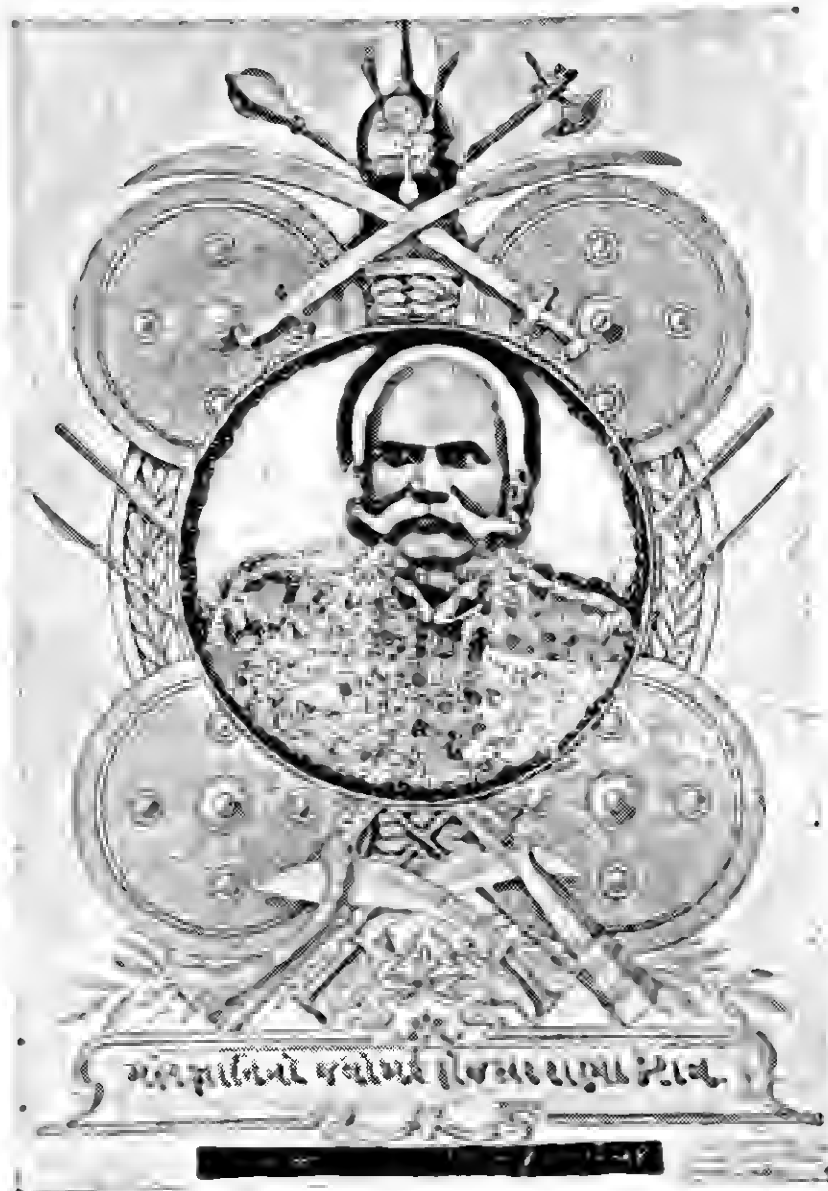
જવાંમદ રાણી કોજદાર.

લેખક : રા. જયેન્દ્ર પાઠક.

મહેર જ્ઞાતિમાં કેશવારા મહેર એ મુળ મહેર છે અને એ ઉલ્લેખ રામાયણમાં પણ છે. તે પછી સીસે.દીયા, પરમાર, ચહુયાણ, સુમરા, રાજશાખા વિગેરે ઓળખના રજપુતો મહેર જ્ઞાતિમાં લબ્યા અને જે જે ગામે રહ્યા તે તે ગામના નામની ઓળખથી ઓળખાવા લાગ્યા. જેમ કે, રાતડી ગામે રહેનારા રાતડીયા, કુછડી ગામે રહેનારા કુછડીયા, મોઢવાડા ગામે રહેનારા મોઢવાડીયા, એવી રીતે ગામ ઉપરથી ઓળખ પડી.

લગભગ આઠમા સૈકાની શરૂઆતમાં મહેર જ્ઞાતિ સૌરાષ્ટ્રમાં ઉતરી આવી. નવમા સૈકાની મધ્યમાં મહેરો જેઠવાઓ સાથે જામનગર, મોરબી અને ઝરડા તરફ ફરી વળ્યા હતા અને ધુમલીમાં વસવાટ આદર્યો. મહેર જ્ઞાતિએ જેઠવાઓની પડખો પડખ મદદમાં ઉભા રહી લડાઈઓના પ્રસંગમાં વિજય મેળવ્યો છે. મહેર જ્ઞાતિએ પેતાનાં જર, જાન અને જમીન જેઠવાને આપ્યાં છે. જેઠવા એના ગુણ ઓશિંગણ છે. શમશેરના બળે પોરબંદર રાજ્ય નીચે પહેલાં ચાલીશ અને આજે લોટાતાં લોટાતાં ચૌદ ગામના, મહેર ગરાસીયા અને માલીક છે. એની રાજકીય કે સામાજિક પરિસ્થિતિના થર ઉકેલવા પહેલાં અત્યારે આટલું બસ છે કે, તેઓ સાહસિક અને ઉત્સાહી છે. રૂંવાડે રૂંવાડે નેકીનાં વૃત્ત ઉઠે છે. શૌર્ય એ એનો પ્રાણ છે. તરવરાન એ એની નિત્ય ચર્ચા છે. ખેતી હવે વ્યવસાય છે. એ કામના થર ઉકેલવા એટલે એક જવલંત જીવતી જાગતી શૌર્ય-કથાની

Hardison Press.

ઈતિહાસ-યત્રાએ પરવરવું. એ શૌર્ય-કથામાંની ચાલુ યુગની એક કથાની શરૂઆત કરીએ.

ધરા ધ્રુમવતા વીર હરભમ રાતડીયાનો રાણા કેશવ વંશજ. શ્રી રામચંદ્રજીના કેશમાંથી હિત્તન થયેલા કેશવાળા કુળના કેશવને બે પુત્રો : એક રાણો અને બીજો માંડણ. હરભમ બહારવટા પછી તોપે ચડ્યો. ગરાસ ગુમાવ્યો અને સ્થિતિ પલટાઈ ગઈ. ગરીબાઈએ ઘર ક્યું અને એમના કુટુંબીઓ રાજ્યને આશરે આવ્યા.

જેની રગેરગમાં વીર હરભમની વીરતાનું ખૂન વહે છે, જેના અગેઅંગમાં એ દ્વાવટ અને જવાંમદીનાં નુર ઝળકે છે, એવા એના વંશજો શૌર્ય સુના તો નજ હોય.

રાણાનું જીવન પણ એક જવલંત શૌર્ય-કથા છે.

(૧)

મહારાણા વિક્રમાતજીના વખતનાં રાણા કેશવ પોલીસ ખાતામાં જોડાયા અને જોતજોતામાં પોતાનામાં રહેલી વીરતા અને એકનિષ્ઠા વધતી ગઈ. પોરબંદર તાલુકા માધવપુર ગામે શ્રી માધવરાયના મંદિરમાં થયેલી મોટી ગોરી એમણે પકડી અને રાજ્ય તરફથી તથા મંદિરના મુખ્ય સેવકો તરફથી ધનમતી રકમ મળી. આજ અરસામાં સોરઠના ષરગણામાં મુળવો બહારવટીઓ પ્રજાને લુટીને ત્રાસ વર્તાવતો. સોરઠવાસીઓ કંકગાઈ કંપી ઉઠ્યા. એ મુળવાને તાલુકા કરવાનું કામ રાણા કેશવને સોંપવામાં આવ્યું.

રાણા કેશવ મુળવા બહારવટીયાની શોધમાં ઘોડેસ્વાર થઈ આરે બાળુ ધ્રુમતા. એ શોધમાં ઘણા દિવસો વિત્યા બાદ એક વખત નવીમંદર તાળાના ગામ 'એરડા'ના વોડગામાં મુળવો છે, એવા

અચાનક સમાચાર મળતાં તુરત પોતાના ઘોડાને પુરવેગમાં દોડાવીને ત્યાં પહોંચે છે. ઘોડા ઉપરથી ઉતરી ઘોડાને ઝાડને થડે બાંધે છે. પ્રાંસોની ધાટી વનરાયમાં તપાસ કરતો જાય છે અને નીડરપણે આગળ ચાલ્યો જાય છે; ત્યાં પ્રાંસની ધાટી ઝાડી નીચે મુળવેા ખુલ્લી તડવારનું ઓસીકું કરી સુતો છે. પ્રચંડ કાયાધારી મુળવાની પડખે ચડવામાં લલલલાની ગળદાર છાતીનાંએ અરમાન ઉતરી જાય, એવો મુળ બળવાન હતો અને તેથી તેની ચારેબાજુ હાંક પડતી. એની થોભાવાળી ભરાવદાર મુછો, કાળાઝેળ જેવા વાળનાં વીખરાએલાં ઓળીયાં અને લાલ આંખોમાંથી વેરાતી વીરતા, લલલશેરાની હિમત હરી લે તેવી હતી. રાણા કેશવે આ મહા કાયાધારી જવાંમર્દને પકડવા માટે નિશ્ચય કર્યો. મુળ જાગે તો તો એ સિંહ સમો મગતરા જેવા માનવીના તો પળવારમાં ભૂક્કા કાઢી નાખે. રાણાએ તો નિડરતાથી પોતાના પ્રાણ મૃત્યુના ખોળામાં મૂક્યા અને છત્રંગ મારી મુળની છાતી પર ચડી બેઠો. ખેલી તકે મુળના એ સંકે પડેલી ખુલ્લી તડવાર ખેંચીને દૂર ફેંકી દીધી અને એ હાથે ઓળીયાં પકડીને મુળના માથાંને બેચાર વખત જમીન સાથે પછાડયું. મુળ પોતાના બળે કરી રાણા કેશવને લઇ ઉભો થઇ ગયો અને રાણાને પછાડી માથે ચડી બેસવાનો દાવ રચવા માંડ્યો; પણ રાણા કેશવ ગાંભ્યો જાય તેવો નહોતો. તુરત મુળના પગમાં આંડી નાખી ચાપ ખવરાવી પાછો પછાડ્યો અને રાણો પાછો મુળની છાતી પર ચડી ગળું દબાવ્યું. એક ખીજની તાકાત તવાઇ જાય તેથી એક ખીજ ચાક્યા ત્યાં સુધી ઝપાઝપી થઇ. હથિયાર વગરના બને વારોએ પોતાનાથી બનતી ખહાદુરી બતાવી. કાણ કેાને પુગશે એ કહી શકાય તેવું નહોતું; પણ આખર બંને સિંહરાજોમાં મુળ થાક્યો અને તાબે થયો.

(૨)

પોરબંદર તાબાના ગામ રાણા કંડોરણાની પોલીસ લેનમાં, સુરવાલ અને પહેરણમર પ્રૌઢ છતાં જુવાન સમો દેખાતો રાણો

ખાટલા ઉપર કાગની દર કરે છે અને બાબુમાં ઝાડના થડે પવનવેગી થાંડો બાંધે છે.

એક કણુમી આવીને ખપ્પર આપે છે કે, સીમમાં ત્રણ સીંધી ખહારવટીયાઓ રોંઢા (બપોર પછીનું ખાણું) કરે છે. રાણા કેશવને ટચકીયું પડેલું છે. બેસવા ઉડવામાં બહુ વેદના થાય છે. શરીરે અશક્ત છતાં પણ ખહારવટીયાઓના સમાચાર મળતાં, ખીલ્લી પરથી તલ્વાર અને બંદુક લઇ ઘોડેસ્વાર થાય છે અને અપાટામંધ જાય છે. પોલીસોને પાછળ આવવા કહેતા જાય છે. રોટલા ખાતા સીંધીઓ, ઘોડાના ડાગલા સાંભળીને ચમકે છે. ઘોડેસ્વાર આવતો જોઇ તુરત પોતપોતાની બંદુકો તૈયાર રાખી ઉભા થઇ જાય છે. રાણા કેશવે પડકારે કહે : “ખમરદાર ! એક ડગલું અગળ ભયું તો આ બંદુકથી ઝુંકી દઇશ.” સીંધીઓ કંઈ પાછા પગ ભરે તેવા નહોતા. તુરતજ બંદુક ખંભે ચડાવી ગોળીયાર કહે : “રાણા કેશવ સામે ગોળીયારથી જવાબ આપે છે. સામસામે થોડીવાર ગોળીયાર ચાલુ રહે છે. સીંધીઓ બંદુકના અવાજ કરતા જાય છે અને ભાગ્યા જાય છે. રાણા કેશવ તેનો પીછો લે છે. ત્રણ ગાઉ સુધી સીંધીઓનો પીછો લીધો. પોલીસો પણ આવી પહોંચ્યા. સીંધીઓ થાક્યા અને બોલ્યા : “ફાજદાર, હજી ધા મ કરી જ. અસાં હથિયાર છડુંતાં.” એમ કહી હથિયાર મૂકી કબજે થયા. પોલીસોએ ખાંધી લીધા.

(૩)

બરડા હુગરની કરાળ સુદાઓમાં ત્રીશ સીંધી ખહારવટીયાઓનું ટોળું વસ્તીપર ત્રાસ વર્તાવી રહ્યું હતું. દિવસના કે રાતનાં માણસોને સીમમાં જવા આવવામાં બીક રહેતી. કાંઈ ભૂલ્યે ચૂક્યે જતું તેને તેઓ લુટી લેતા.

પોરબંદર રાજ્યના એડમીનીસ્ટ્રેટર સાહેબે, ફેજદાર રાણા કેશવને
 આ ખહારવટીયાની ટોળીને તાબે કરવાનું કામ સોંપ્યું. રાણા કેશવ
 પોલીસ પાર્ટી સાથે ડુંગરોની ખીણો અને ગુફાઓ દિનરાત શોધવા
 લાગ્યા. ઉનાળાનો દિવસ છે. તાપ સખ્ત પડે છે. રાણા કેશવ તથા
 તેના માણસો એક ઝાડ નીચે આરામ લેવા બેઠા છે. રાણા કેશવને
 તરસ લાગવાથી સરમણી વાવે પાણી પીવા જાય છે. પોતાના એક
 વિશ્વાસુ પોલીસને સાથે લઈ જાય છે. પોતે ઘોડેથી ઉતરી પોલીસને
 ઘોડાની લગામ સોંપે છે અને પોતે સરમણી વાવમાં ઉતરે છે. થોડું
 પગથીયાં ઉતરતાં વાવમાં કોઈ પાણી પીએ છે એ તેમના જોવામાં
 આવ્યું. નજર કરે છે ત્યાં પગથીયાંપર તસ્વાર અને અંદુક જોવામાં
 આવ્યાં. હથિયાર જોતાં જ ક્રોધ ખહારવટીયાની ટોળી માંહેલો જ હોવો
 જોઈએ, એમ ધારી રાણા ફેજદાર સડસડાટ પગથીયાં નીચે ઉતર્યો
 અને તુરત હથિયાર કમળે કર્યો. ખહારવટીયાના ખોખામાં પાણી છે.
 પાછું વાળીને જુએ છે ત્યાં દુશ્મનના હાથમાં પોતાના હથિયાર જોયાં.
 રાણા ફેજદારે તુરત રીવોલ્વર ટાંકી અને પડકારો કર્યો : “ઉભો
 થયો તો કુંકી દમશ” રાણા ફેજદારના હિંમત ભરેલા પડકારથી
 હથિયાર કમળે કરવાની તેની હિંમત ચાલી નહિ. તુરંતજ પોલીસને
 અવાજ કર્યો પોલીસે આવી ખહારવટીયાને હાથ કડી નાખી કમળે
 કરી ખહાર લાવ્યો અને પોલીસ પાર્ટી જ્યાં બેઠી હતી ત્યાં ચાલતા
 થયા. સીંધી ખહારવટીયાઓ પોતાના જણને આવતાં અહુ વાર
 લાગવાથી, તયાર થઈ તેમની શોધમાં નીકળ્યા. ત્યાં તો તેમને કમળે
 કરીને ચાલતા જોયા. સીંધીઓએ પડકારો કર્યા : “છડી ડે ભુડી
 થીની રાણા છડી ડે.” રાણા ફેજદારે સામો પડકાર કર્યો : “છડી ડીએ
 ધં ખીયા. હલ્યા અચો, ભાં હણે હલ્યા અચો.” ખહારવટીયાની
 ટોળીએ સામનો કર્યો. સિંહ સમા એકલા રાણા ફેજદાર અને
 ખહારવટીયાની ટોળી વચ્ચે સામસામા ગોળીબાર શરૂ થયા. તેમાં
 વિશ્વાસુ પોલીસ પ્રણ મરણીયો થઈ રાણા ફેજદારની મદદમાં ઉભો

રહ્યો. બંને પક્ષ પોતાનો બચાવ કરતા બચ છે અને અરસપરસ ગોળીઓનો વરસાદ વરસાવે છે. ઝાડ નીચે બેઠેલી પોલીસ પાટી બંદુકોના અવાજ સાંભળતાં ઝપાટાબંધ આવી પહોંચી. કબજે કરેલા બહારવટીયાને લઇને આગળ ચાલ્યા બચ છે અને બહારવટીયાઓ પર ગોળીયાર કરતા બચ છે. પોલીસ પાટી સાથે રાણા ફોજદાર ડુંગરની ટેકરી પર ચડી ગયો અને બહારવટીયાઓ ડુંગરની તળેટીમાં રહ્યા; જેથી પોલીસોને ગોળીયાર કરવાનું રહેલું પડ્યું. સીંધીઓએ બંધુક કે, હવે આપણા એક જણને લેવા જતાં વધારે જણ તડ રહેશે અને આપણે હવે ખાટીએ એમ નથી. એમ ધારી સીંધીઓની ટોળી આગળ વધતી અંકડી. બહારવટીયાને રાણાવાવ લાવ્યા અને જેલમાં દાખલ કર્યો.

પોરબંદરની જેલમાં બબ્બે વાર નાશી છુટેલા બહારવટીયાઓ અને ખૂનીઓને જેલમાં પુર્યા હતા; પણ તેમને કાણુમાં રાખવા મુશ્કેલ હતા. રાણા કેશવ આ સમયે પેનશનર હતા, જેથી નિવૃત્ત જીવન ગુજરતા હતા; પણ રાજ્ય તરફથી જેવર તરીકે આવવાનું ફરમાન થયું : “રાણા ફોજદાર, તમારા વિના આ કેદીઓ કબજે થશે નહિ.” ૬૫ વરસની ઉંમરે પહોંચેલા રાણા ફોજદારને નોકરી કરવાની અભિલાષા નહોતી; પણ રાજ્યનું નિમક ખાધું અને રાજ્યનો હુકમ થાય તો અનાદર કેમ કરવો? એમ ધારીને જેલરને આજ્ઞા સંભાળી લીધો. રાણા ફોજદારે બહારવટીયા અને ખૂનીઓ પર બરાબર દાખ રાખ્યો અને બરાબર ધાક બેસાડી. બહારવટીયાઓને તો એમ થતું કે, જેલખાનામાં જીંદગી પુરી કરવી, એના કરતાં કોઇ વડીયાને પાડી લઇને ફાંસીએ ચડી જવું એ વધારે બહેતર છે.

એ વખતમાં સરન્યાયાધીશ કે. પી. ડોડીયા સાહેબ હતા અને પોલીસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ નામદાર પ્રતાપસિંહજી સાહેબ (દોલરાવાળા)

હતા. ખહારવટીયાઓની આ બંને અમલદારોને ઝપાટામાં લેવાની નજર હતી; પણ આ અમલદારો તેમના ઝપાટામાં આવે તેવા સંજોગોમાં નહોતા. જ્યારે જ્યારે કેદીઓની વિઝિટ લેવા આવતા, ત્યારે કેદીઓ પોતપોતાની ઓરડીમાં પુરાએલ હોવાથી તેમની ઉમેદ પાર પડી નહિ. છેવટ રાણા ફેજદારને भारी નાખવાની યુક્તિઓ આદરી. બે ખૂનીઓએ રાણા કેશવને વિશ્વાસ બેસાડ્યો. મોતથી નિર્ભય એવા રાણા ફેજદારને કેદીઓએ રચેલા પ્રપંચની ખબર પડી નહિ. તેમ વળી તેને પોતાની શક્તિમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો અને બીજા બે ખહારવટીયાઓને પોતે એકલા પહોંચી વળવા માટે બસ હતા; એ ધારણાએ નિડરપણે પોતાનું રોજનું કર્તવ્ય બજાવતા.

કેદીઓની પ્રપંચ બળ બીજાઇ ગઇ. એક દિવસ મોસુમણ થતાં કેદીઓ રોજના નિયમથી જરા વહેલા ધરાદાપૂર્વક ઉઠ્યા અને પાચખાને જવાનું ખહાનું બતાવીને જેલરને બોલાવવામાં આવ્યા. જેલર રાણા કેશવ ખુલ્લે શરીરે ફક્ત એક ધે.તીયાભર કુચીઓનો બુડો લઇ જેલ ઉઘાડવા ચાલ્યા જાય છે અને જેલનાં બારણાં ઉઘાડે છે. કેદીઓ બોલ્યા : “સહેબ, બેગાલેળું આજનું કરવાનું કામ અમને સોંપતા જાઓ.” જેલર, શેત્રંગ અને પાટી વણતી તે ખંડમાં ગયા. આ ખંડમાં ખહારવટીયાઓ અને ખૂનીઓ પાટી વણવાનું કામ કરતા. તેઓ પાસે બે બાબુ લોઢાની અણીઓવાળા તાણાવાણા કરવાના નળા હતા.

રાણા કેશવ નીચે નમી અને કામ બતાવે છે. ચારે ખૂનીઓ રાણા કેશવની આસપાસ હુમલો કરવા ગોઠવાઇ જાય છે. લાગ જોઇને એકીઠારે ચારે જણાએ લોઢાના નળાઓના ધા કરવા લાગ્યા. શેત્રંગ વણતી વખતે પગ રાખવાના જે ખાડા હોય છે, તે ખાડામાં ફેજદારને ચારે જણા પકડીને નાખે છે. રાણા કેશવ પાસે પોતાના બચાવ માટે કંઈ પણ સાધન નહોતું. જેલર પાસે કંઈ પણ હથિયાર રાખવા દેવામાં આવતું નથી. રાણા કેશવે છટકવા માટે ધણું

તરફડીયાં માર્યાં; પણ નિદ્ય રીતે તેના શરીરને ચારણીના જેમ વીધી નાખ્યું. રાણાએ છુંદાતાં છુંદાતાં પણ પડકારો કર્યો : “સાલા બાયલાઓ! દગાથી રમ્યા? પડકારો કરી ધા કરવો હતો ને! મારી મદાઈ તો જોવી’તી! આમ દગાની રમત રમ્યા? દીકરાઓ! એનવ્યો હોત તો ચારે જણના આંતરડાં કાઢત. હીચકારાઓ! આમાં તમારી બહાદુરી નથી.” આટલું બોલતાં રાણા કેશવ બેહોંશ થઈ ઢળી પડ્યા. તેમને બચાવવા માટે કેદીઓની સામે થવાની કોઈ પોલીસની હિંમત ચાલતી નથી. આ બધો બનાવ છેટે ઉભીને બધાએ જોયા કર્યો.

આ બાબતની ખબર તેમના દીકરા માલદેવને પડે છે. તે બીમાર હોવાથી પથારીવશ હોવા છતાં તદ્વાર લઈ જઈ તરફ પૂરવેગે દોડતો જાય છે. પોલીસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબે તેમને સમજાવીને કહ્યું : “જે બનવાનું હતું તે બન્યું. કેદીઓ જેલમાં કબજે છે, ત્યાં તમોને જવા દેવામાં આવશે નહિ. તમારા પિતાને ઝખમ પૂરા છે. તેને સીંગરામમાં બેસાડી દવાખાને લઈ જાય છે; ત્યાં તેની સારવાર કરો.” માલદેવ તેના પિતાને મળે છે. રાણા કેશવને પૂરા ધા પડ્યા છે. દેહનું લાન ભૂલાતું જાય છે; તો પણ બોલ્યા : “કોણ માલદેવ?”

માલદેવ : “હા બાપુ, તમારી આ દશા જોઈ દુઃખ માત્ર એટલુંજ થાય છે કે, તેઓ દગાથી રમ્યા. બાપુ, આપણાં મોત તો એમજ હોય નાં! ગાદી તકીયા પર બેઠાં બેઠાં આપણાં મોત થોડાં થાય છે!”

રાણા ફેજાબદાર બોલ્યા : “માલદેવ, દીકરા! મરવાનો મને જરાય ઘોખો નથી. માત્ર એકજ ખંટકો છે કે, મારી મદાઈ બતાવવાનો મોકો ન મળ્યો.”

“બાપુ, દગાની રમતો રમાતી હોય ત્યાં એમજ થાય. હવે એ વિચારને દૂર કરો અને પ્રભુમાં મનને જોડો.

રાણા ફોજદાર બોલ્યા : “માલદેવ, મારું એક છેવટનું કંઈ
ધ્યાનમાં લે. હથિયાર વગરનું મારું મોત આવું થયું. દીકરા, હથિયાર
વગરનો ઘડી પણ રહેજે માં.” એમ બોલતાં બોલતાં રાણા કેશવે
સંસારનો છેલ્લો ધુંટડો ભરી લીધો.

બરડાની જોગમાયા સમી મહેરાણીઓ રાણા ફોજદારનાં
જય-ગીત ઘેરે ઘેરે ગાય છે.

ધીર વીર રાણા ઘવાણા,
મદ્દ કંઈ દગે મરાણા;
રાતડીયા ઢલ્યો છે રાણા.
મરડાતા બુવાન મલકમાં, તેના રાણાએ દિતાર્યા કેર;
છેલ રાણાને છેતરી દેતાં, દગા ધી કી ધો કેર.
આચ્છીતા કેદીએ જાલ્યા,
સરોવરથી હંસ તો હાલ્યા;
સ્વર્ગમાં તો રાણા સીધાવ્યા.
હોત રામચર હાથમાં તો તો કંઈકનાં લીધા હોત પ્રાણ.
નવતેરીના જેમ તડપુ નાખત,
પાંચ સાતને તડ પણ રાખત;
છાગાળો કંઈકનાં લોહી પણ ચાખત.
માલદેવ કહે મરવાની અમને, બાપુની નાતી બીક;
મદ્દાંજીવાનું રાણું મળ્યું નહિ, પ્રભુએ ધાર્યું તે ઠીક.
હૃદયમાં લાય પ્રજાળી,
હાલ્યા બાપુ દાઆવી હોળી.

રાણા ફોજદારના દીકરા માલદેવના દીકરા કેશવે હાલમાં
રૂઝમંજીર તરીકે કામ કરે છે.

અજેજનો ભડવીર જ્ઞેતમાલ.

Hon. ixala P. 66.

ભડવીર જેતમાલ

જેતમાલના વડવાઓ સંવત ૧૭૫૧ ના આશરે કંઈ કારણ-વશાત રાજ્ય ખટપટના ભોગ થઈ પડવાથી ઉજ્જન નગરી છોડીને સાત ભાઈઓ તથા તેમનું કુટુંબ જુનાગઢ આવ્યું. આ વખતે જુનાગઢની ગાદી પર રા' ગિરાજતા હતા.

જેતમાલ મુળ પરમાર શાખાના રજપુત. આ તરફ આવ્યા બાદ કેશવારા તથા ખીજ મહેરાની સાથે તેઓ ભળ્યા. રણમલજી, તેજમાલજી, રણવીરજી, વિઝેરે સાતે ભાઈઓ થોડા મહિના રાજ્યના મહેમાન તરીકે રહ્યા બાદ રહેવા માટે જુદી સગવડ કરી. રાજ્ય દરબારમાં આવવા જવાની છુટ મળી અને દરબારમાં તેમની યોગ્યતાને લીધે માન મરતઓ વધ્યાં.

આ પ્રમાણે સાતે ભાઈઓ દરબારની પ્રિતીને પાત્ર થયાં. રમતગમતના વખતમાં પણ રા' આ ભાઈઓને બોલાવવાનું ભૂલે નહિ. ચોપાટની રમત રમવામાં પણ એ ભાઈઓ કુશળ હતા. રા'ને પણ એ રમતનો શોખ લાગ્યો અને અવારનવાર પરમારો સાથે ચોપાટની રમત રમવામાં સમય વીતાવતા. એક વખત એવું બન્યું કે, પરમારોએ હસતાં હસતાં કહ્યું : “જો આજની રમત અમે ઉપરા-ઉપર ચાર વખત જીતીએ તો રા' અમેને બાર ગામ આપે અને જો અમે હારીએ તો અમારી પાસે જે કંઈ મિલકત હોય તે રા'ને ચરણે મુકી દેત એક વસ્ત્રલર ચાલી નીકળીએ.” પરમાર રણમલજી રમત રમતાં હોડ પર આવી ગયો. પોતે તથા પોતાના ભાઈઓ ચોપાટની રમતમાં હોંશિયાર છે એવું અભિમાન હોવાથી આવેશમાં બોલી જવાયું.

ભીહડ, બાળહડ, ચોગીહડ, એ પ્રમાણે રાજહડ. રા' હડે ભરાણા અને રણમલજના કહેવા પ્રમાણે કબુલ કર્યું અને બોલથી બધાણા. રા' બોલ્યા : “રણમલજ, હવે જો જો હો! હાથીના દાંત નીકળ્યા ધ નીકળ્યા.”

રણમલજ બોલ્યા : “દરબાર સાહેબ, મદોનાં વેણ કંઈ કરે!” ચોપાટની રમત રમવાનું શરૂ કર્યું. બંને પક્ષ સામસામા બેસી કાળજીથી દાવ નાખ્યે જાય છે. રા'ના હજુરીઆઓ તથા ખીજઓ આજની રમત બહુજ ધ્યાનપૂર્વક જોયા કરે છે. રા' બહુજ ચીપી ચીપીને પાસા નાખે છે; પણ પાસા અવળા પડતા જાય છે અને રણમલજની રમતમાં જીતના પાસા પડતા જાય છે. રા'ની બાજુ હારમાં હોવાથી રા' વિમાસણમાં પડે છે. છેવટે રા'ની હાર થાય છે અને રણમલજની જીત થાય છે. શરત મુજબ બાર ગામ આપવાં પડશે એ વિચારે આવતાં છટકવાની યુક્તિઓનો આશરો લીધો. ખરેખરા વીર પુરૂષો બોલેલાં વચન પાળે છે અને કદી વચનભ્રષ્ટ થતા નથી. કંજુસ અને લબાડ માણસને બોલેલા વચનની કંઈ કિંમત હોતી નથી.

રા' પોતાના બોલેલા વચનને વળગી રહે તો બાર ગામ દેવાં પડે અને જો આપવાની ના પાડે તો અપકિર્તી થાય. બહુજ વિચાર કર્યા બાદ રા' બોલ્યા : “રણમલજ, તમારી આ એકલાની રમતથી જીત થઈ નથી. તમારા ખીજ ભાઈઓની શીખવણીથી તમે જીત્યા છો. આપણી શરત તો એવી છે કે, તમે એકલા તમારી પોતાની હોંશિયારીથી ચારે રમત જીતો તો બાર ગામ આપવાં. આ રમતમાં તો ખુલ્લી રીતે તમારા ભાઈઓની મદદ હતી અને એની મદદથીજ તમારી જીત થઈ છે. આપણા બે વચ્ચે જે શરત થઈ છે, તે પ્રમાણે તમે વત્યાં નથી; જેથી તમારાથી બાર ગામની માગણી થાય નહિ અને એમ બાર ગામ મળી પણ શકે નહિ.

રણુમલજી : “જીનાગઢનો રા’ આમ બોલીને ફરશે, એની તો મને સ્વપ્નેય પણ ખબર નહિ. દરબાર સાહેબ, હવે બોલીને ફરી જવું એ આપને શોભતું નથી. મદદ બચ્ચા વસ્તુ કરતાં પોતાના વચનની કિંમત વધારે કરે છે; માટે બાર ગામ તો ન્યાયને ખાતર અમોને આપી દેવાં જોઈએ.”

રા’ : “રણુમલજી, તમારાં આવાં કડકાં છ બરેલાં વચનોથી હું કંઈ દબાઈ જવાનો નથી. તમારું ડહાપણ તમારી પાસે રાખો. એમ બાર ગામ મળશે નહિ.”

રણુમલજી : “દરબાર સાહેબ, બાર ગામ તો તમારે હીધે છુટકો છે અને અમારે લીધે છુટકો છે. હવે એ બાર ગામમાંથી મમતા કાઢી નાખો. હવે નાળીએરનું પાણી નાળીએરમાં જ રહી જાય એમાં માલ છે.”

રા’ : “રણુમલજી, આ તમે કાની સામે બોલી રહ્યા છો એનો જરા ખ્યાલ કરો. રાજ્યને આશરે રહીને ગજ વગરની વાતો કરવા જતાં પાયમાલ બનશો.” રા’એ સત્તાનો આશરો લીધો.

રણુમલજી : “એવી પાયમાલી કાલે થતી હોય તો ભણે આજે થાય. ન્યાયને ખાતર તો બોલવું જ પડશે. -અમે કંઈ આપને હોડમાં ઉતરવાની ફરજ નહોતી પાડી. નવસો નવાણું ગામનો ધણી આમ બોલીને ફરે એ એને શોભે નહિ. રા’, જરા વિચારો, જગતમાં અપકિર્તી ધશે; માટે ખોટી હક છોડી દીઓ. એ બાર ગામ પરથી હવે આપનો હક્ક ઉઠાવી લ્યો.”

રા’ : “રણુમલજી, એમ બાર ગામ લેવાં કંઈ રેલાં પડ્યાં નથી, કે તમે લાઇ શકો. તે છતાં તમોને કંઈ મનમાં ઉમેદ હોય, તો તમારી ઉમેદ પુરી કરો. આ ચોપાટની એક રમત પુરી થઈ;

હવે બીજી રમત રમવા માટે મેદાન તૈયાર છે. તમે હથિયાર વગરના હો તો હથિયાર આપવા તૈયાર છું.”

“દરબાર સાહેબ, હથિયાર વગરનો ક્ષત્રિ બન્યો હોય જ નહિ. અમે અમારા બાહુબળથી જ બાર ગામ મેળવીશું.”

રા' : “ત્યારે થાઓ તૈયાર.”

સામસામી તત્વારે ખેંચાણી. ગીરનારા બ્રાહ્મણો આડા પડ્યા અને બોલ્યા : “પહેલાં અમારા પર કતલ ચલાવો અને અમને મારી નાખ્યા બાદ આગળ વધો. મહારાજાધિરાજ, ન્યાયને ખાતર અમારે કહેવું પડે છે કે, રણમલજીની વાત ન્યાયની છે. આપ મહારાજા પહેલેથી વચનથી બંધાઈ ચુક્યા છો અને હવે વચનભ્રષ્ટ થવું એ ક્ષત્રિનો ધર્મ નથી. ધર્મ અને ન્યાયને ખાતર અમારે એમના પક્ષમાં ભળવું પડે છે. આપ અમારા યજમાન છો; પણ અમારાથી અન્યાય થતો સાંખી શકાશે નહિ.”

રા' : “એના પક્ષમાં ભળવામાં તમોને શું લાભ છે? અમારા બંનેની વચમાં તમારે આવવા શું પ્રયોજન છે? વિના કારણે તમે કૂદી પડશો તો કપાઈ મરશો. બ્રાહ્મણો પર શમશેર ચલાવવી એ અમારો ધર્મ નથી; છતાં પતંગીયાના જેમ મરવા આવશો તો બળી મરશો. માટે આ બાબતમાં તમારે વચ્ચે પડવાનું નથી.”

બ્રાહ્મણો બોલ્યા : “મહારાજા, શમશેર ચલાવો તો તમે ધણી છો; પણ બાર ગામ ખાતર રા' બોલીને ફરે એ કેમ સહન થાય? ન્યાયને ખાતર આપનો પક્ષ મુકી એના પક્ષમાં ઉભીએ છીએ. ન્યાય ખાતર કે ધર્મ ખાતર મરી શીડવું એ દરેકનો ધર્મ છે, તેમ બ્રાહ્મણોનો પણ ધર્મ છે. માટે અમે આજે દરેક પ્રકારનો ભોગ આપવા તૈયાર છીએ.”

આર ગામની મમતા રા'થી મુકાણી નહિ. વચનબદ્ધ થયો અને પરમારો તથા ગીરનારા બ્રાહ્મણો પર શમશેર ચલાવવાનો હુકમ આપ્યો. રા'નાં માણસો સામે સાતે ભાઈઓ બહાદુરીથી લડ્યા. આમાં બ્રાહ્મણોનો તો સંહારજ કરી નાખ્યો. એમ કહેવાય છે કે, સવાપાશેર જનોઈ થાય તેટલા બ્રાહ્મણો ત્યાં મુવા. થોડા જીવતા રહ્યા તે તથા રણમલજી અને તેના બે ભાઈઓ બચ્યા તે પોરબંદર તામે માધવપુર ગામે આવ્યા. રણમલજી બળેજ ગામે રહ્યો અને બીજે ભાઈ મહીયારી ગામે રહ્યો અને મહેરોમાં લગ્યા. જે જે ગામે રહ્યો તે ગામની ઓળખ પડી રણમલજીથી પાંચમી પેઢીએ હાથીઓ. હાથીઆનો નરખત. નરખતનો આશો અને આલાનો જેતમાલ થયો. જેતમાને ધર્મને ખાતર અને પોતાના વટને ખાતર જે બહાદુરી બતાવી તે આજની કથા પરથી સમજાશે.

જેતમાલ બળેજ ગામે ખેતી કરી પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે. જે વખતની આ વાત છે, તે વખતે જેતમાલ ગામનો મુખી હતો. અમલદારો તથા ગામના આગેવાન માણસો પણ જેતમાલને પુછી પણ ભરતા; એવાં તેનામાં ન્યાય અને નિતી હતાં. તેની યોગ્યતાને લીધે રાજ્યમાં પણ માન સાડું હતું. રાજ્યના કે પ્રજાના લલા ખાતર મરવું હોય તો મરી શીટે એવો જેતમાલ હતો અને તેથી ગામમાં મદદ પુરષેની ગણનામાં ગણાતો.

જેતમાલ સુખી જીવન ગુજારતો હતો. તેની પાસે ચાલીશ પચાશ ભેંસો, પંદર વીશ ગાયો, પાંચ સાત જોડી બળદની તેમજ બસો ત્રણસો ઘેરાં પણ હતાં. કોઈ કોઈ વખત નબળાં વરસોમાં ઢોરોના નિભાવ માટે જુનાગઢ તામે દેવડીએ જઈને પોતાનો નેશ નાખતો અને ત્યાં ઢોરોને ચારે મળે ત્યાં સુધી પોતાના સાથીઓ સાથે રહેતો અને વરસ પુરું થતાં પાછો બળેજ આવતો.

સાં. ૧૮૬૭ની સાલમાં જ્યારે તે દેવડીયા ગામે નેશ નાખીને રહેતો હતો, ત્યારે એક વખત દેશને ચારી આવીને પોતાના નેશમાં પોતાના સાથીઓ સાથે જન્મતો હતો, ત્યાં ખ્હારથી એક ખારોટ આવી પડકારો કરીને એક દુહો લલકાર્યો:—

સીમાડે સાવજ તણે, ખાકરથી કેમ બેસાય;
જેતા જોણુ કે'વાય, અચરત આલણુ રાઉત.

(હે, આલાના દીકરા જેતમાલ ! તું દેવડીયાને સીમાડે સાવજ સરખો બેઠો છે અને બકરાં રૂપી બાબીઓ ધણુ વાળી જાય ? જેતમાલ, તું બેઠાં આવું અને, એ તો નવાઈની વાત કહેવાય.)

આ દે.હરો સાંભળતાંજ, જન્મવાનું પડતું મુકીને અન્નદેવને પ્રણામ કરી પાણી પીને તુરત ઉડ્યો. ખીલીપરથી ઢાઢ તલ્વાર લઈને, મેદાને પડ્યો. બાબીઓને જોઈ પડકારો કર્યો : “દીકરાજી, હેવ જશો તી ક્યાં ?” બાબીઓ સમ્મા થયા. અરસપરસ તલ્વારોની ઝપાઝપી થઈ. જેતમાલ બહુ ખ્હાદુરીથી લડ્યો. મરણીઓ બનીને ધુમ્યો. પોતાના બાહુબળથી બાબીઓને નસાડયા અને ગાયોનું ધણુ પાછું વાળ્યું. પોતાને તલ્વાર તથા લાલાના ઘણા જખમ થયા હતા, તે આરામ થયા બાદ પાછો બજેજ ગયો.

મર્યો જોર ખાંડા તણુ દેવડીએ મામલો,
કાયરીયાં કંપીયાં દેખ કેતાં;
આલા તણુ વડો અજરાયલ,
તેં ચોપસું ઢારીયા હાથ જેતા.
ત્રેહકે નગારાં ધુત્રવે ત્રાંબાળુ,
લુહાબળ વઢંતે દાવ લાધો;
ઝીંક કુંતા તણી રાવ ત્યાં હુકજો,
બજેજો અસંગબળ લીમ બાધો.

અભંગ દળ બાળી તણાં કાંદારે આવીયાં,
 વાગતાં તબલ જાલાં વાળાં;
 અવઝ મચી તુહારી આગળે,
 ત્યાં ઝારીયેં રૂપકતાં ગીયાં ઝાઝાં.
 વેરો કુર્યો પરમાર તેં વંકડા,
 જામ ખાના લગણુ વાત જાણી;
 અવિચળ નામ કરી કુશળ ઘેરે આવીયો,
 પરીએ ચઢાવ્યો અમર પાણી.

(૨)

બળા દાખવે ચતુર મું મહેર છ બળેજો,
 આકળે ઝાટકે ધળે એ તો;
 પાડતલ ભાળીઓ વાતમદ પાળીચલ,
 જોધામલ છડીચલ મહેર જેતો.
 રીડ હાંચ કાળી રાગ સીંધુ રચે,
 ભડ તે શમશેર ભારથ ભારી;
 અવ હો આલણુકો પેળીઓ જોરાવર,
 દીમ દીએ વેરીયાં સાવ દાળી.
 પુત્ર નરબદ હરો હરે ના પોવાડે,
 કારમોક મચે બાંબાડ કાળો;
 અરી ઘણુ કાઢી કુશળ ઘેર આવીયો,
 વંકડા પરમાર બળેજ વાળો.

(૩)

સજી લહાઓ કટકાં એ જુનાગઢવાળો, મુખો,
 બજડે સામંત સામો સુંદીઓ ખરાળ;

ધીંગાણે જોરાણે મચ્ચે દેવડીએ નેશ ધીંગા,
આલાણી ઉઠીચો એમ મહાં ખાગ લે આનાળા.

ઝટાપટી હુઈ એમ મહાં બાંકા ખેલ ઝુંઝે,
ભડે સામ સામા પડે કાઢેરાં ભંગાણુ;
ગડે ત્રાંબા ઢોલ ત્રાંસા બંદુકાં ગણોલી ગાજે,
જેતમાલે બુદ્ધ કીધાં પાડીયા જીવાન.

સગડ સાકો કીચો તુહારો નરબદ હરા,
ધજ વડે ઉજળવા આપણી ધરત;
અ નમી ધરાણે મેર બળેજો આનાળે આખાં,
મામલો જતી ઘરે આવીઓ મરદ.

મ્હેર સતિનો વીર પુરૂષ જેતમાલ અત્યારે નથી; પણ કવી-
ઓએ બનાવેલાં કાવ્યોથી તેમની કીર્તિ અમર છે. ધર્મને ખાતર કે
પોતાના વડને ખાતર મરી શીટનારાઓ ધર્મનું ખરું સ્વરૂપ સમજ્યા
હતા અને તેથીજ તેઓ મરવાથી ખીતા નહોતા.

પોતાના તાબાના બળેજ ગામની આથમણી બાબુ ગામથી
અર્ધાં ગાઉ છેટે મમાઇ માતાનો મઠ છે અને તેમાં રખારીઓની
કુળદેવીની સ્થાપના છે; તેને લીધે બળેજ ગામ રખારીનું જગત્રાનું
ધામ ગણાય છે. આંહી શ્રાવકોનું દેરાસર છે અને તેથી અનેક શ્રાવક
શ્રાવિકાઓ દર્શન નિમિત્તે આવે છે, તેઓને ઉતરવા માટે વિશાળ
ધર્મશાળા છે; જેનો અનેક યાત્રાળુઓ ભાલ લે છે.

એક વખત બાલોચ કેટડાના ઓઠા સોંધીઓને કોઈએ કહ્યું
કે, બળેજ ગામે મમાઇ માતાના મઠમાં સોના રૂપાનાં છતરો તથા
ખીજો ઘણો માલ છે. સોંધીઓને એમ થયું કે, મઠ લુંટીને માલ
હાથ કરવો. એ અરસામાં તો બળીયાના બે ભાગ હતા, મારે તેની

તલ્વાર હતી. ફાટડાથી સીંધીઓની મોટી ટોળી અજેજ ગામે ઝાકુ બાધે આવી અને દેકારો બોલાવ્યો. રજારીઓ તથા ભુવો બહુજ મહારાણા અને મમાઇ માતાની પ્રાર્થના કરી કહેવા લાગ્યા : “હે, માતાઇ! અમારી લાજ રાખજે. હે, આઇ! આ જામગરીયુવાળા અમને એક એકને વીણે લીશે તો અમારી ભોરે થાજે.” આવી રીતે પ્રાર્થના કરતા હતા, ત્યાં એક રજારીને યાદ આવ્યું કે, અટાણે જે જેતમાલ આતો પુજે તોજ આપણી લાજ રાખે. એક રજારીને ફોડતો મોકલ્યો. તે જેતમાલને ઘેર જઈને ફારતે સાદે બોલ્યો : “જેતમાલ આતા ! ઘોડ, ઘોડ, માતાનો મઠ લુટાય છે. ઝટ ઘોડ.”

જેતમાલ : “કુણ લુટે છે ? ઇવ પાણીયારીના કુણ સે ?”
રજારીને શ્વાસ ચડવાથી વધારે બોલી શકતો નથી. મમાઇ માતાના મઠ તરફ હાથનો ઇસારો કરે છે.

જેતમાલ : “એલ્યા બોલ તો ખરો, ઇમાં હારે કાઉં જા છ !
રજારી થે ને મોરો કાઉં થા છ !”

રજારી : “એલ્યા બંધુકવારને દેખેને હું તાં હારેને ગાર જેવો થે જો છ. બોલવાની સુયા નેથ રઇ. આતા ! તું ઝટ હાલ્ય !”
પીચેતેર વરસની ઉમરે પહેાંચેતો જેતમાલ આ વાત સાંભળીને ઉભો મઇ ગયો. મર્દાઇના નમુના સમો જેતમાલ હાલ તલ્વાર લઇ બેઠાઇ બાંધી ધરતી બહાર ફેર્યો. ત્યાં તેનો દીકરો જેસો આડો ફર્યો.

જેસો : “બાપા ! આલુ ફેરે તુણે નીં જવા દાં. બાપ, તારા તાં હેવ ઘેર બેઠાના દીં છે. હું તારો જીવાન બેધ જીવો દીકરો ઘેર બેસે રાં ને તું મરવા હાલે નીસર ? ઇ તાં હું નીં માવા દાં.”

જેતમાલ : “દીકરા, તારે તાં ઇવાં કામા કરવાના ધણામ દી’ આવશે. મારે તાં હેવ સાંજ પડવા આવી છે. મને તાં હથડો પોંખે લેવા દે. ખરે ટાણે આવી માટીમાઘ દેખાડવાનો વખત ધડીએ ધડીએ થોડો આવે છે ?”

જેસો : “બાપ, ઇ તારી વાત સાસી; પણ આલુ ફેરે તાં તુણે નીં જવા દાં. મારે પણ મારો ધરમ રાખવો હોય નાં !” એમ કહીને જેસાએ તેના બાપ જેતમાલની આંગડીની ચાર પકડી રાખી.

જેતમાલ : “જેસા, મુકે દે ! મુકે દે ! મને મોડું કરમાં ! આલ્યા છોકરાઉ ! અરજન ! ખેંગાર ! રણમલ ! આણે આંખથી લે જાવ. ઇણે ધરમાં પુરે દીઓ. ઇ તાં મારી મોર થે ને મરે ઇવો છે.”

જેસો : “બાપ, તું ઇં કરમાં ! મણે તારી ભેગો આવવા દે. તુણે એકલાને તાં નીં મરવા દાં. મને ધરમાં પુરશે તોય બારણું ભાંગેને પણ આલુ ફેરે તાં આવ્યે રહશ.” ચાર પાંચ જણા જેસાને ધકો મારી લઈ ગયા અને ઓરડામાં પૂર્યાં. જેસાએ નીકળવા માટે ખુબ તરફડીયાં માર્યાં. બારણાંને પાટું મારતો મારતો, મારો ! મારો ! કાપો ! કાપો ! ના પડકારા કરવા લાગ્યો. જેસાના રોમેરોમમાં શુર-તન રમી રહ્યું છે. દેહનું ભાન ભૂલાતું જાય છે. બારણાંને પાટું મારી મારી થાક્યો ત્યારે જમીનપર ઢળી પડ્યો અને મારો ! મારો ! કાપો ! કાપો ! એજ ધૂનમાં ને ધૂનમાં એણે પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો.

જેસાને ઓરડામાં પુરવાનું કહીને જેતમાલ તો માતાના મઠે પહોંચ્યો. મઠના દરવાજા અંધ કરી દીધેલા છે. અંદર ભુવો તથા રખારીઓ ગદગદ કંઠે પ્રાર્થના કરે છે : “હે, માતાઈ ! હે, હર જોગણી ! તું લાજ રાખજે.” આમ કરણુ સ્વરે પ્રાર્થના કરી

રહા છે, ત્યાં તો ખચરદાર ! ખચરદાર ! એવા કાંટે સાદે પડકાર કરતો જેતમાલ પુખ્તો.

સીંધીઓએ તો મઢની જગ્યાપર ગોળીબાર શરૂ કરી દીધા હતા. જેતમાલનો અવાજ આવતાં સીંધીઓએ પાછું વાળીને જોયું તો પોણોસો વરસનો ખખડધજ જેતમાલ ખુલ્લી તલ્વારે મરણીયો થઈ તડાપ મારતો મારતો સેપટ વહો આવે છે અને સીંધીઓપર તુડી પડે છે. હરણના ટોળામાં જેમ ઓચીતો વાઘ પડે અને ભંગાણુ પડે, તેમ જેતમાલની શમશેરના ઝપાટામાં જે જે પાણીયારા જીવાનો આવ્યા તેને ધુળ ચાટતા કર્યા અને કેટલાક પડી પડીને ભાગ્યા.

જેતમાલને મરવાની બીક નહોતી. ધર્મને ખાતર મરવું તેમાં તે પોતાના જીવનની સાર્થકતા સમજતો હતો અને જ્યારે જ્યારે એવો પ્રસંગ આવીને ઊભો રહેતો ત્યારે તેમાં પાછો પગ ભરતો નહિ.

રખારીની મમાઈ માતા હુંટાય એમાં મારે શું ? સનાતની-ઓની કે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયવાળાઓની કે શ્રાવકોની પામમાલી થાય તેમાં અમારે શું ? એવી ઓછી સમજણવાળી માન્યતા તેમની નહોતી. જ્યાં જ્યાં, જેને જેને અને જ્યારે જ્યારે મદદની જરૂર હોય ત્યાં પોતાના સ્વાર્થનું બલિદાન આપી, નિરાધારની મદદમાં ઊભા રહેવું એ એમનો સિદ્ધાંત હતો અને એ પ્રમાણે સમય આવે કરી બતાવતા. રખારીનો મઢ હુંટાતો હોવાથી રખારી બોલાવવા આવ્યો અને જેતમાલ તુરત તેની મદદે પહોંચ્યો અને સીંધીઓની ટોળીને નસાડી મઢનું રક્ષણ કર્યું અને એ રક્ષણ કરવામાં પોતે પોતાનો ધર્મ સમજતો હતો.

સીંધીઓ તો પડી પડી ભાગી ઘર બેળા થઈ ગયા; પણ જીવો આતો મઢમાંથી બહાર નીકળતો નથી. જેતમાલે ત્યાં જઈને

ભુવાને કહ્યું : “ભુવા, ખારણું તાં ઉધાડ, ધરમાં કાંઈં મરે રીયો છી
 ધ સીધીયુ તાં કાશ્યના ભાગે ગીયા છ. ધ તાં હેવ જીવે તાં લગજ
 માતાધના મઠ સામું જોશે ની.”

મઠ મેલી માતા તણા, જો તું જેતા જાત;
 ચઉ સુરજ ઉગત નહિ, નવખંડ ચેરે થાત.

(હે, શુરવીર જેતમાલ ! જો તારા જેવા મર્દ પુરૂષો પણ
 ખીકને લીધે માતાજીના મઠનું રક્ષણ કરવાનું મુકી - દધને ભાગી
 જાત તો તો સુર્યનારાયણ પણ ઉગત નહિ અને દેશોદેશમાં અપકીર્તિ
 થાત. અર્થાત, તેં તો અમારી લાજ રાખી.)

અગાઉના વીર પુરૂષો સમજતા કે, મનુષ્ય જીવન એ દગા-
 ખાજીના ધંધા કરી, પેટ ભરવા ખાતર મર્યું નથી. એ મનુષ્ય
 જીવનમાં, આપણું શાસ્ત્રોએ તથા આપણા સંત પુરૂષોએ જે ગૃહ-
 સ્થાત્રમનો ધર્મ જતાવ્યો છે, તે ધર્મ પાળવામાં આપણે અડમ
 ઉભા રહીએ, દરેક પ્રકારનો ભોગ આપવા તૈયાર રહીએ, તોજ
 આપણે આપણો ધર્મ પાળ્યો કહેવાય. એ ધર્મ પાળવા ખાતર તો
 કંઈક મીઠોજાળધા જવાંમર્દ પોતાના દેહનાં બલિદાન આપી, પોતાની
 કીર્તિને અમર બનાવી ગયા છે. ધર્મને ખાતર મરવું એ તો એઓને
 મન રમત વાત હતી. આપણે એ આપણો ધર્મ તદ્દન ભૂલી ગયા.

આપણે તો એ ચાર વખત મંદિરોમાં કે દેવજોમાં દર્શન કરી
 આવ્યા, સવાર સાંજ એ ચાર વખત માળાના મણકા ગણી લીધા,
 ગીતાજીનો એકાદ અધ્યાય વાંચી લીધો અથવા સવાર સાંજ ઉપર
 ટપકે ત્રાણીયામ કરી લીધાં એટલે આપણે આપણો ધર્મ પાળી
 લીધો એમ માની લઈએ છીએ. દેખાદેખીથી અથવા તો સાકરનાં
 પડીકાં અથવા એકાદ બે વસ્ત્રો મળશે એ લાલચે અપવાસો કરવામાં,

એ દિવસનું એક ટંકમાં સાદું વાળી લેવાના ઉદ્દેશથી પેટ તણાય
ત્યાં સુધી માલમલીદા ઉઝાવી એકટાણાં અને આંબેલ કરવામાં
આપણે ઉત્તમ પ્રકારનો ધર્મ પાળ્યો, એમ માની લઇએ છીએ.

ધર્મનું સ્થાન હોય, મોઢામાં અપવાસ હોય, એ અપવાસો
મન, વાણી અને કર્મે કરી નિર્મળ હૃદયથી કેવી રીતે કરવા જોઇએ,
એ આપણા શાસ્ત્રોમાં બતાવેલ હોય, સદ્ગુણે સમજાવેલું હોય
અને આપણે જાણતા પણ હોઇએ છતાં આપણે તથા આપણા
ભાઇઓ અને બહેનો પારકી નિંદા કરવામાં, પારકા અવગુણો
જોવામાં અને આપણા કુળને જોવા અવગુણો ઢાંકવામાં આપણો
અમુલ્ય સમય વ્યતિત કરીએ છીએ. પવિત્ર સ્થળમાં જ્યાં પ્રભુનાં
ગુણગાન કરી, આપણાં નબળાં કર્મોના નાશ કરવો જોઇએ (કર્મ
અપાવવાં જોઇએ) તેને બદલે નવાં પાપકર્મ બાંધીને દશરના ગુન્હે-
ગાર બની ઘેરે જઇએ, છતાં આપણે અભિમાન રાખીએ કે, અમે
બહુ ધર્મ પાળ્યો. આટલી ગાથા મોઢે કરી આજે આ સુત્ર વાંચ્યું.
આજે આટલી સઝાયો મોઢે કરી. આજે આટલી રામાયણની ચોપાઇ
મોઢે કરી. ગીતાજીના આટલા અધ્યાય મોઢે કર્યા. આવો મિથ્યા
આડંબર ફક્ત જોલવા પુરતોજ રાખીએ અને ગ્રામોદ્ધારની રેકર્ડની
માફક માત્ર જોલી બતાવીએ અને એ પ્રમાણે આપણે લેશ પણ
વર્તી ન શકીએ, તો આપણે આપણા આત્માનો ઉદ્ધાર કરી શકીએ નહિ.

અગાઉના મહાન અવતારી પુરૂષો હરિશ્ચંદ્ર, શ્રી મહાવીર સ્વામી,
શીખીરાજ, મોરબજ, વીર વિક્રમ, ધ્રુવ, પ્રહલાદ, નરસી મહેતા,
મીરાંબાઈ, દધીચી ઋષિ, સગાળશા, બીલ્વમંગળ વિગેરેએ ધર્મના
પાલન માટે પોતાના દેહનાં બલિદાન આપવામાં પાછો પગ ભર્યે
નહોતો. તેઓએ ઉત્તમ પ્રકારનું ચારિત્ર પાળી જગતને બતાવી
આપ્યું કે, આતુ નામ ધર્મ અને આતુ નામ તે ધર્મનું પાલન.

આપણે ત્યાં કે.ષ દુઃખી નિરાશર કંઈ આશા કરી આવે તેને હાથુત કરીએ, આપણા પર વિશ્વાસ રાખનારને વિશ્વાસઘાત કરીએ, આપણે પનારે પડેલા તોડર ચાકરને પેટ પુરતું ખાવાનું ન આપીએ અને તેની પાસેથી ગળ ઉપરાંત કામ લઈએ, આપણે નાતના અગ્રેસર બન્યા, સમાજની, સંસ્થાની, નાત ખાતાની, કોઈ ગરીબોની કે વિધવા બાઈઓની વિશ્વાસે આપણે ત્યાં થાપણ મુકાણી. એ થાપણ અગર નાણું આપણે હજમ કરી જઈએ અને ગરીબોને પોક મુકાવોએ, દુઃખી માણસોના નિસાસા લઈએ છતાં અ.પણે ફાંકો ધરાવીએ કે અમે તો બહુજ ધર્મિષ્ઠ છીએ. આવો દાંલિક ધર્મ મોટે ભાગે જગતને દખાડવા પુરતોજ હોય છે—આપણો સ્વાર્થ સાધવા પુરતોજ હોય છે. આપણાં હૃદય નિષ્કુર અને પથ્થર જેવાં કઠોર બની ગયાં છે; છતાં પણ અહિંસા પરમો ધર્મ એ અમારો સિદ્ધાંત છે, એમ જગતની આગળ ખોટો દંભ રજૂ કરીએ છીએ. આપણાં એ દંભથી જગત તો કદાચ છેતરાય; પણ સર્વવ્યાપક અંતર્યામી પરમેશ્વર શી રીતે છેતરાશે ? એ ખ્યાલ આપણને આવતો નથી અને તેને લીધે આપણે આપણા પાખંડ દુર કરી શકતા નથી. પરમપદ પામવા માટે જે જે મહાન પુરુષો ઉત્તમ ચારિત્ર પાળી, ઉચ્ચ ગતિને પામ્યા છે, તેઓના ચારિત્રનું કંઈક અંશે અનુકરણ કરી આપણે પણ દયા, ક્ષમા, ઉદારતા, સહનશીલતા આદિ સદ્ગુણો ધારણ કરી તે ગુણોને વર્તનમાં મુકીએ, તોજ મનુષ્ય જીવનની રુદ્ધતા ગણાય.

ટેકીલા લાધવો મહેર.

કુહડી ગામનો એક લાધવો નામનો મહેર જામનગર તાળાના ગામ ડાંગરવડમાં પોતાનાં સગાં સ્તેહીઓને મળવા માટે ગયેલ. તે પાછો વળતાં, પોરબંદર તાળાના ગામ કાટવાણાને પાદર ડેરાવાવ નામની વાવ આગળ પોતાની ઘોડીને પાણી પીવરાવવા માટે આવે છે. કુંડીમાં પાણી ન હોવાથી ઘોડીને પાંછી વાળવાનો વિચાર કરે છે, ત્યાં એક ચારણીયાણી બાઈ પાણી ભરવા આવે છે.

લાધવો : “બીન, મારી ઘેડી તરસી થઈ છે, તી બે ઘડ પાણીના સીંચે દધશ-?”

ચારણીયાણી જામન : “લેને બાઈ, બેના ચાર ઘડ સીંચે દાં.” એમ કહી બે ચાર ઘડ કુંડીમાં નાખ્યા. ઘોડી તરસી હતી તેથી ખુબ પાણી પીધું. તરસ છીપતાં હણેણાટી કરી. જાણે એના ઘણીને સાન કરતી હોય કે, હવે હું આગળ ચાલવા માટે તૈયાર છું. લાધવાએ ચાલતાં ચાલતાં પાંચ ફેરી કાઢીને બાઈને આપવા માટે હાથ લંબાવ્યો અને બોલ્યો : “બીન, તને બાઈ માણસને મેં મેનત દીધી, તી લે આ પાંચ ફેરી તને બીન ગણીને આપાં છ.”

જામન : “નારે બાઈ, છ હોય કાં ? મેં છમાં છતું કાં કામ કરે નાખ્યું છ, તી પાંચ ફેરી લાં ? ફાઈ માણસ કે જનાવર તરસ્યું હોય તો પાણી પાવાંમાં તાં ધરમ છે નાં ? છમાં તું કનેથી પાંચ ફેરી લેવી હોય ?”

લાધવો : “બીન, મારે અસુર થાય છે. જો ન લે તો તને આ તારા લાઇના સમ છે.” એમ કહીને લાધવે જાસલના પગ તરફ ફેંકી દેતા.

જાસલ : “લાઇના લાઇ, મળે ધર તાં પરભુના પરતાપ સે; પણ તેં સમ દીનો તી હું લેવાની ના લખી ન સં. પણ એક વાતે ! જો તું મળે તારી બીન લેખતો હોય, તો ટાઢક કીધા વના જાવરશે નહં.”

લાધવો : “સીરામણ ટાણે તાં હું ઘેર પુગે જામશ. દાણે પાણી તો બીજી વખત વાત.”

જાસલ : “લાઇ, તાળી સો વાત ને મળી એક વાત. આજ તાં જાવરશે નીં.”

લાધવો : “બીન, આજ ફેરે તાં રેવા દે. વરી કાઇ વાર વાત. તારે ઘેર એક વાર તાં જરૂર આવે જામશ.”

જાસલ : “લાઇ, ટાઢક કીધા વના તાં જાવરશે નીં. એક ડગલું જર તો તુણે મળ્યા સમ છે.” લાધવાએ ઘણી આનાકાની કરી; પણ જાસલની ખરા લાવની તાણ હતી, તેથી લાધવો લાચાર બની ગયો અને પાછળ પાછળ ધીમે ધીમે પોતાની ઘોડીને હાંકી જાસલને ઘેરે આવ્યો. ઘોડીને ગમાણે બાંધી. જાસલે બેડું તરત મુકી, ડામચીએથી રૂએલ જોડી લઇને જોસરીએ પાથરી લાધવાને તેનાપર બેસાડ્યો.

લાધવો : “જાસલ બીન, ધરમાં તું એકલી કીં સે? મારો ખારોટ ધરમાં નેથ ?”

જસલ : “લાધવા લાઈ, તારો બારોટ બારગામ જો છ, તી આજ તાં ઈદોજ નેયે. લાઈ, ઈ પણ માણસુ સારૂ પ્રાણ પાથરે ધવો સે ”

લાધવો : “બીન, ઇ અમારો બારોટ ઘરમાં નેથ ને મારે રોકાવું, ઇમાં મણે કંઈ મંજ આવે નીં. ડાઢીયારા ઘેર હોય તો ઈણી વાત બીજી. તું આજ તાણ કરીને લેવી છ, ઇ મણે તાં ઠીક નેથ લામતું.”

જસલ : “લાઈ, તું જરાય શરમાઈશ માં. ઇ ઘેર ન હોય તો કાંઈ થીયું ?”

જસલની ઉમર વીશેક વર્ષની હશે. જાણે રૂપરૂપના તો અવતાર ! એનાં વખાણ શું કરવાં ? ચંદ્રના જેવી ઉજળી કાંતિ ! કાળા એજ જેવા કેશ ! મનમોહક હસતું મોઢું ! પવનથી ઉડતા પક્ષવની પેઠે ધીમું ધીમું ચાલવું ! જસલના સુકોમળ અને સુંદર અંગેતું વર્ણન કરવા માટે તો કોઈ અચ્છો કવિ જોઈએ. જસલના ધણીનું નામ ધાનો ભેડો. જસલ, એ ધાના ભેડાની નવી પરણેતર સ્ત્રી હતી. જુની સ્ત્રીનું નામ પુનસરી હતું. પુનસરીની ઉમર ૪૫ વરસની થવા આવી હતી. કંઈ સંતતિ ન થતી ધાના ભેડાએ પુત્રની લાલસાએ એ વર્ષથી નવું ઘર કર્યું હતું. અને શોકાને અરસપરસ બનાવ નહોતો; તેથી એક શોકાને રહેવાનાં જુદાં જુદાં ઘર રાખ્યાં હતાં. ધાનો ભેડો મોટે ભાગે જસલને ત્યાંજ રહેતો અને તેથી સ્ત્રી જાતના સ્વભાવ પ્રમાણે પુનસરીને ઈર્ષા થતી અને પોતાના ધણી આગળ જસલને હલકી પાડી જસલ ઉપરનો પ્રેમ આંછો કરાવવા માટે કાવાદાવા કર્યા કરતી હતી; પણ ધાના ભેડાનો જસલ ઉપર ઘણોજ પ્રેમ હશે, તેથી પુનસરી કાંઈ વખત ફાતી શકતી નહિ અને પોતાની રચેલી બાજીમાં પાછી પડતી. આજે નશીબ

નેગે ધાનો બેડો ઘેર હતો નહિ. કાંઈ કામ પ્રસંગે બહારગામ ગયેલો હતો. જસલે પોતાના ભાઈ લાધવાને ઓસરીમાં બેસાડી તુરત ગરમાગરમ રોટલા ઘડી નાખ્યા અને મધુરાં માખણથી રોટલા ચોપડ્યા અને લાધવાને જમવા માટે બોલાવ્યો. પાણીનો કળશીયો આપ્યો. લાધવો હાથ પગ ધોઈ જમવા બેઠો. ગરમાગરમ ઢેબરાં અને સેડકલા દુધની છત્રકતી તાંસરી અને આયણાં જસલે મુક્યાં અને બોલી : “ભાઈ, તું તો લાપસીનો મેમાન છે; પણ કંઈ કયું” નેથ. તારો બારોટ આવે તયે વાત.”

લાધવો : “બીન, ભાવ મીઠા કે ભોજન ? લાપસી ખાઈ કંઈ વશેકાઈ છે ? ભાવનો તાં સટણોને રોટલો પણ મીઠો સાકર જીવો લાગે ને ભાવ વત્તાનીયુ તાં મીઠાંયુ પણ ભાવે ની.” લાધવો જમી રહ્યા બાદ પાછો ઓસરીમાં આવી બેઠો. જસલે ગોદડી ઉપર સોપારી, લવીંગ, તજ વિગેરે મુક્યાં.

લાધવો જમારથી ઓસરીમાં બેઠો ત્યારથીજ પુનસરીના શેમેરેશમાં ઇર્ષાનો અગ્નિ વ્યાપી રહ્યો હતો. આજે જસલની નિંદા કરવાનું અને તેના ઘણી આગળ ઉતારી પાડવાનું પુરેપુરું કારણ મળી આવ્યું. આસપાસની પાડોશીઓને બોલાવી આવી અને કહેવા લાગી : “જસલે તાં આજ જીવાન જોધમલ જીવો મેર ઘરમાં બેસાડ્યો છે. પાડોશીઓએ પણ જસલનાં ચેપકાં જોવા માંડ્યાં. આસપાસની સ્ત્રીઓને જેમ જેમ ખગર મળતી ગઈ, તેમ તેમ પુનસરીના ઘર આગળ એક ટોળું ભેગું થઈ ગયું અને જેમ જેને ઠીક લાગે તેવાં નિંદાનાં વચનોં કહેવા લાગી. સ્ત્રી જાતને પારકી નિંદા કરવામાં જે મજા આવે છે, તેવી બીજી બાબતમાં મજા આવતી નથી.

લાધવો મ્હેર મુજ કુછડી ગામનો રહેવાશી. તેની ઉંમર આલીશેક વર્ષની હતી. તેને ઘેર રૂપરૂપના અવતાર જેવી રૂપી નામની

આધેડ ઉમરની સ્ત્રી હતી. ઇશ્વરકૃપાથી તેમને ત્યાં દીકરા દીકરી હતાં અને દરેક રીતે લાઘવો સુખી જીવન ગુજારતો હતો. પોતાની સારી રહેણીકરણીથી તથા ઉદાર સ્વભાવને લીધે ગામમાં, નાતગતમાં તથા દરબારમાં પણ સાંચું માન હતું.

લાઘવો જવા માટે જસલ પાસેથી રજા માગે છે અને જવાની તૈયારી કરે છે. એનનું મંદન ન ખવાય, એમ ધારીને જતી વખતે લાઘવાએ પચીસ કેરી આપવા માટે પોતાનો હાથ લંબાવ્યો; પણ જસલે રાખવાની ના પાડી. લાઘવાએ બહુ તાણુ કરી, પણ જસલે કેરી રાખી નહિ.

જસલ : “ભાઈ, આ સંસારમાં મારે માવતરમાં કોઈ નસે. આજથી હું તને મારા ધરમનો ભાઈ કરતી સાં. તારો સાસો ભાવ સે, તો કોઈ વસમા ટાણે ખીનને હાથ દેવા આવજો, ભાઈ! તવળી કાયા પંજુ અમર રાખે. જોગમાયા તવળી સડતી રાખે.” આમ આશિષ આપતાં જસલની આંખમાં વિશુદ્ધ પ્રેમનાં આંસુ આવ્યાં. લાઘવાનાં દુઃખણાં લીધાં. લાઘવો જસલને પગે લાગી, રજા માગી, ઘેડેસ્વાર થયો. એનું ભાઈનો જીદાં પડવાનો અને વિદાયગીરીનો પ્રસંગ જોઈ, પુનસરીને ઘેરે ભેગી થયેલી સ્ત્રીઓમાંથી ખડખડાટ હસવાનો અવાજ આવ્યો. નિર્દોષ જસલ તથા લાઘવા માટે જેમ જેને ઠીક લાગે તેમ બોલવા લાગી. ધાનો ભેડો આવે કે તુરત તેને આ બાબત જણાવી દેવી, એમ પુનસરીએ પોતાની સહીયરોની સાથે નક્કી કર્યું.

રેંઢાનો વખત થયો, ત્યાં તો ધાનો ભેડો બહારગામથી ઉતાવળે પગલે જસલના ઘર તરફ આવ્યો આવે છે. પુનસરીની શીખવણી મુજબ એક સ્ત્રી હસીને બોલી : “દુનિયામાં ધાના ભેડા જેવાય ભોળા ભાવડા હશે ના ?” એમ કહી ખડખડાટ હસી. બીજી બોલી : “પુનસરીનું મનતો નેય ને તારું મનશે ? ઠાલી મુલી તું કાં

વધુકી થાસ ?” એમ કહી મો મરડયું. ખીજી બે સ્ત્રીઓ ધાનાને વધારે બહેમ બેસાડવા માટે સામસામી ધીમે ધીમે વાતો કરીને ધાના ભેડાની શંકામાં વધારો કર્યો. નાગણીના જેવી વેરણ શોક પુનસરીએ તો જસલને ત્યાં લાધવો આવ્યો હતો તે આખતની વાતમાં વધારો કરી, મીઠું મરડયું બલરાવી, ધાના ભેડાને લંબેરીને ભુત કર્યો. ધાના ભેડાનો મીઠજ ગયો અને તેના યજ્ઞતા હૃદયમાં ઘીની આહુતિ અપાણી.

ધાનો ભેડો થાક્યો પાક્યો અને ભૂખ્યો ઘેરે જતો હતો. ત્યાં તો ઘેરે પહોંચતાં પહેલાંજ આવી દુઃખદાયક વાત સાંભળીને તેના હૃદયમાં ઝાળ થઇ. ક્રોધાયમાન થયેલો ધાનો પુનસરીની ઝાઝી વાતો ન સાંભળતાં જસલના ઘર તરફ ચાલી નીકળ્યો.

જસલે બે ત્રણ દિવસથી પોતાના ધણીને બેચેલ નહિ તેથી દુરથી ધાનાને આવતો બેઠ હરખભરી હસ્તે મોઢે માન આપવા માટે બારણાની બારસાખ ઝાલી, જસલ વાટ જોતી ઉભી. ક્રોધાયમાન ધાનો ભેડો કંઈ ન બોલતાં ફડફડ કોરડાના ચાર પાંચ ધા કરી લીધા. જસલના કુમળા શરીરમાંથી લોહીની શેડો વધુટી.

જસલ બોલી : “મારા દેવ, આવો જલમ મું માથે કાં કરવા કરતો ? મવળો કાં ચુન્હો ? હું તાં ભગવાનના જી તવળા નામની માળા જપતી છું ને વગર ચુને કાં કરવા મારતો છે ?”

ધાનો ભેડો : “રાંડ, બે લજી, તીચ. તું માથે મવળો કટલો વિશ્વાસ ? કટલો પ્રેમ ? તારે સખે સખ અને તારે દઃખે દઃખ માનતો; તો પણ તે આવો નીચ કામો કર્યો ? થુડમથડાં છે ! તુણે ખીજું તાં મારે કાંઈ લણપું ! મવળા ધરથી બહારી નીકરે જ. મવળે તારું મોઢું જોવું નસે.”

જસલે પોતાના ઘણીના પગ ઝાલ્યા અને ચોધાર આંસુએ રોવા લાગી. કંઈ રૂંધાઈ જતાં બોલી શકતી નથી. થોડી વાર પછી બોલી : “મું માથે આવો જલમ કાં કરવા કરતો છ ? હું તાં પવિતર છાં. તુણે કાંકે ઉંધું સમજાવ્યું છ. મવળી સાચ ખોટની તપાસ બરાબર કર, તો જ હશે ધ જણાઈ આવશે. મારા કોઈ વેરીએ મને હલકી પાડવા સારૂ આ બથોય ઉપા આદ્યો છ. જોગ-માયાની સામે કાંઈ કે, હું તો જરાય અપરાધી ન સાં.”

ધાનો : “જસલ, તારી સાચાઈ મેં જીવે લઈ. બોલ્ય, હું ઘેર તુતો ને જીવાત મેરને કાં ધરમાં રાખ્યો ? ને કાં રેઃક્યો ? તવળી એની હારે કઈ જાગેથી એરખાણુ ? સાચું બણુ !”

જસલ : “ઘેર આવલ મેમાનને જાકારો કાં દેવો ? તવળે ઘેરથી મેમાન પાછો જાય, ધમાં તવળા ધરની શોભા કાં ? વરી ધ તાં મણે માની જણી ભીન ગણેને આવ્યો, તો મેં પણ સગો ભા જણીને સીરામણુ દીનું. ધમાં તણે આવો વેમ કવણે બણ્યો ?”

ધાનો : “હવે જેમ્ જેસ, કપાતર ! તું એવી સતવતીની ધી કુદુતી થઈ ગઈ સે ? કપાતર બાયડીને વરી ભાઈ ભીનનું સગપણુ આડું આવતો સે ?”

જસલ કોધના આવેશમાં આવી બોલી : “ધાના, આવા અનેતીના વેણ મુંથી સખાતાં ન સે. ધાના, કંઈક ભગવાન ભગો બી ને વાત કર.” જસલ આકાશ તરફ દ્રષ્ટિ કરી હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરવા લાગી : “હે, જોગમાયા ! હે, હરજોગણી ! હે, માતાઈ ! જે હું સાસી હુવાં તો મારા ઉપર તારા સાસના જે સાંટા નાખીને મવળું સતિપણુ સાંચાવજે. હે, આઈ ! વના કારણે મારી લાજ જાય છ. હે, માતાઈ ! તું તાં દહે દલની વાતુ જાણુ છ. જે

હું મારા ધણી હારે સાચી નેક ટેકથી વરતી હુવાં, તો માતાજી, ખરે વખતે મારી લાજ રાખજે. હેવ આ સંસારમાંથી મારો જીવ ઉઠે ગીયો છ. હે, આપ ! મણે હેવ તારે ખોળે રાખ. ” એમ કહી આંખો વીચી જગદંબાનું સ્મરણ કર્યું અને એકજ ધ્યાનમાં એજ લગનીમાં દેહનું પણ ભાન ભુલાણું. શરીર સ્થિર થઇ ગયું અને થોડી વાર બાદ આખા શરીરમાં કુમરી વહુટી. મુખકાન્તિમાં તેજનો સંચાર થયો. હાથની હથેળીઓ કંકુવરણી થઇ અને હથેળીઓમાંથી કંકુ વેરાણું અને જય જોગમાયા, જય જુગદંબે એ નામનો ધ્વનિ નીકળવા માંડ્યો અને એમ બોલતાં બોલતાં જસલ ઉભી થઇ ગઇ. આ બધો દેખાવ જોઇને પુનસરી તથા પુનમરીને ત્યાં ભેગી થયેલી ખીજ સ્ત્રીઓ જે ધાના ભેડાને ઉરફેરીને ધાના ને જસલનો કંકાશ ચાય તે જોવા માટે ઉભી હતી, તે બંધી સ્ત્રીઓ ઝાંખી પડી ગઇ.

એક નિર્દોષ અને સતિ સ્ત્રી ઉપર ખોટું આજ્ઞ ચડાવ્યું, તે બાબતમાં સર્વેને પરતાવે થવા લાગ્યો અને દરેકને ડર લાગ્યો કે, જસલ આપ પોતાના સતિત્વના પ્રભાવે જો કંઈ આપ દષ્ટ દેશે તો આપણું જરૂર ભુંડું થશે. કારણ કે, આપણે તેની નિંદા કરવામાં કંઈ મણા રાખી નથી. આ વિચારે આવવાથી ત્યાં ઉભેલાં દરેક સ્ત્રી-પુરૂષો જસલના પગમાં પડી માફ માગવા લાગ્યાં અને કહ્યું : “આપ ! અમારા અપરાધ માફ કરો. અમે તો તમારા છોડ છીએ. અજ્ઞાનપણામાં અમે ભૂલ કરી છ. છોડ કહોડ થાય પણ માવતર કમાવતર ન થાય. વડાને વિકાર ન હોય. ” આમ બોલીને જસલ આંધને બધી સ્ત્રીઓ વિનવવા લાગી.

જસલ : બીનુ, તમારા બોલ્યાનું મણે દખ નેથ. સૌ સૌની અજ્ઞ પ્રમાણે સૌ બોલે; છમાં દખ કાં લગાડવું ? ભજનમાં કીયું છ કે:—

અજ્ઞાની બોલે રે તેના શા ઓરતા,
ન જાણે વાતુ તણા કંઈ વિવેક રે....અજ્ઞાની

તો બીન, તમારું દખ કાં લગાડાં ? હેવ જ થેગું ધ થેગું. ધિવાતને
પરી મેલો ને હું કાં ધ કરો. તમારામાંથી કોઈ એક માણસને
કુછડીએ મોકલો ને મવળા લાઈ લાધવાને ઝટ તેડાવો અને એને
લાણવો કે:—

સત ચડીયું શરીર અધઘડીએ ઉભાય નહિ,
માડી માયલા વીર વેલો આવજે લાધવા.

(હે, લાઈ લાધવા ! મારા ઉપર ખોટું કલંક ચડ્યું છે
અને એ કોઈ રીતે મારાથી સહન ન થવાથી મને સત ચડ્યું છે.
હવે આ સંસારમાં ઘડીભર રહેવું એ પણ દુઃખદાયક થઈ પડ્યું છે.
જેથી સંસારમાં હું ઝાઝીવાર રહેવાની નથી. ફક્ત તારી વાટ જોઈ
ઉભી છું અને તું આવ ત્યાં સુધીજ મારો દેહ ટકવાનો છે. તો
ત્રીરા, જરા પણ વિલંબ લગાડ્યા વગર વહેલો આવ્ય.)

સળગી સમુદ્ર માંહ એકલ ઓલવાણી નહિ,
કુછડીયા કુળ લાણ વહેલો આવજે લાધવા.

(હે લાઈ, હવે હું સંસાર સમુદ્રમાં સળગી રહી છું. વળી
મને કોઈ સહાય કરનાર નથી હું અનાથ એકલીજ છું. જેથી હવે
આ લાગેલી લાલ ઓલવાણે નહિ. તો હે, કુછડી ગામના રહેવાવાળા,
સીસોદીયાના વંશમાંથી ઉતરી આવેલા કુળના સૂર્યરૂપ લાધવા, હવે
વખત લગાડવાનો આ સમય નથી. માટે વહેલો આવજે. મારો
પોતાનોજ ધણી મારા ઉપર વહેય લાવે છે, તે સમુદ્રમાં આગ લાગવા
બરાબર છે એ વડવાનલની આગ હું અમળા એકલી શી રીતે
ખુઝાવી શકું ? મતલબમાં, મારા ખુદ ધણીના ખોટા વહેમો અને

શંકાઓ કંઈ રીતે દુર કરી શકું ? હે ભાઈ, હવે હું લાચાર થઈ ગઈ છું. હવે હું હારી છું માટે જ છેવટનો તારો મેલાપ થઈ જાય, એ આશાએ આ ખોળીયામાં પ્રાણ ટકી રહ્યો છે. માટે હે, ભાઈ, હવે વિલંબ કરીશ નહિ.)

“હે, ભાઈ ! તું આવીશ તાર મું સાઈ કાં જણુશ લેતો આવીશ ? ભાઈ, હેવ મણે સંસાર વીખ જીવો લાગે સઃ મણે કીવાયતી મમતા ન સે. ફક્ત હું કાં અટલી જણુસુ લેતો આવજો. ખીજો ખોટો ખરસ કરજો માં.”

અગર ને અખીલ જાતુ બે જુજવીયુ,
કુછડીયા હે વીર ! લેતો આવજો લાધવા.

સંસ્વાદીલું સગા ભોજનમાં લઈ લેજવીએ,
કાલે કુછડીયા લેતો આવજો લાધવા.

(હે, ભાઈ, હવે મને સત ચડ્યું છે, તે ઉતરે તેમ નથી. તો હવે મારા ઉપયોગની જ ચીજો લેતો આવજો. ખીજી ચીજોમાં મમતા નથી. મારે તો હવે અગર જોશે. તેમ ભોજનમાં લેજવાવાનું ઘી પણ જોશે. તો એવી ચીજો આવ ત્યારે લેતો આવજો.)

આઈ જાસલનો આ સંદેશો પહોંચાડવા માટે એક ઘોડેસ્વાર કુછડી ગામે તુરત રવાના થયો. સ્વાર તુરત કુછડી જઈને લાધવાને મળ્યો અને જાસલ આઈનો સંદેશો કહ્યો. લાધવાએ આ બાળકમાં વિશેષ હકિકત આવેલા ઘોડેસ્વારને પુછી વાકેફ થયો. પોતાને ખાતર જાસલ બહેન ઉપર આવેલી આફતથી, લાધવાના કાળજીમાં જાણે કાંઈએ ઓચિંતું તીર માયું હોય, એવો આઘાત થયો. નિર્દોષ બહેન પર કલંક આવવાની વાત સાંભળતાં લાધવાનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું.

લાઘવો, બહેને મંગાવેલી ચીજો લેવા ગયો. અગર ચંદનનાં કાષ્ટ, અખીત્ર ગુલાલના પડા, કંકુ, નાડાછડી, ચુંદડી, મોડી, શ્રીફળ અને ઘીના ડાબાઓ, એ બધો માલ બે સાંઢણીયો ભરી તુરત કાટવાણા રવાના કર્યો અને એક ઉંચી જાતના મશરૂનો કમખો લઈને તેની ધરવાળી રૂપીને સાથે લઈને, લાઘવો પોતાની બહેનનાં છેલ્લીવારનાં દર્શન માટે તુરત રવાના થયો.

લાઘવો તથા તેની સ્ત્રી રૂપી કાટવાણાને પાદર પહોંચ્યાં. આજે કાટવાણા ગામનો રંગ બદલાઈ ગયો હતો. બે દહાડા પહેલાંનું કાટવાણું આજે નહોતું. આજે તો ઢોલ શરણાઈના સુર ગાજી રહ્યા હતા અને શરણાઈમાં સીંધુડા રાગ ગવાઈ રહ્યા હતા. સ્ત્રીઓનાં ટોળેટોળાં મંગળ ગીતો ગાઈ રહ્યાં છે. સહુની મોખરે લાંબા અને છુટા કેશવાળી, વિશાળ લલાટમાં કેશરની પીર કાઢેલ લવ્ય મુખ-મુદ્રાવાળી સત્યની પ્રતિમા જાસલ, હાથમાં શ્રીફળ લઈ ધીમે ધીમે પગલે ચાલતી હતી. આ સમયનો તેમનો દેખાવ જોતાં જાણે આરા-સુરી જુગદંબા કેમ પ્રગટ થઈ હોય ? તેવી તેની કાન્તિ ઝળહળી રહી હતી.

કાટવાણા ગામને પાદર સતિ માટે એક ખડકાઈ ગઈ છે અને ત્યાં જવાને માટે જાસલ ચાલી નીકળી છે. ગામના લક્ષ્મણના ઝાંઝપખાજના ઝણેણાટ સાથે પ્રભુકિર્તનની ધ્રુમ મચાવતા આઠ્યા જાય છે. આંધળાં, પાંગળાં, દુઃખીયાં તેમજ વાંઝીયાં સતિના આશિર્વાદ મેળવતા જાય છે. એમ કરતાં કરતાં ગામની બહાર જ્યાં ચિત્તા ખડકાવેલી છે, ત્યાં સતિ જાસલ આવે છે.

મારતે ઘોડે લાઘવો કુછડીયો મોટે સાદે બોલતો આવે છે :
“બીન હું પુગ્યો છું, બીન હું પુગ્યો છું. ઉતાવરી થાજે માં. બીન મારો પણ તારા ચરણમાં સમાશ કરજે.” એમ બોલતો બોલતો

લાધવો ઘોડા ઉપરથી કુદીને સતિ જસલના પગમાં પડ્યો. લાધવાની આંખોમાંથી શ્રાવણ અને લાદરવો ચાલી નીકળ્યા. લાધવાનાં આંસુથી જસલના પગ ભીંજાયા. લાધવાનો કંઠ રૂંધાઈ ગયો હતો, તેથી બોલી શક્યો નહિ. થોડી વારે બોલ્યો : “જસલ ખીન, મારા સાથે થેને તારી આવી દશા ?” એમ બોલતાં લાધવાનું હૃદય હાથ રહ્યું નહિ અને ધ્રુસકે ધ્રુસકે રોવા લાગ્યો.

જસલ : “લાઈ લાધવા, તું જરાય વ્યાધિ કર માં. ઇ તાં જેવી જોગમાયાની વરતી. લાઈ, તારા મનને કડોર રાખ્ય. આ તારું રોયું મુથી જોવાતું ન સે.”

લાધવો : “ખીન જસલ, મારા ઉપર લાલાના મે વરસે તોય મારી આંખમાં આંસુનું એક ટીપું પણ ન આવે; પણ ખીન, મારે પગલે તારી આ દશા થઈ, ઇ જોતાં મારું હૈયું હાથ રેતું નેય.” એમ બોલી પાછો લાધવો રોવા લાગ્યો.

જસલ : “લાઈ લાધવા, તવજે જરા પણ ઓછું આણવું નહિ. તવળાં પગલાંથી તાં દુનિયામાં હું સારી થઈ. લાઈ, મારી ફકર કાં કરવા કરતો સે ? મવળા તાં બેય ભવ સધયાં. તો હે, વીર, હેવ હું માગાં, ઇ છેવટની પસુલી દેવા સાથે ઉભો થા.”

ધાના ભેડાના કુટુંબમાંથી એક ચારણ, જસલ આઈની નજીકમાં જઈ હાથ જોડી બોલ્યો : “આઈ જસલ, શેર માટીની ખોટે મવજે લાઈજો તું આણેજ; પણ હેવ તું તાં જતી સે. તો મવળા લાઈના કાં હાલ ? ઇ તાં તવળી પાસે કાં મોઢું લેને આવે ને કાં ભણે ?”

આ ચારણનાં વેણ ગાંભળી સતિ જસલ થોડી ચાર સ્થંભીને પછી બોલી : “પુનસરી કેથે સે ? ઇણે મું પાસે લે આવો.”

એક નિર્દોષ સતિ પર ખોટું કલંક ચડાવવાથી બોઠાપણ આવવાથી, પુનસરી ખાયડોએના ટોળાંની પાછળ સંતાઈને ઉભી હતી. તે શું ખોટું લઈને જસલ પાસે જઈ શકે ?

ધાના ભેડાને પોતાની ભૂલ ખરાબર સમજાણી હતી. પુનસરી જેવી કળત સ્ત્રીની શીખવણીથી પોતાની નિર્દોષ સ્ત્રી પર કલંક મુક્યું અને પુનસરીની નીચતા ઉઘાડી થઈ જતાં પુનસરી પર ક્રોધ ચડ્યો અને માનવ મેદનીની વચમાં પુનસરીનો ચોટ્સો ઝાલીને ઢસ-ડસો ઢસડો ઢીકા પાટું મારતો મારતો પુનસરીને સતિ જસલના ષગમાં ફેંકી. ધાના ભેડાએ પોતાની થયેલી પારાવાર ભૂલની માફી માગવા માટે પોતાની પાછડીનો છેડો અંતરવાસ કરી સતિ જસલને નમ્યો અને પોતાની ભૂલની માફી માગવા લાગ્યો.

જસલ : “ધાના ભેડા, કંઈ પણ તપાસ કર્યા વન્યાં મણે તેં અન્યા કર્યોં ને મારા ઉપર ખોટું કલંક સડાવી તું મશ્વરનો મનેગાર બન્યો. પણ હું તાં તણે મારા શુદ્ધ મનથી માફી આપાં છ. પણ ધાના ભેડા, આ પુનસરીને સંતાપીશ માં. ઈમાં ઇણા વાંક ન સે. મવળા ભવિષનો વાંક સે. મવળા નખળાં કરમે છણી બુદ્ધિમાં ફેર પીયો. ધાના, માણસ તાં ભૂલ કરતાં આવે, પણ અપરાધની માફ આપવી, ઇમાંજ મોટાની મોટાઈ. ને ઇવી વાતુની ગાંઠ વારી રાખીએ, તો ઇમાં ને આપણામાં ફેર કાં ? પુનસરી, તવળા ગુનાની હું માફી આપતી સું ને મવળું વસન સે કે, તણે પુનર થાતો નોતો પણ આજથી નવમે મહીને તવળે ઘેર પુનરનું પારણું બધાશે ને તવળા ઘણીનો વંશ રેશે. ધાના ભેડા, માફ એક વસન માનજે. ડેરાવાવનું પાણી આજથી અગરાજ કરજે.” છેવટના એ શબ્દો બોલી, જય જીગદંબે ! જય જીગદંબેના અવાજેથી વાતાવરણ ગાજી ઉઠ્યું. કાયર પુરુષને પણ શુરાતન ચડે અને રૂવાડાં ઉભાં કરે એવા

સીંધુડા રાગ શરણાષ્ટમાં વાગવા લાગ્યા. ઢોલપર જોશથી ડાંડીયા પડવા લાગ્યા. જય અંબે ! જય અંબેના આકાશભેદી સ્વરો નીકળતાં સતિ જાસલ ખડકેલી ચિતાપર ચડી ગઇ અને ચડતાંવેંત સતિ જાસલના ચરણોની આંગળીઓમાંથી એકી સાથે એમની ઉત્કૃષ્ટ ભાવનાને પ્રભાવે અગ્નિજ્વાળા પ્રગટ થઇ અને ચિતાને લાંડલાડટ પ્રજ્વલિત કરી. થોડીવારમાં તો સર્વલક્ષી અગ્નિદેવતી રંગબેરંગી જ્વાળાઓ લાડક ! લાડક ! અવાજ કરી ચિતાપર ખેલવા લાગી.

ખડકેલી ચિતામાંથી સતિનો અવાજ આવ્યો : “ વીર લાધવા ! તું શુરવીર મરદ બન્યો સે. તું સાસો મેર સે. તું મવળો સાત જલમનો ભાઇ સે. તું જરાય પણ ખીક રાખ્યા વન્યાં સળગતી ચિતા ઉપર વહ્યો આવ્ય ને બીનને છેલ્લીવારનું કાપડું હથેલથી અંધ ને જગતને બતાવી આપ્ય કે, આવા કરબ્બુગના વખતમાં પણ તારા જેવા સાસને પગથે હાલવાવારા મેર પણ છે ખરા ! વીરા ! વહ્યો આવ્ય. જોગમાયા તારી રક્ષા કરશે.

પવિત્ર હૃદયવાળો ખરો મર્દ બન્યો મહેર લાધવો, હૃદયમાં પોતાના ઇષ્ટદેવ શ્રી રામચંદ્રજીનું સ્મરણ કરીને જલંગ મારી સળગતી ચિતા ઉપર ચડ્યો. જેવા ઉભેલી માનવમેદની આ ચમત્કાર જોઈને દીગમુંદ બની લાધવાને અગ્નિની જ્વાળા બાળવાને બદલે શીતળતા આપવા લાગી. લાધવાએ ખડેનના ખોળામાં શ્રીફળ, કમળો અને ચુંદડી મુક્યાં અને ખડેનના પવિત્ર શરીર ઉપર ઘીનો હોમ કર્યો. લાધવો સળગતી ચિતા ઉપર હથેલી સતિ જાસલના દર્શનમાં લીન બન્યો છે. પ્રેમના આવેશમાં આંખોમાંથી આંસુની ધારા ચાલી રહી છે અને સતિના આશિર્વાદ નેળવતા માટે નિડરપણે ઉભો રહ્યો છે.

જાસલ બોલી : “ ભાઈ લાધવા, હવે આપણો મેળાપ ઘડી-ભરનો સે. આ દેહલી ઘડીયો હું તુણે કાં દેવું ? જોગમાયાની કર-

સર્વોદય યાત્રી.

Haldipala Press.

પાથી તારે માલ મિલકત સે. લગવાનની દયાથી બચાંચ રૂડાં વાનાં સે. છોરડાં છાપરાં પણ સે. નાતખતમાં ને રાજમાં તવળી લાજ આખર સે. તવળા જેવા નીતિવાન ને ટેકીલા મેરને જોઈ આશિષ દાં છ કે, જી તવળા કુળનો હશે, ઇ કાઠ દી' સત મુકશે નીં. જ્યાં રત સે તાંજ પરજુનો વામ સે."

લાધવો સતિને પગે લાગી નીચે ઉતર્યો. લાધવાની સ્ત્રી રૂપી નજીક આવી અને સતિ જસલજ દાથ જોડી ઉભી રહી છે અને જસલ આધના સતિત્વનો પ્રભાવ જોઈને તેમ પોતાના ધણીની ટેક જોઈને ઇશ્વરનો ઉપકાર માનવા લાગી; તેમજ રૂપી પોતાના ધણીના પગમાં પડી કહેવા લાગી : "તારા જેવા નીતિવારા ને ટેકીલા મેરને હું પણ આજ દી' સુધી ન ઓરખી. અજના આ પ્રસંગથી તારા જીવા મેરની હું ધણીયાણી થઈ ઇમાં તાં હું મારા જીવતરને ધન્ય માનાં છ." એમ બોલતાં બોલતાં રૂપીની આંખમાં આંસુ આવ્યાં અને ધાખરીના છેડાથી આંસુ લુછી એક તરફ ઉભી રહી.

એહ લડલડ સળગી રહી છે. જોતજોતામાં સતિ જસલજનું સ્થુળ શરીર બળીને ભરમ થયું. છતાં પણ તેના સતિત્વના પ્રભાવે કરીને આજ પર્યંત એમનું નામ અમર રહ્યું છે નવ મહીને પુનઃસરીને પુત્ર સાંપડ્યો. તેના વંશના હજી પણ કાટવાણા ગામમાં છે. તેમ લાધવાના વંશના હજી પણ કુછડી ગામે છે. ચારણીયાણી સતિ જસલ આધનો પારીયો હજી પણ કાટવાણા ગામને પાદર ઉભીને જસલની કીર્તિ અમર બનાવી રહ્યો છે અને એ ડેરાવાવનાં પાણી પણ મંદ સ્વરે જસલની કીર્તિ ગાઈ રહેલ છે.

કવિઓનું કહેવું સત્ય છે કે, કાળ સર્વબક્ષી છે, પણ કીર્તિનું લક્ષણ કરવા અશક્ત છે. મતલબ કે:—

કીર્તિ છે તે અમર છે.

કાંધલજ મહેર

ચારસો વર્ષ પહેલાંની જુની આ સત્ય વાત છે. જે વખતે ધુમલીની દેવભૂમિ ધર્મરાજ જેઠવાઓના હાથમાં હતી. જે સમયની આ વાત છે, તે વખતે ઘણું કરીને રાણા ભાણજી (૧૬૪) ધુમલીની ગાદી શોભાવી રહ્યા હતા. રાણાજીના દરબારમાં કાંધલજ નામે મહેર વજર હતા.

કાંધલજ મુળ ઝોડદર (પોરબંદર તામે) ના રહેવાશી. કોષ્ટ કારણસર કાંધલજનું મન રાણાજીથી દુઃખાણું; તેથી રાણાજીને છેવટના પ્રણામ કરી, વજરની જગ્યાનો ત્યાગ કરી, જુનાગઢના રા'ના દરબારમાં રીસામણે રહ્યા. રા'ના ઘરમાં તે વખતે જેઠવાની કન્યા હતી. એ રાણીને એક કુંવર અવતર્યો. તે ખુશાલીના પ્રસંગમાં કુંવર પછેડામાં જેઠવાની મુગ રાજધાની ઢાંક શહેરની માગણી કરી અને તે બાબતની પુરેપુરી હક પકડી

રાણાજી વિચારમાં પડ્યા. પોતાની પુરાતન રાજધાની કેમ અપાય ? જેની ભીંતે ભીંતે નાગાજણ બાપુએ શાલિવાહનની સતિ રાણીના હાથથી સોનાની ગાર કરાવેલી, એ દેવતાઈ નગરી ઢાંક કેવી રીતે આપવી ? જે સ્થળે જેઠવાઓના વડવાઓએ ભાટને માથાનું દાન દીધું હતું, જ્યાં લડાઈના પ્રસંગમાં જેઠવાનું મસ્તક વિનાનું ધડ લડ્યું હતું, મુંગીપુરનો ધણી શાલિવાહન જ્યાંથી ભોંડો પડી ભાગી ગયો હતો, એ અમરભૂમિ ઢાંક, કુંવર પછેડામાં કેમ અપાય ? પાંચસો

વરસૂથી એ હાંકપર બંધાયેલી માયા મમતા કેમ દુર કરવી ? આ બાળતના હૃદયના ઉંડાણમાંથી વિચારો આવવા લાગ્યા અને જેઠવા રાણાની નસેનસ તુટવા લાગી. જો ના પાડે તો જમાઇને દુઃખ લાગે અને જમાઇ રીસાઇ જાય, એ ડર પણ પુરેપુરો લાગ્યો. ના પાડવાથી દીકરીને દુઃખ થાય અને રા' ક્રોધના આવેશમાં આવીને વખતે જેઠવાની ગાદી ઉપર હુમલો લઇને આવે એ બાળતની પણ કાળ પડી. હવે શું કરવું એ બાળતની પૂરી મુંઝવણ થઇ.

આખર રાણાજીને એક રસ્તો સૂઝ્યો. રાણાજીને યાદ આવ્યું કે, કાંધલજી રા'ના દરબારમાં આંહિથી રીસાઇને ગયેલ છે; પણ તે મારી લાજ જરૂર રાખશે. એ લલ્લે રીસાઇને ગયેલ છે, પણ રાજ્યનું ખુરું કદી નહિજ કરે. રા'ની આવી ગેરવ્યાજબી માગણીનો સ્વિકાર કાંધલજી કદી પણ નહિ કરે. એમ ધારીને રાણાજીએ રા'ને લખી જણાવ્યું કે, અમારા કાંધલજી મ્હેર તમારા દરબારમાં છે, લેને પુછી જોશો અને તે જો કહે તે મારે કબુલ છે.

રાણાજીની આ હકિકત સાંભળતાં તો રા' બહુ ખુશી થયો. રા'ને તો એટલું જ જોતું હતું. રા'ના મનમાં એમ કે, કાંધલજી મ્હેર તો આપણા આશરા નીચે છે, એટલે એનાથી તો કાંઇ આનાકાની થશે નહિ. રા'એ તુરત દરબાર ભર્યો અને કાંધલજીને બોલાવ્યા. રાણાજીનો આવેલો કાગળ કાંધલજીને બતાવી કહ્યું : “કાંધલજી ભાઇ, આ જેઠવા રાણાનો કાગળ છે, તે વાંચો.”

કાંધલજીએ કાગળ વાંચ્યો. વાંચતાની સાથેજ ગર્વથી-ત્રેમથી-રાજ્યભક્તિથી કાંધલજીની છાતી વેંત એક પ્હોળી થઇ. આંગળીની કસો કડક કડક તુટવા લાગી અને મનમાં રાણાજીની પ્રસંશા કરવા લાગ્યા કે, રાણાએ ગીરનારને આંગણે મને કેવો ઉજળો કરી બતાવ્યો ? મારો મરતબો કેટલો વધારી દીધો ? મારા ઉપર ભાંખ મુકી.

રા' હસીને બોલ્યા : “કેમ, કાંધલજીભાઈ,” એમ બોલીને રા' થોડીવાર કાંધલજીના મોઢા સમું જોઈ રહ્યા અને પછી બોલ્યા : “કાંધલજી, જ્યાં તમારા જેઠવાનાં જોર ?”

ધોળા ધોળા ક્ષીરસાગરના શીણ જેવી દાઢી પર હાથ ફેરવી કાંધલજી બોલ્યા : “બાપ, હ મારો રાણોજી તાં ભોળીયો છે. ઢાંક તાં અમારી રાજધાની એટલે અમારી મા કહેવાય. અમારા રાણાજીને જ્યાપ દેતાં આવડ્યો નીં. માગાં તાં દીકરીયુનાં હોય, દરબાર ! આવી તી કંઈ માગણીયુ હોય ! હું ભલે તમારે આશરે આવીને રીયો છ, હ સોર થે ને કંઈ અમારા રાણાતું ભુંડું થાય ? ઈ તાં હું નીં દેખે સગાં.” કાંધલજી વાત કરતાં હતા પણ એના રૂંવાડે રૂંવાડે કોધ વ્યાપી રહ્યો હતો.

કાંધલજીના આ ઉદ્વેગ લેતા જવામયી રા'ની આંખમાં અંગારા મેલાઈ ગયા. રોમેરોમ ખેંચાઈ ઉભું થયું અને રા' બોલ્યા : “કાંધલજી, આજ દિવસ સુધી જીનાગઢ રાજ્યના રોટલા ખાધા અને ખરે વખતે રાણાના લાભમાં ઉતર્યા ?”

કાંધલજી બોલ્યા : “રા' હ તમારી વાત સાસી. તમારે આશરે આવી રોટલા ખાધા છના ગદલામાં હું માઈ માથું જોતું હોય તો દેવામાં પાસો પગ ન ભરું ને પાસા પગ ભરું તો તો માઈ નામ કાંધલજી નીં. જી રાણાએ મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો અને ઢાંક દેવી કે ન દેવી હ ભાંખ મારા ઉપર રાખી ને છનું હું ભુંડું બોલાં તો તો મારી આ ધોરી દાઢીમાં ધુળ પડી કેવાય. ઢાંક તાં કુંવર પસેડામાં નીં દેવાય. તમને દઃખ તાં લાગશે; પણ હમાં ખીજી કંઈ અને છ નેથ.”

રા' બોલ્યા : “કાંધલજી, આ તમે શું બોલો છો ? કેની સામે બોલો છો એનું કાંઈ ભાન છે ? તમારા આવા બેપરવાઈ જવા-

મથી તમારે કેટલું સહન કરવું પડશે એનો કાંઈ વિચાર આવે છે?”

કાંધલજી બોલ્યા : “ઈમાં વસાર કાંઈ કરવાનો હોય ? અમારે કાં વેપાર કરવો છ, તી હાણુ લાલનો વસાર કરીએ. આંઈ તાં અમારે અમારા વટને વરગી રે'વાનું સે નાં ! અમારા વટને રાખવા સારું તાં જી થાવું હોય ઇ લલેને થાય ! ઇ કંઈ તમારા મારાથી કાંધલજી ડરે ? ઇ ઝોસાણુ પણ રાખજો માં.”

રા' બોલ્યા : “ઈક કાંધલજી, તમે મારે આશરે આવ્યા અને મારે તમારાપર ધા કરવો એમાં મારી શોભા નહિ. કોઈ મને કપકો દીએ કે, શરણે આવેલાને માર્યો. તમારાં વચન સાંભળતાં તો અહિંજ તમારા દુકડા કરી નાખવા જોઈએ. માટે હવે તમે મારા દરબારમાંથી ચાલ્યા જાઓ. હું તમને ત્રણ દિવસની મુક્ત આપું છું. જ્યાં લાગવું હોય ત્યાં જાઓ. એથે દિવસે તમે જ્યાં હશે ત્યાંથી પકડીને હું તમારો પ્રાણ લઈશ.” રા'નાં આ વચનો સાંભળીને કાંધલજી ગાદી ઉપરથી બેઠા થઈ ગયા અને મ્યાનમાંથી તલ્વાર ખેંચી બેંચી લીધી.

કાંધલજીના હાથમાં ખુલ્લી તલ્વાર હોવાથી રા' અને તેના અંગરક્ષકોએ અને દરબારમાં આવેલા રા'નાં લાયાતોએ તથા બીજા જે હાજર હતા અને જેની પાસે તલ્વારો હતી તેણે સખોસખ મ્યાનમાંથી તલ્વારો ખેંચી લીધી અને કાંધલજીને જમીનદોસ્ત કરી નાખવા માટે રા'ના હુકમની વાટ જોતા તૈયાર થઈને ઉભા.

કાંધલજીએ ચારે બાજુ જોયું તો બધા ખુલ્લી તલ્વારથી સજ્જ થઈને ઉભા છે. છતાં નીડર અને બેપરવાઈથી કાંધલજીએ મેતાની તલ્વારથી જમીનપર ત્રણ લીટા કર્યા અને બોલ્યા : “આ એક દી', આ બે ને આ ત્રીજો દી'. આ ત્રણ દી' પુરા

થે ગીયા. લ્યો, હેવ આવો મેદાનમાં. મારા ઉપર કુણુ ધા કરવાને તૈયાર સે ! આજ તાં મારે રાત્રે પણ મેરની મદાઈ દેખાડવી છે. કાંધલજી કીવી રીતે મરી જાણે છે, ધ આજ રાત્રે જોવાનો ખરાખર મોઢો આવ્યો છે. તમારા સેનાપતીઉ ને સરદારને પણ મારી પાસેથી શીખવતું જડશે કે એકજ મેર બચ્યો ભર કસારીમાં પોતાની વીરતા ભરેલ રમત કીવી રમી દેખાડે છે. મારા મેર ભાચુને ખખર પડશે ને મારા આજના ખડાદુરી ભરેલ મોતથી કંધક ધડો લીશે કે મેરજો કીવી રીતે જીવવું ને કીવી રીતે મરવું.”

રા' જોલ્યા : “કાંધલજી, તારી વિસાત શું છે ? એક મગતરા જેવી તારી સ્થિતિ છે. તેમાં તું જોડું શુમાન રાખી અને જેમ આવે તેમ બકે છે. તું એમ નક્કી સમજજે કે, હું જરા ઈશારો કરું કે તુરતજ તારા રાય રાય જોડવા દુકડા કરી નાખવા માટે મારા દરબારમાં વીરનરો તૈયાર ઉભા છે; પણ તને એકલાને દરબારમાં એમ માઈ તો જગત મારી નિંદા કરે. માટે હવે તું આંહિથી જલ્દી ચાલ્યો જા. હું તારાં વચન સાંભળવા ઇચ્છતો નથી, તેમ તારું મોટું જોવા પણ ખુશી નથી. માટે જલ્દી ચાલ્યો જા અને ઝટ ભાગવા માંડય.”

કાંધલજી જોલ્યા : “રા', હું તાં આ હાલ્યો; પણ મજા મોટા ધોખો રે જાવ છ આ તમારી કસારીમાં સેલાં ને મોટી મોટી પાધડીયુ બાંધેને મુજે વર દધને જોડા છે, ધ બચાય કટલાકમાં સે ઇણી ખખર તાં પડત !” એમ કહી કાંધલજી કચેરી ખહાર નીકળી ગયા અને ઘોડીપર બેસી ચાલી નીકળ્યા. તેની સાથે તેનો ભાણુજ હતો. ચાલતાં ચાલતાં જુનાગઢથી ચાર ગાઉ દુર વંથલી ગામને પાદર ઝપાટાબંધ આવ્યા.

તે દિવસે ગામમાં નરમો નાધારી (મુસલમાનની જાત) વર-
રાજ પરણવાને આવેલા હતા. વરરાજ અને જનૈયા ગામની બહાર
દીશા દાતણ કરવા નીકળેલા. દેવ અને શરણાધ વાગી રહ્યાં છે.
ફેટલાક જુવાનીયાઓ તલ્વારની પટ્ટાખાજની રમત ખેલી રહ્યા છે.
એમ સર્વ આનંદનો દિવસ હોવાથી મોજમજ ઉડાવી રહ્યા છે.
મદાઈ ભરેલી આવી રમતો જોવા માટે આવતા જતા વટેમાર્ગીઓ
પણ જોવા માટે ઉભી ગયા હતા. રમનારા ભાઈઓની સાથે આવેલા
ભાઈઓમાંથી એક બેની નજર પડી કે કાઠ પોતાની ઘોડીને પુર
વેગથી દોડાવે આવે છે. ઘોડીના મોઢામાંથી શીણ ઉડે છે ઘોડી
પરસેવે નીતરી રહી છે. છતાં ઘોડેસ્વાર ઘોડીને એડી મારતો કેમ
આવે છે ? એવી શું ઉતાવળ હશે ? ઘોડી નજીક આવી. ઘોડેસ્વારના
હાથમાં ખુદલી તલ્વાર જોઈ એટલે આડા ફર્યા અને સ્વારોને રોક્યા.
કાંધલજીએ ઘોડીને ધીમી પાડી અને બોલ્યા : “ભાઈ, તમે આડા
ફરો છ, તી તમે અમને ઓરખો છ ?”

વરરાજ બોલ્યા : “એમાં ઓળખાણની શું જરૂર ? આજે
તમે અમારા મહેમાન છો. અમારે ત્યાં આજે માંગલીક પ્રસંગ છે
અને તમે પાદરથી પરબારા ચાલ્યા જાઓ એ ઠીક નહિ. વળી
તમારા દેખાવપરથી તમે કોઈ વીર પુરુષ દેખાઓ છો. તમારા હાથમાં
ખુદલી તલ્વાર કેમ છે ?”

કાંધલજી બોલ્યા : “મારા વા'લા ભાણુ, આજ હું તમારો
મેમાન નીં થાં. કારણ કે, હું વાત ફરીશ એટલે તમે પોતેજ ના
પાડશો. મારી વાંસે જુનાગઢની વાર ચડી છ. તમારે યાં રોકાઈ
તમને મુંઝવણમાં નાખવા હું રાજ નેથ. હેવ તાં અમે છે ને છ છે.
જી થાવું હશે છ થે રીશે. અમને રજા આપો.”

વરરાજ બોલ્યા : “ત્યારે તો હવે બાપ રામરામ કરો. હવે તો જઈ રહ્યાં. અમારા પાદરમાંથી તમે કે જેના પર આશ્તનાં વાદળ ઘેરાઈ રહ્યાં છે અને અમે જાણવા છતાં જવા દઈએ, તો તો નાધેરીની જનેતામાં કંઈક ફેર પાડ્યો જાણુને. માટે જવાની વાત મુકી દીઓ. જવાશે નહિ.”

કાંધલજી બોલ્યા : “બાપ, તમારે ઘેર વીવાનો દી’ સે ને આજ આનંદની રેલમછેલમ સે, તાં હું આવીને તમને દખમાં નાખું ? ઇ વાત તાં નીં બને. બલ્કા થે ને જવા દીઓ. મારા સારૂં થઈ જુનાગઢ હારે તમે વેર કાંઈ કરવા ઉભું કરો છ ?”

નાધેરી બોલ્યા : “બાપ, તમારું નામ શું ?”

“મારું નામ કાંધલજી.”

નાધેરી બોલ્યા : “કાંધલજી, તમે ચોક જવાંમદ છો. તમારા જેવા વીર પુરુષને માટે દરેક પ્રકારનો ભોગ આપવા અમે તૈયાર છીએ. વિવાહનો પ્રસંગ છે તો હવે કુલદે રમશું. કંકુના થાપા તો વાણીયા પાછાણના વિવાહમાં થાય. આપણને તો લોહીના થાપાજ શોભે.” એમ કહી કાંધલજીને ઘોડીપરથી હેડે ઉતાર્યા અને માન સહિત ગામમાં તેડી ગયા અને ગઢમાં રાખ્યા. કાંધલજીના બચાવ માટે નવસો મીઠાળખાંધા વરરાજ અને જનીયા ગામને પાદર જુનાગઢની ફોજને જવાળ દેવા તૈયાર થઈ ઉભા. ત્યાં તો જુનાગઢની ફોજ ધુળની ડમરીઓ ચડાવતી ચડાવતી આવી પહોંચી. આવ્યા બેળા તો નાધેરીઓએ મ્યાનમાંથી સમોસા તલવારો ખેંચી. અને વચ્ચે ઝપાઝપી ચડી. નાધેરીઓ બહુ ખડાદુરીથી લડ્યા અને જુનાગઢની ફોજનો કમચરધાણ વાળી નાખ્યો; પણ જુનાગઢની જખ્ખરજસ્ત ફોજ આગળ નાધેરીઓ ઝાઝો વખત ટકી શકે તેમ નહોતા. નાધેરીઓ

મરણીયા થઈ લડતા હતા. જરા પણ આરામ લીધા વગર સાંજ સુધી નાથેરીઓએ કતલ ચલાવી; પણ જીનાગઢની બળવાન ફેંજે નાથેરીઓના નવસો વરરાજાઓ તથા ખીજ નાથેરીઓનો સંહાર કરી નાખ્યો. મીઢોળખંધા વરરાજાઓ લોહીની કંકુવરણી પથારી કરી અમર નામના મેળવી મીઠી નીંદરમાં સદાને માટે સુતા. કોઈ કદી ન જગાડે એવી ગાઢ નીંદર.

કાંધલજીને તો નાથેરીઓએ બચાવવા માટે એક કોઠામાં પુરી દીધા હતા. ત્યાંથી નીકળાય તેમ નહોતું; પણ કોઠાપર ચડીને દેખાવ જોતા હતા. નજરે ન જોઈ શકાય તેવો દેખાવ હતો. મીઢોળખંધા વરરાજાઓનાં વીરતા ભરેલાં મરણુ થતાં જોઈ કસુંબલ ઘરચોળાંવાળી નાથેરણો છાતી ફાટ રૂદ્ધ કરવા લાગી. મોડીયાંના મોતીઓ વાંખતા તરણીઓના વિલાપ જોવાય-સંભળાય એવા નહોતા. આવી સ્થિતિમાં કાંધલજીને કોઠા ઉપર બેસીને, મરવાથી ડરીને જીવતાં રહેવું ઠીક લાગ્યું નહિ. એ જીવવું પોતાની મદાંતને લાંછન લગાડે તેવું તેને લાગ્યું. છેવટ ખીજે કાંઈ ઉપાય ન સૂઝતાં કોઠાપરથી તેણે પડવું મેલ્યું. પોતાની શમશેરથી પોતાનું માથું ઉતારી એક બાજુ મુક્યું. એ હાથમાં એ તલવારો લીધી અને કાંધલજીનું ધડ ધી ગાણામાં ઉતર્યું. જીનાગઢના લશ્કરને એક ગાઉ સુધી નસાડ્યું. પછી ધડ અપવિત્ર કરતાં પડ્યું અને માથું દરબારગઢમાં રહ્યું.

તું કાંધલજી કાઠકથો ફેળ અંગ ફેલે,
કાળુઓત મીઠા કીચો ઘોડા અંગ ઘેરે.

(હે, કાળુ મહેરના પુત્ર કાંધલજી, તું ફેળની ઉપર તુટી પડ્યો અને તારા ઘોડા ઘોડેસ્વારથી તેં શત્રુઓને ઘેરી લીધા.)

સહુથી સરસ લગાઈ તો કાંધલજીના લાણેજ, કે જેની ઓળખ એરડાની છે, તેણે કરી છે.

હરમીયું ઉતરીયુ હરખથી કાંધલને જોવા કોય,
નાધોરી વર નાય અપસર વરીયો એરડા.

(કાંધલજીને જોવા માટે સ્વર્ગમાંથી હરમો (અપસરા) ઉતરી.
અપસરાઓને એમ લાગ્યું કે, આ યુદ્ધરૂપી લગ્નમાં નાધોરીઓ વર-
રાજા નથી લાગતા. ખરો વરરાજો તો કાંધલજીનો લાજોજ એરડો
લાગે છે. તેથી અપસરાઓ તો એરડાને પરણી.)

બુડાધર ખરડા તણી લંગરી વધારી લાજ,
કાંધલ આડો કમાડ આંખો થીઓ એરડા.

અત્યારે કાંધલજીનું માથું વંચલીના દરબારગઢમાં પુજાય છે
અને ધડતી ખાંભી સીમાડે પુજાય છે. રા'એ કાંધલજીના માથામાં
કિમેણુ નદીને કાંઠે જમીન આપી હતી, તે જમીન અત્યારે પણ
નાધોરી વંશનોજ મુજબર ભોગવે છે. કાંધલજીના વંશજોએ દર
વિવાહે એક ફોરી કર આપવા નાધોરીના વંશને બાંધી આપેલ છે.
હજી સુધી એક ફકીર, નાધોરીઓની વતી ઓડેદરા મહેરા પાસેથી
એક એક ફોરી ઉધરાવી જાય છે.

આ ધીંગાણા પછી નાધોરીઓ અને મહેરા બંને લોહી
લાઇઓ કહેવાય છે. કાંધલજીના વંશના હજી પણ પોરબંદર તામે
ફટાણા ગામે રહે છે અને તેનું ફળીયું તે જ ફળીયાના નામથી
ઓળખાય છે.

એક ઠેકાણે કહેલ છે કે:—

જેડે તેડે સે ના થીએ કીરત હુદા કમ,
જે ચીરી જે ચમ તો રાણા રતન નીપજે.

(જેવા તેવા આલી મવાલીથી કીર્તિનાં મહાન કાર્યો થઇ
શકતાં નથી. જે માણસ પોતે ખીમ્મોને ખાતર દરેક પ્રકારનો ભોગ
આપવા માટે તૈયાર રહે છે, તેજ રતનરૂપ બને છે. અર્થાત, મહાન
પુરુષોની ગણનામાં ગણાય છે.)

કાંધલજી મહીયારીવાળો.

બસો વર્ષ પહેલાં જીનાગઢ તાળાનું ગામ મહીયારી તે કાંધલજીની જન્મભૂમિ છે. કાંધલજી મહેર, જ્ઞાતિમાં પૈસે ટકે સુખી ગણાતા. કાંધલજી નાની ઉમરના હતા, ત્યારથીજ તેમનો ઉદાર સ્વભાવ અને ઇશ્વર પ્રત્યેનો પ્રેમ જણાઈ આવતો. તેઓ મોટી ઉમરના થયા ત્યારે તેમના વિવાહ થયા અને બંને દંપતિ આનંદમાં દિવસ ગુજારતાં. ઘેરે કોઈ અતિથી આવે, સાધુ સંત આવે તો બંને દંપતિ બહુ પ્રેમથી સત્કાર કરતાં. ધણી વખત એવું બને છે કે, સ્ત્રી અને પુરુષના સ્વભાવ મળતા નહિ હોવાથી ધાર્મિક કાર્યો કરવામાં પણ ધણા મતભેદ હોવા થાય. સ્ત્રી કહે, મારે તો કપીરના સાધુની આરતિ ઉતરાવવી છે. પુરુષ કહે, નહિ મારે તો બ્રાહ્મણ જમાડવા છે. સ્ત્રી કહે, મારે તો માતાના છેલણ જમાડવા છે; ત્યારે પુરુષ કહે, નહિ મારે તો ખાખી બાવાને રસોઈ આપવી છે. આમ જ્યાં જોને શ્રદ્ધા હોય, તે તરફ ખેંચે અને કલેશનો અનુભવ કરે; પણ આંહિ તેવું નહોતું. કાંધલજીની સ્ત્રી ગુણવાન હતી. ઇશ્વર પ્રત્યે ભક્તિભાવ રાખનારી તેમજ સાધુ, સંત અને મહાન પુરુષોના સત્સંગનો લાભ લેનારી હતી અને એને લઈને પોતે સમજતી કે, પોતાના ધણીની આજ્ઞા પાળવી એજ સ્ત્રીનો ખરો ધર્મ છે. ધણીને નારાજ કરીને કોઈ પણ વહેવારનાં કે પરમાર્થનાં કામ પોતાની મરજી પ્રમાણે કોઈ સ્ત્રી કરે છે, તે ઇશ્વરની ગુન્હેગાર બને છે. આવી સમજણને લીધે કાંધલજીની સ્ત્રી રૂડીઆદ પોતાના ધણીની જે ઇચ્છા હોય, તે બાણીને

તેના કહેવા પ્રમાણેજ દરેક કામ કરતી. જેથી કરીને ખંતે જણાં
અરસપરસ પ્રેમથી આનંદમાં જીવન ગુજારતાં. કાંધલજી શંકર ભગ-
વાનના ઉપાસક હતા; તો પણ દરેક સંપ્રદાયના સાધુ સંતના સમા-
ગમમાં આવતા. પોતે અભણ હતા; પણ એમ તો સમજતા કે જ્યાં
જ્યાં સત્ય હોય તે લેવું. એના ગુણગ્રાહક સ્વભાવને લીધે કોઇ પણ
ધર્મની નિંદા ન કરતાં તેમાંથી ગુણ લેતા. પોતે એમ માનતા કે,
ષ્ટશ્વરપદને ઓળખવા અને તે રસ્તે ચાલવા માટે આગળના સંત
પુરોએ અનેક માર્ગ કરેલા છે. જેને જે ઠીક લાગે તે માર્ગે જાય.
પછી તો કોઇ માર્ગ લાંબો હોય, કોઇ ટુંકો હોય. કોઇ સગવડતા-
વાળો હોય, કોઇ અગવડતાવાળો હોય; પણ જેને જે ઠીક લાગે તે
માર્ગે ચાલે, તો કોઇક દિવસ પણ જ્યાં જવાનું છે ત્યાં પહોંચાય.
એક પણ ડગનું ચાલે નહિ અને ઓછી સમજણને લીધે ધર્મ
સમંધી વાદવિવાદમાં ઉતરે અને એક કહે, 'મેં માર્ગ લીધો એ ઉત્તમ
છે અને અમેજ પહોંચવાના છીએ. તમારો માર્ગ ખરાબ છે. તમે
રખડી જવાના છો. ખીજો કહે, નહિ, એ તમારી વાત તદ્દન ખોટી
છે. તમને કોઇ સ્વાર્થવૃત્તિવાળાએ અવળો માર્ગ બતાવ્યો છે. અમને
જેણે માર્ગ બતાવ્યો છે, એ બતાવનાર તો કેવળ જગતના કલ્યાણ
અર્થેજ જન્મેલા છે. એમાં પોતાનો કાંઇ પણ સ્વાર્થ રાખેલોજ નથી.
અમારો માર્ગ ખાત્રીવાળો અને સગવડલયો છે. આવી રીતે કાંઇને
આગળ ચાલવું નથી અને વાદવિવાદમાં ઉતરી પોતાનો સમય ગુમાવે
છે, તેઓ ખરું સમજ્યાજ નથી. વસ્તુનું ખરું જ્ઞાન મળ્યા વિના
મિથ્યા અભિમાનમાં તણાયા જાય છે. જ્યાં જ્યાં નજર કરે, ત્યાં
ત્યાં બધું પ્રભુમયજ છે; છતાં અજ્ઞાનતા હોય તો અચળ સુખ શાન્તિ
મેળવી શકાતાં નથી. કાંધલજી તો સમજતા કે, સદ્ગુરુ અને સત્શાસ્ત્રો
દ્વારા અનુભવ લીધા બાદ, જે માર્ગ આપણને સારો લાગે તે માર્ગે
ચાલવું. ચાલ્યા વિના ધામ આવવાનું નથી. કાંધલજીને પ્રભુ પ્રત્યે
દૃઢ શ્રદ્ધા હતી અને તેને લીધે તેઓ પોતાનો ખેતીનો ધધો બહુ

નીતિથી ચલાવતા અને ખેતીમાં ખીજ ખેડુતો કરતાં સારી પેદાશ મેળવતા. કાંધલજી અને તેમનાં સ્ત્રી ૮૦ વર્ષનાં થયાં ત્યાં સુધી તો તેમને કાંધ સંતાન નહોતું. છતાં પણ પ્રભુ જેમ રાખે તેમ રહેવું એમ માનીને સંતોષથી જીવન ગુજારતાં.

કાંધલજી માટે એમ કહેવાય છે કે, ગોપનાથના કુંગર ઉપર ગોપનાથ મહાદેવનું મંદિર છે. આ મહાદેવ પાસે એક પ્લાજીણ પોતાની બહેવારીક આશા ફળીભુત કરવા માટે લાંઘવા બેઠો હતો. પણ દિવસોના તપ અને અપવાસોથી ગોપનાથ મહાદેવ પ્રસન્ન થયા અને કહ્યું કે, તું મહીયારી ગામે જા. ત્યાં કાંધલજી નામના મહેર છે, તે ધધરના પરમ ભક્ત છે; વળી બહુજ દિલાવર મનના છે. એની પાસે જઈને જે બેઠાએ તે માગ. તે તારી ઇચ્છા પુરી કરશે. પ્લાજીણ કાંધલજીનું ઘર પુછતો પુછતો સવારના પહેરમાંજ આવ્યો. કાંધલજી પોતાના ઘરની ઓસરીમાં માળા કરવા બેઠેલ છે. પ્લાજીણને આવેલ બેઠાને માળા ફેરવતાં ફેરવતાં ઇસારેથી બેસવાનું કહ્યું. માળા પુરી થયા બાદ પુછ્યું : “મા'રાજ, કીં આવ્યા ?”

મહારાજ બોલ્યા : “ભાઈ, તમારું નામ કાંધલજી ?”

કાંધલજી બોલ્યા : “હા, મા'રાજ, મારું નામ કાંધલજી. મા'રાજ, મારા જીવું કામ હોય હ'કે.”

મહારાજ બોલ્યા : “કાંધલજી, તમારા ઉપર ભગવાનની ચીડી છતરી છે. તમે જે રાઝીઓ ગોધણ વેચ્યો, તેની જે કોરી આવી છે તે મને આપી દ્યો, તો મારું ગરીબનું કામ થાય.”

પોતાને ત્યાં આશા કરીને આવેલ પ્લાજીણને નિરાશ કરી પાછો ન વાળવો, એમ ધારીને જે કોરી આવી હતી તે પ્લાજીણને

આપી દીધી. બ્રાહ્મણે તે ગણી જોતાં પાંચ ફારી વધી એટલે તેણે તે પાછી આપી અને કહ્યું : “મારી જે માગણી છે, તેથી વધારે મારે ન જોઈએ.” એમ કહીને બ્રાહ્મણ આશિર્વાદ આપી ચાલતો ગયો.

કાંધલજી અવસ્થાએ મોટા થયા હોવાથી મહેનતનું કામ બહુ થતું નહિ. એક વખત પોતે રણસીયા નામની સીમમાં સુરમાવણા નામના ખેતરમાં તેમણે ચણા વાવેલ, તે જોવા માટે ગયેલા હતા અને તેનું રખેલું કરતા હતા, ત્યાં દુરથી એક સંઢીયો સ્વાર વગરનો ચાલ્યો આવતો જોયો. તે સંઢીયો તેના પોતાના ખેતરમાં આવીને લોટી પડ્યો. તેના ઉપર સામાન હતો તે એક બાજુ જઈ પડ્યો અને સંઢીયો તો ઉઠીને ચાલતો ગયો. સામાન ખેતરમાં પડ્યો છે. કાંધલજી જુએ છે છતાં બોલાવતા નથી. એનો કંઈ ધણી આવશે તે લઈ જશે. પારકા માલને અડવાની આપણને શું જરૂર ? એમ વિચાર કરી માલ જોયો છતાં તેની સાચું પણ જોયું નહિ અને દીવાટાણે ઘેરે ચાલી નીકળ્યા. વાળુ કરી પાછા ખેતરે સુવા આવ્યા. રાતે સુતા બાદ તેમને એક સ્વપ્ન આવ્યું. જાણે કે ગોપનાથ મહાદેવ તેમને જગાડી કહેતા હોય કે : “ભાઈ, ઉઠ, સંઢીયો જે માલ લઈને તારા ખેતરમાં નાખી ગયો છે, તે તારી નિમતનો છે. તે તું તારે ઘેરે લઈ જાજે. એમાં બધું સોનું છે અને તેનો તું કંઈ સારો ઉપયોગ કરજે. કંઈ પરમાર્થના કામમાં વાપરજે.”

સ્વપ્નનો ભાસ થતાં કાંધલજી જાગી ગયા. આંખો યોગતા જાગ્રત બને છે અને વિચાર કરે છે કે, આજે સ્વપ્નામાં મેં શું જોયું ? ભગવાનની મારાપર કૃપા તો જુઓ ! ઘેર બેઠાં વગર મહેનતે લક્ષ્મી મળી ! સંઢીયાપરથી પડેલો માલ ગાડામાં નાખ્યો અને ઘેરે લાવ્યા. પોતાની સ્ત્રી પાસે વાત કરી. રૂડીબાઈએ કહ્યું : “તમારી સાસા દિલની ભક્તિ જોઈ, મારો નાથ પરસન થીયાં છે. હેવ આ નાણું સે ઇણો ધરમાદો કરે નાખીએ. આપણે ઇણું કાંઈ કરીએ ?”

કાંધલજી બોલ્યા : “ ઇ તારી વાત મણે બહુ ગમી. મારો પણ ઇ વસાર હતો. તું જાં કે’ ત્યાં વાપરીયે.” આ બાબતમાં તેમની એક બહેન વેળાપાછ હતી, તેનો પણ મત લીધો. વેળાપાછએ પણ મત આપ્યો કે, આ નાણું સારા કામમાં વાપરી નાખવું.

કાંધલજીએ બ્રાહ્મણોને, ખાખીઓને, બાવાઓને અને જુવાઓને પુછી મત લીધો. કોઈ કહે ચારણીઅ.યુને નિવેદ કરો. કોઈ કહે ખાખી બાવાની જમાતને પાકી રસોઇ જમાડો. કોઈ કહે બ્રહ્મપુરી જમાડો. કોઈ કહે માતાનાં છેલણ પાઓ. એમ દરેક પોતપોતાના મોં તરફ કોણીયો વાળવા લાગ્યા. તો પણ કાંધલજીએ વેરાવળ પાટણમાં પટણી બ્રાહ્મણોની નાત જમાડી, માધવપુરમાં ગીરનારા બ્રાહ્મણની, દારકામાં ગુગળી બ્રાહ્મણની, પોરબંદરમાં પુષ્કરણ બ્રાહ્મણની અને જુનાગઢમાં દામોદરા બ્રાહ્મણની નાત જમાડી અને છેવટ મહેરનાં છુટાંછવાયાં સોથી સવાસો ગામમાં જેટલા મહેર હોય, તેમને એકજ તિથિએ જમાડવાનું નક્કી કર્યું. ગામે ગામે સાંઢીયા ભરી ભરીને ફારીઓ લઈ ગયા અને દરેક ગામના આગેવાનોને પુછતા ગયા કે, તમારા ગામમાં નાત જમવાનો ખર્ચ કેટલો થશે ? એમ ગામે ગામ પુછતા ગયા અને માગ્યા મુજબ ખર્ચ આપતા ગયા. દરેક ગામમાં મહેર જ્ઞાતિ એક દિવસે જમી. વીશથી પચીસ હજાર મહેરનાં ઘર હશે; તેમને જમાડ્યાં. તેમાં જુનાગઢથી ચાર ગાઉ દુર ધંધુસર નામનું મહેરનું ગામ છે; તે એક બાજુ જુદું હોવાથી જુલમાં રહી ગયું. જેની પાછળથી ખખર પડી, એટલે કાંધલજી પોતે ત્યાં ધંધુસર ગયો અને ગામના મહેર ભાઈઓની મારી માગી અને કહ્યું : “ ભાઈઓ, હું તમોને જુલો ગયો, તે બદલ આ ગામ બે વખત જમાડીશ.” ગામના આગેવાનોએ ના પાડી તો પણ કાંધલજીનો બહુ આગ્રહ અને તેની જે જુલ થયેલ તે ખટક્યા કરતી હતી, તે બે વખત જમાડવાથી કાંધલજીને સંતોષ થયો. કાંધલજીએ ૮૦ વર્ષે બીજી સ્ત્રી કરી

અને તેને સંતતિ થઈ; એ પણ એક ઇશ્વરની પરમ કૃપાનું
પરિણામ કહેવાય.

પોંખી નાત પાતા તણી, હૃદ ઇડરીયે હોય;
મીયરમાં નહિ મેર, કાંધલ સરખો કોઇ.

કાંધલજનો દીકરો વાનો, વાનાનો આજો, આજનો રણમલ,
રણમલનો મેણુંદ, મેણુંદનો કેશવ; જે હાલ મહીયારીમાં હૈયાત છે.
કાંસાખડ ગામે તેના નજીકના કુટુંબી ચનો પટેલ, જીવો પટેલ,
વિગેરે બહુ સુખી જીવન ગુજારે છે અને એઓ પણ એના આપદદા-
ના સ્વભાવ પ્રમાણે મહેમાનો માટે પ્રાણ પાચરે છે. રાજ્યમાં તેમની
આખર સારી છે, તેમ તેમના દરબાર સાહેબની પણ તેમના પર
પરમ કૃપા છે.

અંતરના ઉભરા

૦૦

ગયાં ગામ ને ગરાસ સંઘળો,
 જશે હજી અભિમાનમાં;
 આ વીર મારા જગજો,
 સાચું કહું છું કાનમાં. ગયાં...
 જ્ઞાતિ બંધુ! બાપ પ્રત્યે,
 ધર્મ કેમ ભૂલી ગયા;
 કરજે કુળ્યા ખોટા ખરચમાં,
 કુલાર્થ સૌ કહી ગયા. ગયાં...
 લખણાં અને લુસણાં કરીને,
 છ'ં જી પુરી કરે;
 કતવ્ય શું છે આપણું,
 મુજ વાત તો દીલમાં ધરે. ગયાં...
 મે'રમાં કો' મદદ હો તો,
 વાત મારી સાંભળો;
 આ જ કો ને કે જીવી ને,
 કુસંપનો કાઢો સજો. ગયાં...
 મોલો મરતબો માન સહુએ,
 દરબારમાં કેવાં હતાં;
 આજે તમારા હાલ જોતાં,
 મુજ નેત્ર લીનાં થઈ જતાં. ગયાં...
 નહિ સ્વાર્થ મારે પાછનો,
 મુજ જ્ઞાતિ કાળે હું ભમું;
 જ્ઞાતિ સેવા કાજ હું,
 મુજ પ્રાણ દેતાં ના કરું. ગયાં...

માલદેવ રાણા.

ધી હાટ્ટીવાલા ઇલેક્ટ્રીક પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ, પોરબંદર.

